

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski Fakultet

Odsjek za povijest

Diplomski rad

**Povijest na zemljovidima: konstruiranje  
slika prošlosti na povijesnim kartama u udžbenicima povijesti**

Mentorica: dr. sc. Snježana Koren

Student: Dominik Karić

Zagreb, lipanj 2018.

## **ZAHVALE**

Zahvaljujem svojoj mentorici profesorici dr. sc. Snježani Koren na savjetima i pomoći prilikom izrade ovoga diplomskog rada. Također, zahvaljujem profesorici na njezinim inspirativnim idejama i konzultacijama iz kojih je i proizašla zamisao ovog diplomskog rada.

Na neprocjenjivim savjetima i preporukama oko odabira literature posebno zahvaljujem profesorici dr. sc. Zrinki Blažević.

Profesoru dr. sc. Hrvoju Gračaninu zahvaljujem na korisnim savjetima kao voditelju kolegija Diplomskih radionica.

Na kraju zahvaljujem svima koji su mi pružali podršku prilikom izrade ovoga rada.

# SADRŽAJ

<b>1.UVOD.....</b>	<b>4</b>
<b>2.KARTA-TEORETSKI PRISTUP.....</b>	<b>7</b>
<b>2.1. Pojam karta.....</b>	<b>7</b>
<b>2.2. Što je karta?.....</b>	<b>8</b>
<b>2.3. Klasifikacija karti.....</b>	<b>9</b>
<b>2.4. Elementi karte.....</b>	<b>10</b>
2.4.1. Mjerilo karte.....	10
2.4.2. Okvir karte.....	11
2.4.3. Naslov karte.....	12
2.4.4. Legenda karte.....	13
2.4.5. Slikovni elementi.....	14
2.4.6. Boje .....	16
2.4.7. Toponimija.....	17
<b>2.5. Kako čitati kartu.....</b>	<b>18</b>
2.5.1. Točka promatranja.....	19
2.5.2. Karta kao slika.....	20
<b>2.6. Uloga karte u poučavanju.....</b>	<b>22</b>
<b>3. ANALIZA ZEMLJOVIDA U UDŽBENICIMA POVIJESTI ZA PETI RAZRED OSNOVNE ŠKOLE.....</b>	<b>25</b>
<b>3.1. Analiza sadržaja i strukture zemljovida.....</b>	<b>25</b>
3.1.1. Uvod u nastavu povijesti.....	25
3.1.2. Prapovijest.....	27
3.1.3. Civilizacije prvih pisama.....	28
3.1.4. Antička Grčka.....	30
3.1.5. Antički Rim.....	32
<b>3.2. Kvantitativna analiza zemljovida.....</b>	<b>34</b>
<b>4. ANALIZA ZEMLJOVIDA U UDŽBENICIMA POVIJESTI ZA ŠESTI RAZRED OSNOVNE ŠKOLE.....</b>	<b>36</b>
<b>4.1. Analiza sadržaja i strukture zemljovida.....</b>	<b>36</b>
4.1.1. Uvod u nastavu povijesti šestog razreda.....	36
4.1.2. Europa i Sredozemlje nakon seobe naroda- rani srednji vijek.....	37
4.1.3. Hrvatska u ranom srednjem vijeku.....	39
4.1.4. Europa u vrijeme arapskih osvajanja.....	41
4.1.5. Hrvatska u doba Arpadovića i Anžuvina.....	42
4.1.6. Velika geografska otkrića.....	43
4.1.7. Osmansko Carstvo u Europi i Hrvatskoj.....	44
4.1.8. Europska zbivanja u 16. i 17. stoljeću.....	45
4.1.9. Hrvatska u vrijeme ranog novog vijeka.....	46

<b>4.2. Kvantitativna analiza zemljovida.....</b>	<b>48</b>
<b>5. ANALIZA ZEMLJOVIDA U UDŽBENICIMA POVIJESTI ZA SEDMI RAZRED</b>	
<b>OSNOVNE ŠKOLE.....</b>	<b>53</b>
<b>5.1. Analiza sadržaja i strukture zemljovida.....</b>	<b>53</b>
5.1.1. Europa i svijet u osvit modernog doba.....	53
5.1.2. Europska zbivanja od 1789.-1815.....	54
5.1.3. Hrvatski narodni preporod i pojava modernih nacija u	
Europi.....	55
5.1.4. Revolucije 1848. godine: Europa i Hrvatska.....	56
5.1.5. Europa u drugoj polovici 19. stoljeća.....	56
5.1.6. Hrvatska u drugoj polovici 19. stoljeća.....	57
5.1.7. Europa u doba imperijalizma.....	58
5.1.8. Prvi svjetski rat.....	58
<b>5.2. Kvantitativna analiza zemljovida.....</b>	<b>60</b>
<b>6. ANALIZA ZEMLJOVIDA U UDŽBENICIMA POVIJESTI ZA OSMI RAZRED</b>	
<b>OSNOVNE ŠKOLE.....</b>	<b>63</b>
<b>6.1. Analiza sadržaja i strukture zemljovida.....</b>	<b>63</b>
6.1.1. Versajski poredak.....	63
6.1.2. Totalitarni režimi između dva rata.....	64
6.1.3. Hrvatska u prvoj Jugoslaviji.....	64
6.1.4. Drugi svjetski rat.....	66
6.1.5. Doba hladnog rata i dekolonizacija.....	69
6.1.6. Hrvatska u drugoj Jugoslaviji.....	70
6.1.7. Postanak i razvoj samostalne Hrvatske države.....	71
6.1.8. Hrvatska i svijet u trećem tisućljeću.....	71
<b>6.2. Kvantitativna analiza zemljovida .....</b>	<b>72</b>
<b>7. ZAKLJUČAK.....</b>	<b>75</b>
<b>8. POPIS SLIKA.....</b>	<b>80</b>
<b>9. BIBLIOGRAFIJA.....</b>	<b>81</b>
<b>9.1.Literatura.....</b>	<b>81</b>
<b>9.2. Izvori.....</b>	<b>82</b>
<b>10. SAŽETAK.....</b>	<b>84</b>
<b>11. SUMARRY.....</b>	<b>84</b>
<b>12. PRILOZI.....</b>	<b>85</b>

# 1. Uvod

Karte datiraju od samih početaka ljudske civilizacije kada se počinju upotrebljavati za prikazivanje, objašnjavanje i dočaravanje prostora i događaja. Razvijajući se kroz tisućljeća ljudske povijesti karta poprima različite oblike i izgled prikazujući različite sadržaje i procese, objedinjujući funkcije prostornog medija. U suvremenom dobu postoji mnogo načina korištenja karti i njihovih namjena, koji ocrtavaju zamisli i ideje prikaza njihovih autora. Jedna od tih namjena jest i ova didaktička gdje se karte koriste u svrhu poučavanja. Svrhu poučavanja karte vuku kroz cjelokupnu povijest jer je njihova uloga poučiti prikazivanjem odvijanja procesa i događaja u prostoru koji je poznat ili nepoznat promatračima karte. Taj didaktički element na kartama prisutan je od pojave prvih karti. Karta je sama po sebi poučna, neovisno o namjeni i o tome što prikazuje; kad je analiziramo i usporedimo s drugim prikazima ona nas dovodi do stvaranja novih zaključaka i spoznaja. Kada se tome pridodaju smisleno poučno organizirane karte koje upućuju na konkretna povijesna zbivanja i procese zapažamo vrijednost karte kao medija poučavanja u kojem promatrači aktivnim sudjelovanjem dolaze do stvaranja novog znanja. Tome doprinosi i razvoj moderne tehnologije koji omogućuje izradu interaktivnih multimedijalnih karti koje stvaraju potpuno novu dimenziju u povijesti karti. Takve multimedijalne karte omogućuju brisanje granica onoga što se može prikazati i kombinirati na karti. Njezina izrada kroz razne programe postaje dostupna svima, što otvara novu eru u kompetentnosti sadržaja koji se na njima prikazuje.

## Problematika i ciljevi rada

Ovaj rad bavi se problematikom prikaza povijesti i percepcijom povijesnih događaja i procesa na zemljovidima tj. povijesnim kartama u udžbenicima povijesti. Povijesne karte čine važan dio u razumijevanju povijesnih procesa i događaja te formiranju kritičkog mišljenja učenika. Zbog toga je vrlo važan način prikazivanja pojedinih povijesnih događaja na povijesnim kartama, jer one utječu na stvaranje učeničkog znanja. Svjesno ili nesvjesno, pogrešno i nepotpuno prikazivanje elemenata na povijesnim kartama dovodi do isto takve pogrešne percepcije učenika, što može rezultirati nepotpunim i iskrivljenim znanjem o pojedinim povijesnim događajima. Iz toga će proizaći nepotpuna i pogrešna slika povijesnih događaja, ili nemogućnost njezine konstrukcije.

U ovome radu istraživati će se problematika koja se javlja u prezentiranju povijesnih događaja na povijesnim kartama u udžbenicima povijesti. Polazi se od namjene povijesne karte i njezinih elemenata, te se analiziraju njezine svjesne ili nesvjesne poruke i njezino djelovanje na same učenike. Važan sastavni dio ove problematike je i informacija koja se prenosi izradom karte, te učenikovim čitanjem karte. To su skriveni elementi koji učenicima, dok čitaju povijesne karte, mogu nesvjesno stvarati krive ili nepotpune predodžbe o pojedinim povijesnim zbivanjima. Ta problematika čini glavno istraživačko pitanje ovog diplomskog rada, a ono glasi: **kako i na koji način povijesne karte u udžbenicima povijesti utječu na konstruiranje slika prošlosti.**

Ciljevi ovoga diplomskog rada vezani su uz problematiku prikaza i prezentaciju povijesnih zbivanja na povijesnim kartama u hrvatskim udžbenicima povijesti koji se trenutno nalaze u upotrebi. Ciljevi su: 1. analizom povijesnih karti istražiti sastavne elemente karti i njihovu ulogu u stvaranju slike o pojedinim povijesnim događajima; 2. analizirati i prikazati odnos pojedinih autora karti prema odabranim povijesnim temama; 3. ispitati funkciju i ulogu pojedinih karti u prikazivanju nastavnih sadržaja kojima su namijenjeni; 4. analizirati zornost predočavanja povijesnih sadržaja na povijesnim kartama; 5. kvantitativnom analizom povijesnih karti ukazati na značaj pojedinih povijesnih tema u udžbenicima povijesti.

## **Struktura rada**

Analiza karti provest će se u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu koji su aktualni u školskoj godini u kojoj se piše ovaj diplomski rad. Dakle, obuhvatit će se svi udžbenici povijesti za osnovnu školu propisani od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske<sup>1</sup>. Radi se o udžbenicima koje je Ministarstvo znanosti i obrazovanja odobrilo u školskoj godini 2014./2015. i koji se još uvijek koriste u školama. Važno je naglasiti kako se u ovome radu analiziraju isključivo udžbenici povijesti od petog do osmog razreda, dok radna bilježnica/radni listovi i ostala dopunska nastavna sredstva nisu obuhvaćeni analizom. Razlog tome je velik broj reprezentativnih uzoraka, trinaest udžbenika, ali i činjenica da je udžbenik glavno nastavno sredstvo, zbog čega će njihova analiza pridonijeti stvaranju reprezentativne slike.

---

<sup>1</sup> Popis je dostupan na mrežnim stranicama „[www.mzo.hr](http://www.mzo.hr)“ pod nazivom dokumenta: "Katalog obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava za osnovnu školu 2014./2015.“

Rad je strukturiran u dvije glavne cjeline, sastavljene od pojedinih poglavlja. U prvoj cjelini, pozornost će se posvetiti pojmu geografske i povijesne karte i navesti najvažnija obilježja neophodna za čitanje ovoga rada. U drugoj cjelini ujedno i najvažnijem dijelu rada, prikazano je istraživanje i analiza povijesnih karti u aktualnim hrvatskim udžbenicima povijesti. Završni dio rada posvećen je objedinjavanju i prezentaciji rezultata istraživanja, te donosi odgovor na postavljena istraživačka pitanja.

## Literatura

U hrvatskoj znanstvenoj literaturi ne postoje djela koja se isključivo bave imagološkom analizom povijesnih karti u udžbenicima povijesti. Postoje djela koje se bave analizom geografskih karti, gdje je naglasak na kartografskim elementima od kojih se karta sastoji, te tehničkoj izradi karte. Dakle, ta djela su fokusirana isključivo na sadržaj čijim se proučavanjem bavi kartografska znanost. S druge strane, analiza predodžbi o prošlosti koju oblikuju pojedine povijesne karte vrlo je rijetka, većinom u sklopu analize didaktičkog sadržaja pojedinih udžbenika povijesti. U inozemnoj znanstvenoj literaturi možemo pronaći niz djela koja se bave analizom povijesnih karti i sadržaja koje prikazuju. Većinom su to engleski, francuski i američki autori koji se bave analizom određenih povijesnih tema od interesnog značaja u suvremenoj povijesti ili pregledima povijesnih karti kroz stoljeća. Takva su djela i knjiga *The Sovereign Map* francuskog autora Christiana Jacoba, te djelo *Maps and history: constructing images of the past* engleskog povjesničara Jeremyja Blacka. Ova dva djela mogu se uzeti kao temeljna djela prilikom izrade ovog rada, prvenstveno jer su utjecala na konstruiranje smjernica i okvira koje sam koristio u analizi udžbenika. U djelu *The Sovereign Map: Theoretical Approaches in Cartography throughout History* na vrlo zanimljiv način analiziraju se kartografski prikazi kroz povijes. Dotiču se svi važni aspekti karte, pritom se konstruira shvaćanje pojma prostornog obrata. Djelo *Maps and history* Jeremyja Blacka daje pregled pojave i kontinuiranog razvoja povijesnih atlasa, odnosno karti kroz povijest, čime se stavlja manji fokus na detaljnu analizu samog sadržaja i strukture povijesnih karti. Zbog toga ovo mi je djelo služilo kao vodič u oblikovanju i organizaciji kartografskih analiza. Od ostale literature može se još izdvojiti djelo *Povijesna kartografija* autorice Mirele Slukan Altić koje sadrži bitne elemente poput prikaza elemenata geografske karte i tehničkih obilježja kartografskog prikaza, te djelo *How to Lie with Maps* autora Marka Monmoniera.

## 2. KARTA — TEORIJSKI PRISTUP

### 2.1. Pojam karta

Karta se kroz povijest označavala različitim pojmovima i nazivima, oviseći o razdoblju i mjestu nastanka i njezinoj upotrebi. U antičko doba nije postojao jedinstveni naziv za kartu, već se upotrebljavao niz lokaliziranih naziva za označavanje kartografskog prikaza poput *tabula* koji se koristio u Rimskom Carstvu.<sup>2</sup> U razdoblju 14. stoljeća pojavljuje se izraz *mapa* od lat. *mapae mundi*, dok se pojam *karta* počinje javljati od 15. stoljeća (Toscanellijeva karta svijeta 1457. godine.).<sup>3</sup> Od 15. stoljeća počinju se upotrebljavati različiti nazivi i pojmovi za kartu poput: *Imago*, *Descriptio*, *Delineatio*, *Ichonographie*, *Prospekt*, *Plan*, *Representatio*, *Szenographie*, *Theatrum* i dr.<sup>4</sup> Ovi nazivi upućivali su na obilježja karte ili su ukazivali na načine na koje je karta nastajala, ono što je prikazivala ili pak na napretke u izradi karte. Pojam karte u Hrvatskoj na hrvatskom jeziku počinje se razvijati u 19. stoljeću, kada u znanstvenom nazivlju za pojam karte susrećemo pojmove *zemljokaz*, *krajobraz* i *pregledovid*.<sup>5</sup> Ni današnji pojam karte nije univerzalan na globalnoj razini. U sferi engleskog i španjolskog jezika prevladava pojam *map*, što je izvedenica iz latinske riječi *mappa*, dok se u nekim govornim područjima koriste nacionalni nazivi poput *térkép* (Mađarska), *tizu* (Japan), *peta* (Indonezija) ili hrvatskog pojma *zemljovid*.<sup>6</sup> U hrvatskoj znanosti koriste se naizmjenice oba pojma. Odnos u suvremenoj upotrebi pojmova *zemljovid* i *karta* u hrvatskom govornom području je složen. Oba spomenuta pojma su hrvatske riječi, te je razlika u njihovom opsegu. Zemljovid je nacionalni pojam, ali u odnosu na pojam karte ograničen je, te se odnosi na prikaz Zemlje ili zemljišta u prvom planu tj. na opću geografsku kartu, dok u upotrebi u kojoj je prikaz zemljišta ili Zemlje u drugom planu, on gubi svoje jasno određenje zbog čega je pojam karte puno fleksibilniji jer nema određeni opseg u kartografskom prikazu; primjerice karta Zemlje, karta Marsa, ali nikako zemljovid Zemlje ili zemljovid Marsa.<sup>7</sup> U analiziranim udžbenicima povijesti uobičajeno je korištenje pojma *zemljovida* ispred pojma *karta* jer se uglavnom kartografski prikazi baziraju na prikazivanju određenog dijela zemljine površine.

---

<sup>2</sup>Miljenko Lapaine, „Karta i/ili zemljovid“, *Kartografija i geoinformacije* 10 (2002.), 194.

<sup>3</sup>Mirela Slukan Altić, *Povijesna kartografija* (Samobor: Meridijani, 2003.), 14.

<sup>4</sup>Lapaine, „Karta i/ili zemljovid“, 194.

<sup>5</sup>Mirela Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, 15.

<sup>6</sup>Lapaine, „Karta i/ili zemljovid“, 194.

<sup>7</sup>Isto.



## 2.2. Što je karta?

Definicija karte je vrlo složena i zbog svoje je prirode kroz povijest često bila podložna raspravama. Najjednostavniju definiciju karte koju danas možemo pronaći glasi: karta je umanjen, uvjetno deformiran kartografski prikaz zakrivljene Zemljine površine i ostalih nebeskih tijela u ravnini.<sup>8</sup> Ovakva definicija je vrlo površna, te u svojem sadržaju ne obuhvaća osnovne elemente i pravu srž karte. Cjelovita suvremena znanstvena definicija glasila bi: kartu definiramo kao umanjenu, matematički konstruiranu i uopćenu sliku Zemljine površine koja na grafički način prikazuje raspored, stanje i međusobne odnose raznih objekata, te prirodnih i društvenih pojava.<sup>9</sup> Iako, na prvi pogled ova definicija u potpunosti definira kartu, ona ne prodire u samu srž karte, te daje jednostrani pogled iz aspekta prirodnih znanosti. Kartografski prikaz je mnogo više od same materijalne dimenzije, čime se bavi teorijski pristup u kartografiji, odnosno pogled na kartu iz „humanističke“ perspektive. Takav pogled je tematika mnogih znanstvenih djela, a jedno od njih je i djelo *The Sovereign Map: Theoretical Approaches in Cartography throughout History* autora Christiana Jacoba. Iz takve perspektive, autora Jacoba, karta se također gleda kao objekt koji nastaje na određenom materijalu kao posljedica složenih tehničkih zahvata, operacija i izražavanja njezinih autora, no takav pogled se ne zaustavlja na tome već odlazi u dublju potragu za smislom i značenjem karte u njezinu intelektualnu dimenziju.<sup>10</sup> Daljnjim istraživanjem dolazi se do spoznaje da je materijalizacija karte rezultat složenih intelektualnih operacija, shema i razmišljanja koja za rezultat ima konstrukciju slike; stvara se jedinstveni *pogled na svijet*, a ne samo puka projekcija Zemljine površine.<sup>11</sup> Zbog toga kartu moramo promatrati kao uređaj koji služi za prezentiranje novoga pogleda na prostor iz drugačije dimenzije, prezentirajući neka nama poznata ili nepoznata mjesta na način kakav ih u stvarnosti ne poznajemo, te time objektivizira prostor koji prikazuje. U današnje vrijeme karta je *instrument komunikacije*<sup>12</sup> više nego ikad prije, jer otvara komunikaciju između autora karte i njezinog korisnika. U ovome radu istražuje se komunikacija koja se odvija između autora zemljovida i udžbenika i učenika, koji primaju te informacije čitajući zemljovide u udžbenicima. No, na taj način poruke koje se prenose i primaju često mogu biti različito protumačene od učenika koji pojedinačno subjektivno doživljavaju svaki zemljovid. Upravo, zbog toga važnost je ovog rada u analiziranju karti u udžbenicima povijesti kako bi se ukazalo na različita značenja i

---

<sup>8</sup>URL 1

<sup>9</sup>Altić, *Povijesna kartografija*, 14.

<sup>10</sup>Christian Jacob, *The Sovereign Map* (London: The University of Chicago Press, Ltd., 2017.), 98.-101.

<sup>11</sup>Jacob, *The Sovereign Map*, 98.-101.

<sup>12</sup>Isto 100.

tumačenja koja proizlaze iz takve komunikacije. Konačna i potpuna definicija karte koja bi obuhvaćala oba pogleda je vrlo složena i ne može se sažeti u jednu rečenicu, već se sastoji od razumijevanja karte kao materijalnog objekta koji proizlazi iz složenog intelektualnog djelovanja, na koji način je i treba promatrati.

## 2.3. Klasifikacija karti

Postoje različite podjele karti koje se temelje na njihovim različitim kriterijima, a najčešće se dijele prema kriteriju: prostornog obuhvata (karte kontinenata, država, regija, i dr.), sadržaja kojeg prikazuju, mjerila u kojem je karta izrađena, te namjeni karte (prognostičke, navigacijske, orijentacijske karte i dr.).<sup>13</sup> Najvažnija podjela za čitanje ovog diplomskog rada je prema sadržaju koji prikazuju, dok će o podjeli prema mjerilu karte biti više objašnjeno u sljedećim poglavljima. Prema objektu prikaza, odnosno sadržaja, karte možemo podijeliti u dvije temeljne cjeline: opće geografske karte i tematske karte. Opće geografske karte obuhvaćaju sve topografske karte, dok tematske karte naglašavaju ili detaljno prikazuju jedan element, društvenu ili prirodnu pojavu koja se ne prikazuje na općim geografskim kartama, pritom potiskujući opći geografski sadržaj u drugi plan.<sup>14</sup> Tematske karte prevladavaju u hrvatskim udžbenicima povijesti, te su to one karte čijom se analizom bavimo u ovome radu. Postoji vrlo bogata podjela tematskih karti, a one se mogu razvrstati u dvije velike cjeline: fizičko-geografske i društveno-geografske tematske karte. Fizičko-geografske tematske karte obuhvaćaju geološke, geofizičke, geomorfološke, pedološke, klimatološke, hidrografske, botaničke i dr. karte, dok u društveno-geografske karte spadaju povijesne, demografske, jezične, etnografske, geopolitičke i dr. karte.<sup>15</sup> U udžbenicima povijesti gotovo sve karte spadaju u skupinu društveno-geografskih tematskih karti, dok neznatan dio u sferu prirodno-geografskih karti gdje nalazimo karte koje jasno naglašavaju geološke karakteristike određenih područja Zemlje i opće geografske karte u obliku povijesnih izvora. Zasebna skupina karti su planovi (katastarski plan, plan grada i plan posjeda) koje nalazimo u analiziranim udžbenicima u izvornim oblicima kada se žele naglasiti promjene u urbanističkom razvoju, odnosno planu grada.

---

<sup>13</sup>Altić, *Povijesna kartografija*, 16.

<sup>14</sup>Isto 17.

<sup>15</sup>Isto 18-20.

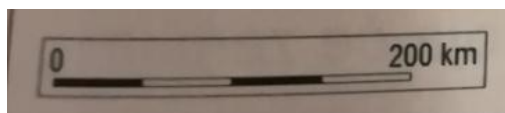
## 2.4. Elementi karte

Prilikom čitanja karti, u udžbenicima povijesti potrebno je znati temeljne elemente od kojih se sastoji svaka karta i njihovu osnovnu funkciju. Osnovni elementi geografske karte grupirani su u četiri cjeline: matematička osnova (kartografska projekcija i koordinatna mreža, mjerilo karte i geodetska osnova); geografski elementi (fizičko-geografski elementi, društveno-geografski elementi i geografsko nazivlje (toponimi)); redakcijski podaci (naziv karte, mjerilo i projekcija, tumač karte, grafičko mjerilo i koordinatni sustav, izvor podataka i vrijeme izrade karte, autor i izdavač karte) i dopunski elementi (grafički, tablični i tekstualni).<sup>16</sup> Kako je već naglašeno u prethodnom odlomku, karte u udžbenicima povijesti spadaju u tematske karte zbog čega je osnovni geografski sadržaj potisnut. Zbog toga će se u ovome odlomku dotaknuti samo najvažnijih osnovnih elemenata koji imaju bitan značaj u čitanju povijesnih karti u udžbenicima povijesti.

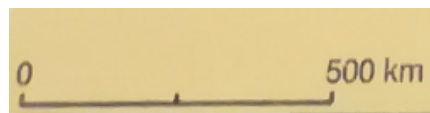
### 2.4.1. Mjerilo karte

Mjerilo karte je odnos dužina na karti prema odgovarajućim dužinama u prirodi, odnosno stupanj umanjenja dužina, a na karti se može izraziti brojčano, grafički ili tekstualno.<sup>17</sup> Brojčano mjerilo izražava se brojčanim omjerom na način da prvi dio omjera označava dužinu na karti, a drugi dio istu dužinu u prirodi.<sup>18</sup> Ukoliko imamo brojčano mjerilo 1:10 000, to znači da će jedan centimetar na karti predstavljati deset tisuća centimetara u prirodi. Grafičko mjerilo najzastupljenije je na analiziranim zemljovidima jer omogućuje najlakše i najbrže očitavanje dužina na karti.

Primjeri grafičkih mjerila iz analiziranih udžbenika:



**Slika 1.:** Primjer grafičkog mjerila



**Slika 2.:** Primjer grafičkog mjerila

<sup>16</sup> Altić, *Povijesna kartografija*, 27-28.

<sup>17</sup> Isto 61.

<sup>18</sup> Isto

Navedeno grafičko mjerilo prikazuje određeni odnos dužina na karti i u prirodi, tako da se željena duljina između dviju točki na karti prenese na grafičko mjerilo, čime će očitana vrijednost biti jednaka stvarnoj udaljenosti u prirodi, najčešće izraženoj u kilometrima kako je ovdje prikazano. Označena duljina je i sama podijeljena na manje dijelove kako bi se mogli dobiti što precizniji rezultati: 200 kilometara je podijeljeno na četiri jedinice od 50 kilometara, dok je 500 kilometara podijeljeno na dvije jedinice od 250 kilometara. Detaljnost podjele ovisit će o samim zahtjevima karte tj. zemljovida i njegovog sadržaja. Brojčano mjerilo rijetko nalazimo na povijesnim zemljovidima jer je ono manje praktično za korištenje od grafičkog mjerila, a može se dobiti postupkom računanja iz grafičkog mjerila. Tekstualno mjerilo je mjerilo koje se označava pisanim putem npr. „jedan centimetar na karti odgovara jednom kilometru u prirodi“ koje u brojčanom mjerilu glasi 1:100 000, dok se danas vrlo rijetko upotrebljava.<sup>19</sup> S toga prema mjerilu karte možemo podijeliti u dvije cjeline: karte krupnog mjerila (engl. large scale maps) koje obuhvaćaju karte mjerila 1:24000 ili većeg; te karte sitnog mjerila koje obuhvaćaju karte mjerila 1:500 000 ili manjeg.<sup>20</sup> Karte krupnog mjerila daju detaljniji prikaz određenog prostora od karti sitnijih mjerila.

#### 2.4.2. Okvir karte

Okvir, rub ili margina karte je sastavni dio kartografskog prikaza koji određuje i uokviruje kartografski prikaz. U povijesti kartografije nalazimo raznovrsne načine uokvirivanja kartografskih prikaza. Vrlo su česti umjetnički ukrašeni rubovi karti s različitim prirodnim motivima koji su odraz vremena i mjesta u kojem su oni nastali. Danas su rubovi karte uokvireni jednostavnim načinom, bez umjetničkog ukrašavanja. Uloga okvira karte je višestruka. On prvenstveno predstavlja neutralni prostor u kojem su grafika i značenja svedeni na minimum kako bi se omogućilo nesmetano razmišljanje i razmatranje omogućujući postupni prijelaz iz stvarnog svijeta u kartografski prikaz.<sup>21</sup> No, za razliku od umjetničkih djela gdje se okvir dodaje naknadno i služi isključivo kao ornament, on je na kartama sastavni dio i ucrtava se na površinu prikaza. Okvir karte igra ključnu ulogu u definiranju kartografskog prikaza. Kartografski prikaz Zemljine površine ostavlja dojam kontinuuma, te okvir prekida taj naizgled beskonačni prikaz omogućujući njegovo ograničavanje, koje za

---

<sup>19</sup> Altić, *Povijesna kartografija*, 61.

<sup>20</sup> Mark Monmonier, *How to Lie with Maps*, 2. izd. (Chicago: The University of Chicago Press, 1996.), 6-7.

<sup>21</sup> Jacob, *The Sovereign Map*, 107.

rezultat ima fokusiranje promatračevog pogleda.<sup>22</sup> Osim navedenih okvir ima i važnu ulogu suvereniteta karte. Omeđujući kartografski prikaz, okvir odvaja prikaz od okolnog prostora, u slučaju udžbenika, tekstualnih i slikovnih elemenata, čineći kartu suverenim elementom u udžbeniku. Zbog toga se prostor karte ne smije ugrožavati ili miješati s drugim elementima udžbenika jer se na taj način umanjuje i narušava njezina cjelovitost i funkcija.

Vanjski okvir karte nije jedini okvir na kartografskom prikazu, već možemo pronaći različite uokvirene elemente poput tumača karte (legende), tekstualnih dodataka (kartuša), detaljnije prikazanih područja na karti, uokvirenu topografiju i dr. Njihova uloga je u obliku dodataka pojasniti, opisati ili detaljizirati određene procese i događaje koji se prikazuju. Zbog toga moraju biti jasno naznačeni, a to se najbolje postiže korištenjem okvira. U analiziranim udžbenicima povijesti kartografski prikazi uokvireni su na vrlo jednostavan način s podebljanom linijom ili dvije podebljane linije između kojih se nalazi prazan prostor. Također, često sadrže i unutarnje uokvirene elemente koje uglavnom čine tumači znakova i tekstualni umetci poput istaknutih naziva toponima, mjesta sukoba i bitki ili važnijih događaja.

### **2.4.3. Naslov karte**

Naslov karte je najčešće ono što prvo uočavamo kada krenemo čitati kartografski prikaz. Između pisanih elemenata karte on se ističe svojom veličinom, bojom i položajem. On određuje vrstu karte, te naglašava i sumira njezino značenje. Tako će naslov poput „Europa u vrijeme Prvog svjetskog rata“, ukazati da se radi o tematskoj karti koja prikazuje određene događaje i procese u vrijeme trajanja ovoga sukoba. Drugi primjer naslova poput „Pomorski putevi u Europi početkom 20. stoljeća“ prikazivat će isti prostor kao u prethodnom primjeru naglašavajući druge elemente prikaza tj. pomorske rute plovidbe. Treći primjer - „Geografska karta Europe“ - bavit će se prikazom prirodno-geografskih osobina istog prostora, ne stavljajući značaj na vremensko razdoblje ili društveno-geografske elemente i obilježja. S toga iz ovih primjera možemo vidjeti na koji način nam naslov govori o sadržaju karte i naglašavanju njezine svrhe, odnosno onoga što ona želi prikazati. Kao što ukazuje Jacob, naslov karte može se promatrati i kao paradoks jer dovoljno dobra karta ne treba naslov karte da je određuje, već iz nje same mora biti jasno vidljivo i čitljivo ono što ona prikazuje.<sup>23</sup> Čini

---

<sup>22</sup>Isto 110.

<sup>23</sup>Isto, 192.

li taj paradoks naslov karte nepotreban? Odgovor se krije u njegovoj mnogo složenijoj ulozi. On predstavlja *identifikacijski dokument karte* koji potvrđuje čitatelju karte ono što je prikazano na samoj karti, potvrđuje njegovo zapažanje ili u slučaju susretanja nepoznatog teritorija naslov karte ima didaktičku ulogu, on upoznaje i poučava čitatelja karte s novim ili neprepoznatljivim svakodnevnim prostorima.<sup>24</sup> U udžbenicima povijesti naslov karte je nesumnjivo neizostavan element karte jer sadrži didaktičku ulogu u svrhu informiranja i upoznavanja učenika s novim prostorima i prikazom odigravanja novih procesa i događaja tj. povijesnih zbivanja.

#### 2.4.4. Legenda karte

Legenda ili tumač karte neizostavni je element kartografskog prikaza. Zbog vrlo ograničenog prostora na kartografskim prikazima prilikom prikazivanja pojedinog sadržaja, potrebno ga je zamijeniti unaprijed dogovorenim simbolima ili znakovima, koji će biti detaljno objašnjeni u legendi ili tumaču znakova. Legenda je *alat*<sup>25</sup> koji pretvara simbolične prikaze u tekstualni sadržaj. Njezina je uloga omogućiti čitatelju karte da pročita određene simbolične prikaze. U prošlosti kartografije svaka je karta imala svoj sustav znakova određen autorima karti ili određenim kartografskim školama. Današnje suvremene topografske karte ne sadrže posebni tumač znakova (ili legendu) već se izdaje poseban kartografski ključ kao zasebna knjižica.<sup>26</sup> Suvremeni način označavanja ujednačen je na globalnoj razini zbog čega predstavlja univerzalni način kartografske komunikacije. No, u sferi tematskih karti takav ujednačeni kartografski ključ ne postoji, jer se znakovi (simboli) prilagođavaju složenoj problematici onoga što se prikazuje; povijesnog događaja i procesa; socijalnih odnosa i dr., koji imaju svoju složenu strukturu i odnose. Takvim odnosom dolazi se do toga da poneki slični ili isti simboli na različitim kartama mogu prikazivati različite događaje. Zbog toga je u tematskim kartama, pa tako i u povijesnim zemljovidima, tumač karte obavezan element, jer je bez njega karta nečitljiva.

Legenda se kroz povijest kartografije značajno mijenjala. Prvotno je postojala kao verbalni naputak jer su karte sadržavale toliko detaljno opisane informacije da ih nije bilo moguće zamijeniti određenim simbolom. Evolucija legende krenula je od korištenja inicijala za pojedine riječi (engl. *L* označavalo je *lake*, hrv. *jezero*), što je daljnjom organizacijom i

---

<sup>24</sup>Isto 195.

<sup>25</sup>Isto 241.

<sup>26</sup>Altić, *Povijesna kartografija*, 29.

uređenjem prostora na kartografskom prikazu dovelo do pojave piktograma (simbol klipa kukuruza za cijelo polje kukuruza), te naposljetku do današnjeg uređenog sustava apstraktnih znakova i simbola.<sup>27</sup> S evolucijom legende mijenjao se i njezin položaj na karti. Kao što Jacob navodi, legenda je prvotno bila rasprostranjena na različitim dijelovima karte, većinom uz sam sadržaj koji je označavala, dok je danas zbog vizualne organizacije prostora uređena kao *pravokutnik* u jednom od kutova karte.<sup>28</sup> Pritom legenda treba zauzimati onaj položaj u kojem ne narušava prikaz tematskog sadržaja karte, te njezin sadržaj mora biti razumljiv i čitljiv kako bi čitatelju karte pružila potpunu funkciju.

Korištenje simbola/znakova na karti, navedenih u tumaču znakova, u društveno-geografskim tematskim kartama ima važnu ulogu. Spomenuli smo kako je u topografskim kartama korištenje simbola unaprijed dogovoreno i čini kompleksan i uređen sustav znakova koji je jednak na globalnoj razini. No, na primjeru povijesnih karti i ostalih karti humanističkih znanosti nije moguće izraditi takav jedinstveni sustav znakova. Takav rezultat posljedica je različitih događaja koji se prikazuju, u ovome slučaju povijesnih događaja, koji imaju složenu i različitu simboliku koja proizlazi iz konkretnih socijalnih događaja, procesa ili ideja koji se na kartama prikazuju. Zbog toga izbor simbola ovisi o povijesnom razdoblju koje se prikazuje. Prilikom izrade karte, njihovim odabirom, autori karte odlučuju na koji će način događaje prikazati simbolima, te svjesnim ili nesvjesnim odabirom, prilikom njihovog čitanja mogu se stvoriti određeni efekti kod učenika.

#### 2.4.5. Slikovni elementi

Slike na kartama činile su vrlo važan kartografski element kroz brojna stoljeća povijesti kartografije. Najbolji primjer je Millerov atlas<sup>29</sup> iz šesnaestog stoljeća koji obiluje različitim crtežima likova, flore, faune, gradova i dr. Razlog takvog pristupa u izradi atlasa tj. karti je samo vrijeme nastanka; karte su promatraču pružale uvid u njemu egzotične, nepoznate i nezamislive prostore, te kulture i običaje njihovih stanovnika. Uz to sadržavale su i bogate tekstualne opise koji su sadržavali brojne informacije o prikazanim prostorima. Time je čitatelj karte *putovao* tim prostorom i upoznao nova dotad nepoznata prostranstva. Takve karte bile su enciklopedijskog karaktera, jer je i njihova uloga bila za obrazovanje najčešće aristokratskih krugova. No, glavni razlog takvog enciklopedijskog pristupa, kako naglašava

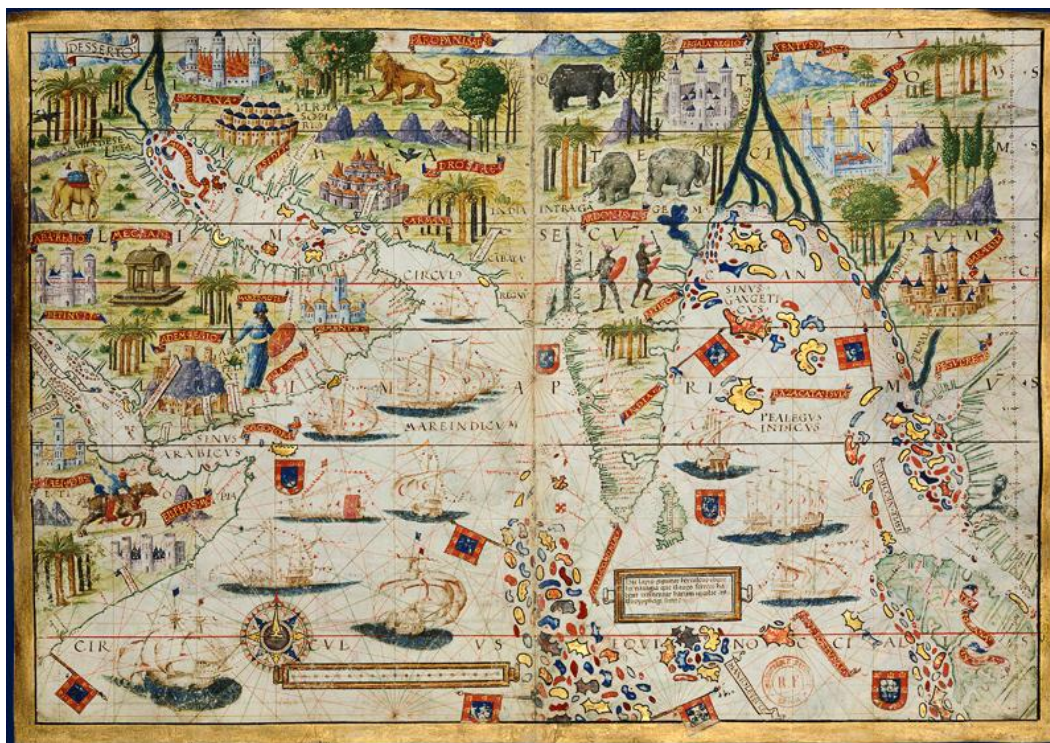
---

<sup>27</sup>Jacob, *The Sovereign Map*, 242-246.

<sup>28</sup>Isto 241-246.

<sup>29</sup>Vidi sliku 3.

Jacob, leži u autorovom *strahu od praznog prostora* gdje se zbog nedostatka geografskog znanja o pojedinim prostorima, praznine ispunjuju različitim opisima, slikama i simbolima kako bi se prikrio taj nedostatak.<sup>30</sup> Razvojem kartografske znanosti slike na karti postaju sve rjeđe, jer ih zamjenjuje sve bogatije geografsko znanje.



**Slika 3.:** List iz Millerovog atlasa koji prikazuje Indijski ocean.

Slikovni elementi na karti razvojem tehnologije poprimaju današnji izgled kada postaju umetnute fotografije stvarnih događaja, procesa i mjesta. Suvremena tehnologija pruža nezamislive kombinacije u korištenju slikovnih elemenata na kartografskim prikazima, što je najbolje vidljivo u multimedijalnim kartama. Nalazimo ih i na tematskim kartama pa tako i na zemljovidima u udžbenicima povijesti. No, kakva je njihova uloga? Uloge slika mogu biti raznolike. Jacob navodi kako slika može predstavljati asocijaciju i omogućiti povezivanje označenih područja na karti sa mjestima u stvarnosti, asociirati na određene osobe, ideje ili događaje, simbolizirati nekoliko obilježja odjednom, a može se koristiti i kao element povezivanja kombinirajući je s toponimom, te tako stvarajući dvostruki efekt i dodatno naglašavajući toponim koji prikazuje, ili služiti kao vizualni prijevod u kojem donosi opisne informacije o određenim mjestima i njihovim obilježjima (pr. Millerov atlas).<sup>31</sup> Nadalje, raspored i organizacija, te veličina slika igra važnu ulogu u organizaciji karte. Danas se

<sup>30</sup>Jacob, *The Sovereign Map*, 160.

<sup>31</sup>Isto 165-168.



slikovni prilozi ne upotrebljavaju često na povijesnim kartama jer su one vrlo ograničene svojim prostornim dimenzijama. Umjesto njih upotrebljavaju se različiti drugi elementi poput simbola, dok slikovni elementi ulaze u udžbenike u obliku zasebnih slikovnih priloga. No, prilikom umetanja slika i fotografija na prostor karte treba pripaziti na važno pravilo: slike se nikada ne smiju ispreplitati sa toponimima jer time narušavaju njihovu čitljivost (legitimitet).<sup>32</sup> Pritom se ne smije zanemariti ni njihova organizacija, raspored, položaj i kvantiteta u svrhu očuvanja ravnoteže cjelokupnog kartografskog prikaza.

#### 2.4.6. Boje

Boje na kartografskim prikazima prisutne su od samih početaka, te se koriste na različite načine. Osnovna uloga korištenja boje najbolje je vidljiva iz *Millerovog atlasa*. Ovdje su boje korištene u estetskoj funkciji u svrhu dočaravanja vizualne dimenzije karte, te u svrhu naglašavanja određenih prirodnih oblika (poput otoka) uz pomoć kontrasta boje.<sup>33</sup> Boja sama po sebi predstavlja nešto neutralno i njezina osnovna funkcija je ona prirodna, estetska funkcija, nekakav dekorativan element. Razvojem topografskih karti boje počinju činiti unaprijed uređen sustav označavanja poput reljefne podloge tj. označavanje reljefnih uzvišenja. Takav pristup je danas opće prihvaćen i čini konstantu, univerzalni jezik u sferi komunikacije topografskih karti. No, u sferi tematskih karti boje se koriste na raznovrsne načine. Primjerice u fizičko-geografskim tematskim kartama možemo pronaći dogovorene primjere korištenja boja. Takav primjer su meteorološke karte gdje karte temperaturnih vrijednosti imaju dogovorene vrijednosti boje; nijanse crvene simboliziraju toplinu dok nijanse plave simboliziraju hladnoću. Ovakvo pripisivanje povezano je s općim obilježjima boje — hladne i tople boje koje se onda primjenjuju u klimatološkoj znanosti.

Na društveno-geografskim tematskim kartama u koje spadaju i povijesni zemljovidni korištenje boja je u različitoj ulozi. Ovdje topografski elementi padaju u drugi plan, te se boje koriste u svrhu prikaza određenih društvenih pojava, procesa i događaja. Prilikom tog opisivanja ne postoji nikakva unaprijed određena vrijednost korištenja boja, već se one proizvoljno koriste za osnovnu svrhu naglašavanja i odvajanja, odnosno stvaranja vizualnog efekta za lakšu percepciju i čitanje karti. U tom slučaju boje su neutralne i opće prirode. Nigdje nije naglašeno kako i na koji način koristiti pojedinu boju zbog čega njihovo korištenje

---

<sup>32</sup>Isto 160.

<sup>33</sup>Isto 150.

treba imati obilježje nasumičnosti. Problem se pojavljuje prilikom vezanja boje na karti uz boje koje su se koristile u određenim povijesnim procesima ili društvenim obilježjima. Takve mogu biti primjerice boje korištene i vezane uz određene države, društvene skupine ili političke ideje. Takvo korištenje boje dovodi do povezivanja boja na karti s određenim povijesnim obilježjima. Time se gubi prvotno i osnovno obilježje boje, a to je njezina neutralna estetska funkcija naglašavanja i organizacije kartografskog prostora, čime boja postaje određena za nešto, ona postaje amblem<sup>34</sup>, pritom gubeći svoju osnovnu funkciju.

#### 2.4.7. Toponimija

Toponim predstavlja ime određenog *objekta* na karti. Pod *objekte*, kako Jacob navodi u svojem djelu, ne spadaju samo imena geografske prirodne osnove poput imena mora, oceana, kopna, kontinenta, otoka, planina, rijeka i dr., već oni mogu obuhvaćati i nazive socijalnih i političkih obilježja poput administrativnih jedinica, gradova, država i dr.<sup>35</sup> Toponimi na taj način predstavljaju određeni *objekt* na karti. Označavaju se pomoću točke ili određenog simbola i odgovarajućeg naziva, bez točke/simbola samo navodeći naziv tog toponima, te nekada prateći formu samog objekta kojeg označavaju (pr. slova prate pružanje planinskog masiva).<sup>36</sup> U prvom slučaju toponim je precizno određen i vezan uz oznaku, dok je u drugom slučaju direktno vezan uz prostor koji predstavlja. Nastanak samih toponima proizlazi iz složenih društvenih odnosa i procesa. Jedna od najvažnijih obilježja toponima su njegova fragilnost i selektivnost. Krhkost toponima očituje se u nepažnji, promjenama, dodavanju ili izostavljanju slova prilikom izrade kartografskog sadržaja zbog čega nastaje potpuno novi, nepostojeći toponim.<sup>37</sup> Takvi slučajevi bili su vrlo česti u povijesti kartografije prilikom prepisivanja starih kartografskih prikaza, no ni karte današnjeg suvremenog digitalnog doba nisu izuzete od ovog obilježja. Selektivnost je izrazito važno obilježje toponima, kao i samih tematskih karti. Autori i urednici karte selektiraju toponime koje će prikazati kako se sama funkcija karte ne bi izgubila u nepreglednosti njezine toponimije, čineći ovaj proces neizostavnim postupkom u njezinoj izradi.

Jacob ističe kako gustoća prikazanih toponima ovisi i o samoj namjeni karte - o tome je li je namijenjena čitanju, zbog čega će toponimi biti gušće raspoređeni, ili ako je namijenjena

---

<sup>34</sup>Isto 167.

<sup>35</sup>Isto 201.

<sup>36</sup>Isto 202-218.

<sup>37</sup>Isto 208-209.

gledanju, odnosno vizualnosti prikaza, zbog čega će toponimi biti rjeđi otvarajući mjesto drugim sadržajima.<sup>38</sup> Oba ova načina zastupljeni su na povijesnim kartama ovisno o sadržaju koji prikazuju. Nadalje, postoji nekoliko načina korištenja toponimije: homogeni ili jedinstveni način i diferencijacija imenovanih objekata. U homogenom načinu svi su navedeni toponimi istog fonta i veličine, te ne odudaraju jedan od drugog, dok u načinu diferencijacije pronalazimo različite fontove i veličinu toponima dobivajući isticanje i naglašavanje određenih toponima.<sup>39</sup> Prvi način oblikuje kartu kao *katalog*<sup>40</sup>, pregled različitih mjesta, dok u drugom načinu ponovno susrećemo selektivnost. Takva selektivnost autoru i uredniku karte daje mogućnost naglašavanja određenih toponima, prikazujući njihovu važnost ili važnost određenih procesa i događaja vezanih uz te toponime. No, takav diferencijalni pristup skriva opasnost pogrešnog naglašavanja ili minimaliziranja određenih toponima u svrhu stvaranja pogrešne perspektive o određenim događajima, što je konkretni primjer njihove upotrebe na povijesnim zemljovidima, zbog čega je prilikom analize povijesnih zemljovida važno obratiti pozornost i na samu prezentaciju toponima.

## 2.5. Kako čitati kartu

Čitanje karte ili njezina interpretacija složen je intelektualni proces sastavljen od niza koraka i elemenata. Prilikom čitanja karte neke se informacije mogu pogrešno prenijeti ili protumačiti, zbog svjesnog ili nesvjesnog djelovanja autora karte ili samog promatrača karte, dovodeći kod pojedinaca do pogrešnih konstrukcija povijesnih slika. Prilikom čitanja karte treba pripaziti na nekoliko elemenata: način promatranja karte, ulogu pojedinih elemenata karte u prikazivanju događaja, te na samo predznanje i shvaćanje pojedinih događaja korisnika karte.

---

<sup>38</sup>Isto 213.

<sup>39</sup>Isto 215-217.

<sup>40</sup>Isto 215.

### 2.5.1. Točka promatranja

Točka promatranja čini pogled korisnika karte iz kojeg on promatra kartu. Korisnik karte prvotno promatra kartu iz određene udaljenosti i to iz tzv. *ptičje perspektive* ili *iz zraka*<sup>41</sup>. Na takav način promatrač karte dobiva puni pregled nad cjelokupnim prostorom koji karta prikazuje, čineći se kao da ima apsolutnu kontrolu nad čitanjem karte. No, želeći pomnije promotriti određene elemente ponekad je potrebno promijeniti kut gledanja - pr. ukoliko želimo pročitati toponim nekog manjeg mjesta ili naselja morat ćemo se približiti i detaljnije pretražiti kartu, promijeniti naš položaj tijela, fizički promijeniti položaj karte i dr. Promjenom našeg položaja gubimo cjelokupnu preglednost događaja u svrhu pronalaženja odgovora na ono što nam je u danom trenutku glavni prioritet. Samom namjenom prezentacije karte, tj. položaja iz kojeg je prezentirana za promatranje, može se mnogo reći o njezinoj namjeni. Primjerice, karte svijeta ili određenih država koje pronalazimo na svodovima ili podnožjima vladarskih odaja, izrađivane su u svrhu prezentacije vladareve moći koja je bila omogućena posebnim kutom pod kojim je prezentirana. Nerijetko su nastajale i na samim podovima njihovih odaja čime su vladari mogli hodati po karti direktno prezentirajući svoju moć i vlast nad određenim teritorijem. Tako su nastale i karte koje prikazuju vladare kako hodaju nad određenim teritorijem. Takav primjer je tapiserija iz šesnaestog stoljeća „Fabulous History of the King Gaul“<sup>42</sup> gdje se manifestacija kraljeve moći prikazuje na štetu čitljivosti elemenata karte: Pogled promatranja je *bočni* čineći jedinom funkcijom ovog kartografskog prikaza naglašavanje lika kralja i prezentaciju njegove moći.<sup>43</sup> Ovakav primjer je važan jer ga usprkos današnjoj rijetkoj upotrebi uspijevamo pronaći u nekim suvremenim udžbenicima povijesti. Pritom se treba propitati njegova današnja vrijednost i svrha u didaktičkoj izobrazbi učenika.

---

<sup>41</sup>Isto 320.

<sup>42</sup>Vidi sliku 4.

<sup>43</sup>Jacob, *The Sovereign Map*, 320.



**Slika 4.:** „Fabulous History of the King Gaul“

Nadalje, prikaz likova na karti igra važnu ulogu u centriranju pogleda. Likovi čine ukrasne elemente naglašavajući određene povijesne ličnosti, dočaravaju kulture i običaje, te popunjavaju prazni prostor. Pritom mogu pozivati promatrače karte da se poistovjete s njima i da promatraju kartu iz njihove perspektive, namećući im svoju točku promatranja, svoj pogled na svijet. Današnje kartografske prikaze prati *pogled iz zraka* koji otvara najpregledniji način čitanja karti, što je između ostalog posljedica razvoja digitalne tehnologije i izrade svakodnevnih karti pomoću satelita. Posebnu ulogu imaju i multimedijalne karte koje nemaju jednu stalnu točku promatranja, već interakcijskim djelovanjem korisnik često mijenja svoju točku promatranja u svrhu stjecanja novih informacija. Najbolji takav primjer su *Google maps* i *Google Earth*, koje otvaraju nove mogućnosti i kombinacije, naglašavajući kako je točka promatranja promjenjiva i dinamična, podložna brzim promjenama.

### 2.5.2. Karta kao slika

Karta je rezultat složenog intelektualnog djelovanja pojedinca, autora karte, koji izradom karte stvara sliku koju prezentira korisnicima karte. Autor karte koristi do sada stečena kartografska znanja potrebna za izradu karte, dodajući svoja znanja i informacije o određenom događaju, želeći ih prezentirati na svoj jedinstven način budućim korisnicima karte. Konkretno, na primjeru povijesnih zemljovida, autor iznosi svoja znanja i informacije o

određenom povijesnom događaju ili procesu. Autor stvara svojevrsnu prezentaciju povijesnog događaja, prema kojoj nastoji pristupati objektivno. Prilikom izrade autor vrši selekciju; vrši odabir onih elemenata u povijesnom zbivanju koji su prema njegovom viđenju i prioritetu važni i neophodni za prikazivanje kako bi se korisniku karte omogućila rekonstrukcija željene slike prošlosti. Svjesno ili nesvjesno selektiranje podataka i njihova prezentacija su pod subjektivnim utjecajem autorovih mišljenja, ideja i uvjerenja. Subjektivna viđenja ne moraju nužno predstavljati autorovo viđenje određenog povijesnog zbivanja. Karta, kako Jacob navodi, predstavlja odraz socijalne slike društva u kojem je nastajala, odraz prijelomnih događaja, ideja i informacija tipičnih za konkretno povijesno razdoblje.<sup>44</sup> S druge strane, Jacob nastavlja kako, karta može biti i namjerno podređena subjektivnom djelovanju, svjesnom autorovom namjenom kojom želi prikazati određeni iskrivljeni aspekt povijesnih zbivanja koja će za posljedicu imati stvaranje nepravilne slike prošlosti kod njezinog korisnika. Karta je portret kartografa.<sup>45</sup> Ona je oduvijek predstavljala moćan medij prijenosa informacija, medij koji će svojim djelovanjem ostaviti jači dojam nego izražavanje putem drugačijeg medija. Takve su karte korištene u svrhu manipulacije javnosti i njihovi su primjeri bezbrojni. Možemo spomenuti karte u doba Hladnog rata kada su se prikazivali neistiniti teritorijalni obujmi u svrhu dezinformiranja protivnika (kao i karte nastajale u vrijeme ratnih sukoba), ili u vrijeme velikih geografskih otkrića kada su točne karte bile vrlo rijetke i predstavljale veliku trgovinsku važnost.<sup>46</sup> Čak i u današnjem dobu moderne tehnologije, česta su svjesna prikrivanja stvarnih izgleda pojedinih prostora- postoje brojni primjeri izostavljanja određenih objekata na *Google Earthu*. S toga je karta odraz i čuvar znanja određenog razdoblja, što je čini važnim elementom u prenošenju znanja u udžbenicima povijesti i konstrukciji znanja kod učenika.

Čitanje karte, kao i izrada karte, također je vrlo složen intelektualni proces. Pritom, prilikom čitanja karte, svaki će pojedinac protumačiti kartu na svoj način odnosno, nećemo pronaći dva pojedinca koja će pročitati kartu na jednak način. Razlog tome je u složenosti čovjeka (pojedinca) kao socijalnog bića. Pojedinac je prožet utjecajem iz svakodnevnih socijalnih krugova, medija i ljudi koji ga okružuju, koji ga na određen način oblikuju, zbog čega prilikom primanja određenih informacija, u ovome slučaju čitanjem kartografskog prikaza, u njemu nastaju različiti intelektualni procesi koji dovode do stvaranja i tumačenja određenih događaja na njemu svojstven način. Određeni kartografski elementi (toponimi,

---

<sup>44</sup>Isto 274.

<sup>45</sup>Isto 298.

<sup>46</sup>Isto 274.

simboli, boje) u njemu aktiviraju određena sjećanja, uvjerenja, asocijacije i emocije koje mogu utjecati na tumačenje i konstrukciju povijesnih događaja tj. čitanje i interpretaciju karte.<sup>47</sup> Nadalje, ističe Jacob, pojedinac organizira prostor na karti iz *egocentrične perspektive*<sup>48</sup>. Počinje čitati kartu iz svoje *referentne točke*<sup>49</sup>, onoga što mu je najpoznatije i najbliže sljedeći kartu po sebi svojstvenim kriterijima stvarajući svoju mentalnu putanju sastavljenu od istaknutih i naglašenih linija, toponima, simbola i boja, te dr., time pamteći ono što u njemu izaziva najveći i najupečatljiviji efekt. Taj efekt mogu izazvati bilo kakve informacije iz svakodnevnog života poput: događaji u tijeku, slike iz medija, prošli događaji, glasine i prirodne katastrofe, revolucije, kinematografske fikcije i dr., čime pojedinac stvara svojstvenu *mentalnu mapu*.<sup>50</sup> Ona je rezultat i autorove namjere u postavljanju određenih elemenata u svrhu izazivanja točno predodređenog efekta. Sve navedeno daje konačan rezultat, a to je konstrukcija slike o pojedinom povijesnom događaju. Zbog toga, pojedinci, posebno povjesničari, moraju proučavati karte kao konstrukcije, vizualne artefakte sastavljene od nekoliko nezavisnih razina prezentiranja u svrhu prijenosa informacija i izazivanja skupa efekata.<sup>51</sup>

## 2.6. Uloga karte u poučavanju

Utvdili smo kako je karta odraz razdoblja u kojem je nastala, zbog čega već sama po sebi ima ulogu poučavanja koja se može iščitati iz njezine analize i usporedbe s kartografskim prikazima iz drugih razdoblja. Prilikom analiziranja karti možemo analizirati svaki element zasebno ili cjelokupnu sliku koju stvara. No, ono što nas ovdje posebno zanima jest uloga karte u didaktičkom smislu. Njezina didaktička uloga veže se uz predočavanje određenih prostornih događaja i procesa, na učenicima zanimljiv i razumljiv način. To nisu samo događaji socijalnog i povijesnog konteksta, već kartu možemo koristiti za bezbroj mogućnosti, te njezina upotreba nije ograničena na određeni nastavni predmet ili nastavni sadržaj. Ona prezentira prostorne događaje i zbivanja na pregledan i svakodnevnan način izražavajući ono što se teorijskim putem ne može objasniti. Didaktička funkcija karte prisutna

---

<sup>47</sup>Jacob, *The Sovereign Map*, 234.-235.

<sup>48</sup>Isto 339.

<sup>49</sup>Isto.

<sup>50</sup>Isto 235.

<sup>51</sup>Isto 185.

je od antičkih razdoblja, gdje se o njezinoj ulozi spominje u djelima Eratostena i Ptolomeja.<sup>52</sup> No, današnja didaktička uloga karte bitno se razlikuje od uloge u razdobljima od Antike do pred kraj razdoblja srednjeg vijeka. Dostupnost karte je bila vrlo ograničena, samo za aristokratske krugove, dok većina običnog puka nije nikada imala kontakt s kartografskim prikazom. Karta je uglavnom služila kao enciklopedijski izvor znanja o tada poznatom svijetu, imajući veću umjetničku vrijednost nego vrijednost sadržaja koji prikazuje. Velika promjena događa se nakon izuma tiskarskog stroja kada karte postaju dostupne širim masama ljudi, što odmah dovodi do novih mogućnosti primjene. Pojavljuje se različitost kartografskog prikaza, karte se skupljaju u knjižice (kasnije atlase). Početke korištenja karti u školi nalazimo u šesnaestom stoljeću, kao vizualno pomagalo u nastavi geografije, do kada su se imena gradova, rijeka, planina i dr. elemenata učili kao lista pojmova napamet.<sup>53</sup> No, važnost karte kao nastavnog elementa ostala je neprepoznata do 19. stoljeća, jer se ponegdje navodi kako je i tada učenje geografije, teorijski ili pomoću karte, pedagoški izbor. Razvojem obrazovnih sustava, kao i tehnološkog napretka u izradi karte postaje jasno da je uloga karte nezamjenjiva, polazeći od njezine moći izražavanja i utjecaja na šire mase. Zbog toga se moderna didaktička uloga karte krije u izražavanju prostornih obilježja, prostornih fenomena i događaja, te njezinoj prilagodljivosti upotrebe u svim znanstvenim disciplinama, što prvenstveno možemo zahvaliti razvoju tematskih karti. Tome možemo dodati današnju *eksploziju* multimedijalnih karti koje će zasigurno činiti važan element u budućim školskim sustavima tj. kurikulumima obrazovanja. No, kako bi se didaktička uloga karte u potpunosti ostvarila, potrebno je vodstvo nastavnika, kao neizostavnog elementa, koje usmjerava čitanju i interpretaciji kartografskih prikaza i oslobađa učenika od pogrešaka koje se stvaraju prilikom čitanja karti, time prenoseći znanje potrebno za njihovu pravilnu analizu.

---

<sup>52</sup>Isto 346.

<sup>53</sup>Isto 347.



## Napomene prije čitanja glavnog dijela rada

\*U sljedećim poglavljima (poglavlja 3. – 6.) provesti će se analiza povijesnih zemljovida u odabranim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. Analiza povijesnih zemljovida provodi se paralelno na primjeru sva tri odabrana udžbenika od petog do sedmog razreda, dok u osmom razredu na primjeru četiri udžbenika. Analiza je kategorizirana prema povijesnim nastavnim jedinicama u svakom od navedenih razreda sa naglašenim osvrtom na problematične kartografske prikaze.

\*\*U analizi povijesnih zemljovida, oni se označavaju terminima: zemljovid jednostavne i složene strukture. Termin zemljovid jednostavne strukture obuhvaća zemljovid koji ima manji broj kartografskih elemenata (boje, simboli, toponimi i dr.), prikazujući najčešće jedan povijesni događaj ili proces.<sup>54</sup> Termin zemljovid složene strukture obuhvaća zemljovid koji sadrži veći broj različitih kartografskih elemenata, te najčešće pokazuje složeniji povijesni događaj ili proces, ili više njih.<sup>55</sup>

\*\*\*Važno je napomenuti kako se u ovome radu analiziraju isključivo zemljovid u udžbenicima povijesti. Zemljovid u radnim bilježnicama, zbog opsega teme ovoga rada, nisu analizirani. Neki udžbenici su organizirani tako da se određeni zemljovid nalaze u sklopu radnih bilježnica, što treba imati na umu prilikom čitanja završnih rezultata.

---

<sup>54</sup> Za primjer vidi Prilog 8.: a) i c)

<sup>55</sup> Za primjer vidi Prilog 16.

### 3. ANALIZA ZEMLJOVIDA U UDŽBENICIMA POVIJESTI ZA PETI RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

#### 3.1. Analiza sadržaja i strukture zemljovida

##### 3.1.1. Uvod u nastavu povijesti

Analizirani udžbenici započinju općim uvodom u nastavu povijesti: definiraju povijest kao znanost i nastavni predmet; odgovaraju na osnovna pitanja poput: „što je povijest?“ i „zašto učimo povijest?“, definiraju povijesne izvore i objašnjavaju računanje vremena. U tom kontekstu potrebno je i upoznavanje učenika s povijesnim i geografskim kartama. Takvo upoznavanje s kartografskim prikazima je vrlo nejednako raspoređeno. U udžbeniku „Povijest 5“ nailazimo na vrlo kratki odlomak koji obuhvaća povijesne zemljovide. Navodi se kratka definicija zemljovida, njihova povezanost s geografijom i definicija atlasa, kao i mitološko podrijetlo te riječi. U ovom slučaju izostaje slikovni primjer izgleda zemljovida, a stavljen je primjer izgleda mitološkog boga Atlasa.<sup>56</sup> U udžbeniku „Tragom prošlosti 5“<sup>57</sup> također izostaje vizualni primjer povijesnog zemljovida, te su na sličan način definirani osnovni pojmovi, dok je prikaz zemljovida zamijenjen slikom povijesnog atlasa za osnovnu školu (istog izdavača) u koji je potrebno „posegnuti“ kako bi se mogle savladati osnove za analizu i prepoznavanje povijesnog zemljovida. Udžbenik „Vremeplov 5“ daje pohvalan prikaz usporedbe vrsti zemljovida (točnije povijesnog zemljovida i geografske karte) kao i detaljniji opis definicije i elemenata. U udžbeniku „Vremeplov 5“ nakon definiranja povijesne znanosti slijedi kratki odlomak naslova „Povijesni zemljovidi“<sup>58</sup>. Odlomak je smješten na novi list/stranicu udžbenika te zauzima njezin veći dio. U odlomku ne nailazimo na jasnu definiciju povijesnih zemljovida, niti samog pojma zemljovida ili geografske i povijesne karte niti njezine razlike, već je ta definicija „razbacana“ kroz odlomak. Odlomku prethode dvije karte. Posebno je zanimljiv sami položaj i odabir vrsti karti i kartografskog sadržaja. Ovaj primjer poslužit će za prikaz različitih interpretacija koje se mogu dobiti različitim čitanjem i tumačenjem povijesnih zemljovida.

U sljedećem odlomku analizirani primjeri poslužit će kao primjer kako bi se prikazalo na koje načine se karte, u ovome slučaju dva kartografska prikaza, mogu različito interpretirati. Pritom je važno naglasiti da navedene moguće interpretacije ne odgovaraju stvarnim

---

<sup>56</sup> Stjepan Bekavac, *Povijest 5* (Zagreb: Alfa, 2015.), 11.

<sup>57</sup> Sonja Bančić, Sanja Cerovski, Štefica Paladino, *Tragom prošlosti 5* (Zagreb: Školska knjiga, 2014.), 19

<sup>58</sup> Duša Šarunić i Darko Benčić, *Vremeplov 5* (Zagreb: Profil, 2014.), 10.

namjerama i značenjima tih karti. Prva karta<sup>59</sup> ili zemljovid prikazuje prostor Istočne Europe 1878. godine, dok je druga karta zapravo topografska karta Europe, tj. geografska (fizička) karta Europe. Kada se gleda iz samog sadržaja na prvom zemljovidu (koji spada u povijesne zemljovide) prikazuju se granice na Balkanu, dijelu Jugoistočne Europe i Istočnog Sredozemlja nakon odluka Berlinskog kongresa 1878. godine. Drugi primjer zemljovida je primjer fizičke geografske karte Europe koja prikazuje isključivo rasprostranjenost reljefnih oblika i cjelina na području današnje Europe, te kao sama karta je u potpunosti ispravna i funkcionalna. Iz samog odnosa tih dviju karti možemo primijetiti kako je geografska karta „slučajno“ postavljena preko povijesnog zemljovida. Karte se međusobno preklapaju tj. prelaze svoje rubove i one se nalaze u svjesnoj ili nesvjesnoj međusobnoj interakciji. Iz toga se može iščitati nekoliko značenja tj. interpretacija. Prvo, takvim odnosom pokazuje se da geografska fizička karta kao osnova za izradu povijesnih zemljovida igra ključnu i temeljnu ulogu, tj. da se fizička geografska karta koristi kao podloga za izradu svih povijesnih karti. Takav odnos navodi se i u već spomenutom odlomku u kojem se ističe kako geografi i povjesničari zajedno sudjeluju u izradi povijesnih zemljovida. Druga stvar je sam odabir teme koju povijesni zemljovid prikazuje. Prikazuju se odredbe važnog povijesnog događaja, Berlinskog kongresa tj. Berlinskog ugovora koji je poznat po tome što je poništio većinu odluka Sanstefanskog mirovnog sporazuma, te je time započeo proces „povlačenja“ Osmanskog Carstva s područja Jugoistočne Europe. Daljnjom analizom ovih dviju karti ne možemo ne primijetiti njihov međudnos. Ta je interakcija započeta odlukom da se „preklope“ dvije karte i time naruši njihova samostalnost i suverenost, te se one sada doimaju kao jedna cjelina, odnosno te dvije karte nalaze se u novoj međusobnoj interakciji i stvaraju novi svijet i novo značenje. U takvoj novoj interakciji jezgra Osmanskog Carstva ne postoji. Anatolija je „izbrisana“ sa zemljovida stavljanjem fizičke karte Europe. Samim time Osmansko Carstvo postaje nešto fantomsko, sakriveno od očiju običnih promatrača karti, poznato samo onim promatračima koji su detaljno upoznati s ovim prostorom. Takvo pokrivanje Anatolije, središta Osmanskog Carstva, ostavlja dojam savršenog dopunjavanja s povijesnim zemljovidom, štoviše kao da se naglašava propast i postupno povlačenje Osmanskog Carstva iz Europe, pod „pobunom“ i buđenjem europskih naroda koji metaforički prikazani ovom fizičkom geografskom kartom Europe, istiskuju Osmanlije sa Balkanskog poluotoka. Iz ovog primjera prikazane su različite mogućnosti interpretacija koje se dobivaju igrom slučaja, interakcijom dvaju naoko nepovezanih zemljovida.

---

<sup>59</sup> Vidi Prilog 1.

Pitanje koje se postavlja je, kakav je taj utjecaj odabranih prikaza na učenike petog razreda osnovne škole? Što će oni svojim „istraživanjem“ i čitanjem karte zaključiti? Zasigurno je da učenici ove dobi neće moći protumačiti povijesne događaje na danom povijesnom zemljovidu. Vjerojatno će uočiti razliku između povijesnih zemljovida i geografskih karti, te će moći razlikovati njihove glavne karakteristike. No, pitanje je zašto se kao primjer uzima baš ovaj konkretni događaj i nije li postojao neki jednostavniji i bliži primjer učenicima ove školske dobi. Primjerice, umjesto geografske karte Europe mogla se priložiti topografska karta Republike Hrvatske, prostora koji im je mnogo bliži i s kojim su upoznati u četvrtom razredu osnovne škole. Umjesto odabranog povijesnog zemljovida možda bi bilo mnogo bolje staviti primjer iz povijesti koji ulazi u nastavni sadržaj petog razreda osnovne škole, primjerice razmještaj Ilirskih plemena; ili možda nešto iz povijesti Rimskog Carstva, poput zemljovida koji prikazuje prostor vladavine cara Dioklecijana; ili pak grčko-perzijske ratove s kojima su površno upoznati kroz brojne kinematografske prikaze. Ovakav način prikaza zemljovida i karti u udžbenicima povijesti namijenjen učenicima mlađe dobi nije primjeren, jer učenici dolaze u dodir s povijesnim događajima s kojima se još nisu susreli i koje će u sklopu nastavnog predmeta povijesti obrađivati tek u kasnijim razredima osnovne škole. To može dovesti do nejasnoća kod samih učenika koji još uvijek imaju nepotpuno formiranu svijest o vremenskom slijedu, te moraju preskakati desetke tisuća godina kako bi mogli razumjeti ovu naoko jednostavnu usporedbu vrste zemljovida.

Možemo zaključiti da bi trebalo posvetiti veću pozornost odabiru vrsti i primjera zemljovida u uvodnim cjelinama udžbenika povijesti, jer su oni važan alat u obradi i objašnjenju povijesnog nastavnog sadržaja.

### **3.1.2. Prapovijest**

U sljedećoj nastavnoj cjelini u svakom od analiziranih udžbenika nalazi se nekoliko povijesnih zemljovida. To su vrlo jednostavni zemljovidi koji služe za prostornu identifikaciju nalazišta prvih tragova ljudi, te prikazuju pojavu i razmještaj prapovijesnog čovjeka u starijem i mlađem kamenom dobu. Zemljovidi u udžbenicima „Vremeplov 5“ i „Povijest 5“ odnose se na prikaz europskih i hrvatskih prapovijesnih nalazišta, dok u „Tragom prošlosti 5“ na zemljovidu nalazimo koncentraciju kartografskog prikaza na kontinent Afriku<sup>60</sup>, čime se sugerira kao središte pojave prvih tragova ljudi. Prilikom obrade metalnog doba nailazimo na

---

<sup>60</sup> Bančić, Cerovski, Paladino, *Tragom prošlosti*, 24.

minimalan broj zemljovida. Oni su većinom vezani isključivo za prostor Hrvatske, dok u udžbeniku „Povijest 5“ on potpuno izostaje.

### 3.1.3. Civilizacije prvih pisama

Prikazivanjem nastavnih jedinica u sklopu nastavne cjeline „Civilizacije prvih pisama“ nailazimo na vidna odstupanja i nejednakost u pokrivenosti pojedinih nastavnih jedinica povijesnim zemljovidima u analiziranim udžbenicima. Udžbenici započinju zemljovidima koji prikazuju prostornu pojavu prvih civilizacija vezanih uz velike rijeke. U udžbeniku „Tragom prošlosti 5“ na zemljovidu je obuhvaćen prostor Europe i Jugozapadne Azije. U udžbeniku „Povijest 5“ uz civilizacije rijeka Eufrat, Tigris i Nil prikazan je i prostor rijeka Ind, Hoangho i Yangtze. Nasuprot u udžbeniku „Vremeplov 5“ u potpunosti izostaje uvid u prostore prvih civilizacija. Najpregledniji je prikaz na zemljovidu je u udžbeniku „Povijest 5“<sup>61</sup> jer daje jednostavan prostorni pregled svih prvih civilizacija, dok se u „Tragom prošlosti 5“ stavlja naglasak na prostore „bliže“ europskom kopnu. U „Vremeplovu 5“ izostavljanje zemljovida je nedostatak jer je učenicima prijeko potreban prostorni prikaz ovih civilizacija koje obuhvaćaju njima nepoznate prostore, posebice civilizacije u Indiji i Kini, te su zemljovid bitni za shvaćanje prostornog razmaka između pojedinih civilizacijskih krugova.

Postanak i razvoj Mezopotamije tj. kulture Sumerana i Akadana u analiziranim udžbenicima prikazuje se detaljnijim zemljovidima, no različitim načinima prikaza. Zemljovid<sup>62</sup> u „Tragom prošlosti 5“ je najsloženiji jer osim sumerskih i akadskih toponima različitim bojama prikazuje razlike u reljefu, ali i prostorni obuhvat plodnog polumjeseca te širenje sumerskih gradova. Uz zemljovid se nalaze i upute koje stavljaju naglasak na uočavanje važnosti plodnog polumjeseca, a prikazom reljefa naglašavaju se riječne doline. U „Povijesti 5“<sup>63</sup> zemljovid je mnogo jednostavnije strukture, te je različitim bojama prikazan prostor obje države, kao i njihovi najvažniji gradovi. U udžbeniku „Vremeplov 5“ zemljovid<sup>64</sup> sadrži kartografsku mrežu kao podlogu, te sumerska i akadaska država nisu razdijeljene, već tvore cjelinu (obuhvaćene su istom bojom). Zemljovid je mnogo detaljniji i fokusiran isključivo na područje Mezopotamije, uz nedostatak legende na zemljovidu. Ovi zemljovid prikazuju primjer različite mogućnosti prikaza istog prostora: prvi je vrlo detaljan i fokusiran

---

<sup>61</sup> Bekavac, *Povijest 5*, 27.

<sup>62</sup> Bančić, Cerovski, Paladino, *Tragom prošlosti 5*, 57.

<sup>63</sup> Bekavac, *Povijest*, 30.

<sup>64</sup> Šarunić, Benčić, *Vremeplov 5*, 43.

na razumijevanje uloge reljefa u oblikovanju kultura, drugi vrlo pojednostavljen i naglašen korištenjem različitih boja, dok je treći zemljovid usredotočen isključivo na prikazanu regiju pritom koristeći kartografsku mrežu kao podlogu. Element kartografske mreže je temelj izrade svake karte, no na tematskim kartama on se nalazi u drugom planu zbog naglašavanja drugih elemenata, zbog čega ga nije obavezno prikazivati.<sup>65</sup> Slična tematika pojavljuje se u obradi Novobabilonske države kada se ponovno koriste prikazi prostora Mezopotamije koji su ovoga puta prisutni u svim udžbenicima. Zemljovid i su slični strukturom, te vrlo jasno naglašavaju prikazani prostor Babilonske i Asirske države korištenjem kontrastnih boja.

Na zemljovidima vezanim uz obradu povijesti Egipta, ponovno susrećemo različitu strukturu zemljovida, zadržanu iz prethodnog primjera. No, na ovim zemljovidima pojavljuju se ikonografski elementi. Na zemljovidima u „Vremeplovu 5“ i „Povijesti 5“ uvode se slikovni elementi. U „Vremeplovu 5“ na zemljovidu doline Nila susrećemo prikaz Tutankamonove maske i crtež tri piramide koji simbolizira Kefrenovu, Keopsovu i Mikerinovu piramidu. Problem je što nigdje nije navedeno značenje ovih simboličnih prikaza, štoviše legenda ne postoji, iako nalazimo i zeleno obojene prostore koji bi trebali biti definirani kao plodna područja i oaze. Na primjeru zemljovida doline Nila u „Povijesti 5“<sup>66</sup>, koji također prikazuje dolinu Nila, susrećemo preveliku upotrebu slikovnih priloga. Na zemljovidu se nalazi, čak jedanaest slikovnih priloga, od toga sedam čine fotografije, dok su ostatak različiti egipatski simbolični prikazi. Korištenje slika i simbola ima funkciju naglašavanja nekog prikaza na karti poput toponima, građevina, događaja i dr. Danas su oni uglavnom vezani uz digitalne multimedijalne karte gdje postoji mogućnost za takvu interakciju. No, njihovo korištenje u ovakvoj mjeri može se pripisati autorovu *strahu od praznog prostora*<sup>67</sup>. Na ovome primjeru simboli i slike su velikih i međusobno nejednakih dimenzija te svojim prostornim obuhvatom nadilaze granice područja u stvarnosti koje simboliziraju. Samim time gubi se realnost kartografskog prikaza, što je potpomognuto izostankom legende koja je na ovakvom primjeru zemljovida neizostavni element. Takvim postupkom dobiva se nespretni izgled zemljovida i gubi se vjernost njegovog prikaza. Slike i simboli kao da su nasumično razbacani po zemljovidu i narušavaju njegovu cjelovitost čime se dobiva dojam njihove suvišnosti. Nasuprot tome zemljovid iste tematike u „Tragom prošlosti 5“<sup>68</sup>, izbjegavanjem nepotrebnih simboličnih prikaza i korištenjem legende stvara

---

<sup>65</sup> Vidi str. 9.

<sup>66</sup> Vidi Prilog 2.

<sup>67</sup> Vidi str. 14. i 15.

<sup>68</sup> Bančić, Cerovski, Paladino, *Tragom prošlosti* 5, 43.

potpuni i realni prikaz egipatskog prostora. Umjesto umetanja fotografija na zemljovid, one su raspoređene sistematski kroz nastavnu jedinicu, čime se zadržava funkcionalnost zemljovida, ali omogućuje analizu fotografija koje su na zemljovidu prostorno ograničene.

Slijede zemljovidi vezani uz prikaz događaja iz povijesti Židova i Feničana. Zemljovidi koji prostorno obuhvaćaju rasprostranjenost Feničana, njihove pomorske ekspedicije i kolonije prikazani su na sličan način u udžbenicima „Vremeplov 5“<sup>69</sup> i „Tragom prošlosti 5“<sup>70</sup>. Ti zemljovidi prikazuju Fenikiju i feničanske kolonije obojene nijansama zelene boje, te su vrlo jednostavne strukture. U udžbeniku „Povijest 5“ ne nalazimo zemljovid vezan uz Feničku povijest. Na sličan način prikazani su i zemljovidi vezani uz židovsku povijest. U udžbenicima „Povijest 5“ i „Vremeplov 5“ zemljovidi prikazuju događaje iz Židovskog kraljevstva, prvenstveno prostorni obuhvat i podjelu, dok u „Tragom prošlosti 5“ zemljovid prikazuje migracije židovskog naroda od Mezopotamije do povratka u zemlju Kanaan.

Na kraju ove nastavne cjeline susrećemo zemljovide vezane uz nastanak i širenje perzijske države, te ostale kulture prvih pisama Indiju i Kinu. U svim analiziranim udžbenicima pronalazimo isti princip zemljovida koji na sličan način prikazuju postupno širenje perzijske države pod vladavinom prvih vladara. Sličan uzorak nalazimo i u prikazu Indije i Kine. U udžbeniku „Tragom prošlosti 5“<sup>71</sup> zemljovid je složeniji jer koristi reljefnu podlogu kako bi se ponovno naglasila važnost riječnih dolina za razvoj civilizacija, dok su u preostala dva udžbenika zemljovidi vrlo jednostavni te označuju prostorni raspored civilizacija.

#### **3.1.4. Antička Grčka**

U nastavnim cjelinama koje obrađuju nastavni sadržaj vezan uz pojavu i razvoj civilizacije stare Grčke susrećemo niz zemljovida koji prikazuju prostorni raspored grčkih plemena te međusobne vojne sukobe i Grčko-perzijske ratove. Prvo susrećemo nekoliko zemljovida iste tematike koji na sličan način pokazuju prostorni raspored i naseljavanje grčkih plemena. Svi navedeni zemljovidi sadrže i prikaz kolonizacije, što je simbolizirano strelicama koje prikazuju smjerove naseljavanja. Time se postiže veći efekt interakcije učenika sa zemljovidom, dovodeći do lakšeg shvaćanja kretanja grčke kolonizacije. U udžbeniku

---

<sup>69</sup> Šarunić, Benčić, *Vremeplov 5*, 65.

<sup>70</sup> Bančić, Cerovski, Paladino, *Tragom prošlosti 5*, 62.

<sup>71</sup> Isto 68.

„Tragom prošlosti 5“<sup>72</sup> uz spomenute, nalazi se zemljovid koji naglašava reljefnu osnovu grčkog prostora, čime se skreće pažnja na važnost prirodne osnove u oblikovanju grčke civilizacije. Slijede zemljovidi vezani uz Grčko-perzijske ratove. Prisutni su u svim analiziranim udžbenicima, no postoje bitne razlike u strukturi i kvaliteti. U „Povijesti 5“<sup>73</sup> na geografskoj podlozi prikazana su mjesta najvažnijih bitki i putevi osvajanja, bez označavanja granica Perzijskog carstva i suprotstavljenih grčkih polisa. Takvim prikazom, mogućnosti zemljovida nisu u potpunosti iskorištene, te ostavljaju dojam nedorečenosti, tj. traže od učenika stvaranje mentalnog zemljovida koji će dopuniti svojim stečenim znanjem. Takav zemljovid je koristan prilikom vježbanja i provjeravanja učenikovog znanja, no ne toliko prilikom usvajanja novog nastavnog sadržaja, zbog čega je primjereniji za radne listiće ili radne bilježnice. Zemljovidi u preostala dva udžbenika gotovo su identični, te prikazuju sve potrebne elemente važne za usvajanje ovih povijesnih događaja. To su bojama naglašeni prostori grčkih i perzijskih saveznika, putevi perzijskih pohoda, mjesta važnih bitki i dr. No, na svim zemljovidima izostaje važan element označavanja prostora Helesponta, ključnoga za kopneni prijelaz u perzijskom pohodu. Analizom simbola uočavamo različito označavanje mjesta važnih sukoba/bitki. Na zemljovidu u udžbenicima „Tragom prošlosti 5“<sup>74</sup> i „Povijest 5“ bitke su simbolizirane ukrštenim mačevima koji ostavljaju dojam militarističkog pristupa i naglašavaju ratnu stranu događaja, konkretno simbolizirajući ratni sukob. S druge strane na zemljovidu u „Vremeplovu 5“<sup>75</sup> iste te bitke označene su bijelim zastavicama, koje simboliziraju neutralnost i neagresivni pristup. Zastavica ne naglašava sam događaj kao sukob, već nekakav važan povijesni događaj koji treba upamtiti.

Prilikom obrade Peloponeskog rata koriste se jednostavniji prikazi, uglavnom prostorni raspored Sparte i Atene, te njihovih saveznika i kolonija. Zemljovidi su jednostavne i slične strukture u svim analiziranim udžbenicima, te nisu koncentrirani na obilježavanje pojedinih mjesta sukoba. Ističe se zemljovid u udžbeniku „Povijest 5“<sup>76</sup> koji osim navedenih elemenata prikazuje i smjerove vojnih pohoda. Već prvim pogledom na zemljovid uočavamo narušavanje cjelovitosti zemljovida preklapanjem s ilustracijom grčkih vojnika. Sama ilustracija borbe dvaju grčkih vojnika smještena je odmah ispod zemljovida, te njezin dio, točnije dio koplja i glave vojnika, ulazi u sam zemljovid narušavajući njegovu cjelovitost i suverenitet. Iako se ovakvim preklapanjem ne dobiva nova karta novog značenja poput već

---

<sup>72</sup> Isto 73.

<sup>73</sup> Bekavac, *Povijest 5*, 71.

<sup>74</sup> Bančić, Cerovski, Paladino, *Tragom prošlosti 5*, 86.

<sup>75</sup> Šarunić, Benčić, *Vremeplov 5*, 98.

<sup>76</sup> Vidi Prilog 3.



analiziranog primjera preklapanja karti, ono snažno djeluje na cjelovitost karte, prekida je i time kod promatrača karte dovodi do ometanja ili potpunog prekidanja čitanja zemljovida i fokusiranja na samu ilustraciju. Sami položaj improvizirane legende, smještene izvan okvira karte, te neodređenost ilustracije (ilustracija nema niti naslov niti opis što prikazuje) navodi nas da pomislimo kako je to sve jedna neorganizirana cjelina, a ne dva potpuno različita elementa udžbenika. Također, sama ilustracija grčkih vojnika ima dojam surovosti zbog čega se postavlja pitanje je li primjerno na taj način prikazivati ratno nasilje, kao ukrasni element?

U nastavnim jedinicama o usponu i širenju makedonske države Aleksandra Velikoga u svim udžbenicima koriste se zemljovidi identične strukture i obilježja onima korištenim u obradi nastavne jedinice Grčko-perzijskih ratova. U udžbeniku „Tragom prošlosti 5“<sup>77</sup> susrećemo i prikaz helenističkih kraljevstva. U „Povijesti 5“<sup>78</sup> postoji jednostavan zemljovid koji prikazuje sedam graditeljskih čuda staroga svijeta. Ona su označena rednim brojevima na zemljovidu, koji su potkrijepljeni ilustracijama ispod zemljovida. Takva interakcija zemljovida i ilustracija je pohvalna jer ne uzrokuje kaotičnost kao zemljovid doline Nila iz istog udžbenika.

### 3.1.5. Antički Rim

Na početku nastavne jedinice o rimskoj povijesti na zemljovidima susrećemo prikaze plemena koja su obitavala na prostoru Apeninskog poluotoka. Zemljovidi iste tematike, no različitog pristupa, nalaze se u sva tri udžbenika. Najbolji prikaz je u udžbeniku „Tragom prošlosti 5“ gdje su plemena označena bojama uz objašnjenje u legendi, te dodatno naglašeni toponimima na zemljovidu. U „Vremeplovu 5“ nedostaje legenda, koriste se samo boje i toponimi, dok su u „Povijesti 5“ korištene boje uz objašnjenje u legendi. Samo u „Tragom prošlosti 5“ nalazimo i zemljovid sa reljefnom podlogom.

Sljedeći zemljovidi vezani su uz širenje Rimske Republike, odnosno rimskog osvajanja Apeninskog poluotoka. Prvi takav zemljovid<sup>79</sup> je u udžbeniku „Vremeplov 5“ koji prikazuje položaj Apeninskog poluotoka pod rimskom vlasti okružen Kartagom i Makedonijom. U udžbeniku „Tragom prošlosti 5“ zemljovid<sup>80</sup> prikazuje postupno širenje rimske države od

---

<sup>77</sup> Bančić, Cerovski, Paladino, *Tragom prošlosti 5*, 113.

<sup>78</sup> Bekavac, *Povijest 5*, 87.

<sup>79</sup> Šarunić, Benčić, *Vremeplov 5*, 140.

<sup>80</sup> Bančić, Cerovski, Paladino, *Tragom prošlosti 5*, 134.

400.g. pr. Krista do 2. stoljeća poslije Krista. Takvim prikazom daje se uvid u ekspanzivnu moć koju će Rimska Republika i Rimsko Carstvo doseći u sljedećim stoljećima. U udžbeniku „Povijest 5“ zemljovid<sup>81</sup> prikazuje isključivo prostor Apeninskog poluotoka i njegovih plemena nakon završetka osvajanja. Daljnjom obradom nastavnog sadržaja u analiziranim udžbenicima zemljovid se ponovno sinkroniziraju. Tako u svim udžbenicima postoji vrlo sličan prikaz Punskih ratova i Hanibalovog pohoda. Pritom se koristi ista struktura zemljovida korištena u obradi prijašnjih sukoba.

Prilikom obrade Rimskog Carstva mala je upotreba zemljovida. Oni su jednostavne strukture te se uglavnom fokusiraju na prikaz prostornog obuhvata. Prikazuje se prostorni obuhvat Carstva u vrijeme vrhunca moći, u Augustovo i Trajanovo doba, s naglašenom podjelom na provincije. Podjela Carstva na Zapadno i Istočno prikazano je na zemljovidima različite tematike i u bitno različitom slijedu. Kao zaseban događaj prikazan je na zemljovidima u udžbenicima „Povijest 5“<sup>82</sup> i „Tragom prošlosti 5“<sup>83</sup>, dok u „Vremeplovu 5“ takav zemljovid ne postoji. Na kraju nastavne cjeline, u svim analiziranim udžbenicima nalazi se nekoliko jednostavnih zemljovida koji prikazuju veliku seobu naroda, odnosno puteve kretanja određenih plemena. Samo u udžbeniku „Tragom prošlosti 5“ prikazan je izgled i rasprostranjenost novostvorenih kraljevstva nakon završetka seobe naroda, na području nekadašnjeg Rimskog Carstva.

Hrvatski prostor u antičko doba također je prikazan minimalnim brojem jednostavnih zemljovida. Stoga u svakom analiziranom udžbeniku nalazimo po jedan primjer zemljovida koji prikazuje ilirska plemena na hrvatskom prostoru, te po jedan primjer prikaza rimskih provincija. Svi navedeni zemljovidi su jednostavne i međusobno slične strukture, te kao svrhu imaju prikaz prostornog rasporeda navedenih elemenata.

Pojava i širenje kršćanstva prikazano je na zemljovidima u svim analiziranim udžbenicima osim u udžbeniku „Povijest 5“ gdje takav zemljovid u potpunosti izostaje. Zemljovid su kao i u prošlom primjeru, jednostavne strukture i pokazuju prostorni raspored kršćanstva na prostoru Rimskog Carstva.

---

<sup>81</sup> Bekavac, *Povijest 5*, 106.

<sup>82</sup> Isto 130.

<sup>83</sup> Bančić, Cerovski, Paladino, *Tragom prošlosti 5*, 177.

### 3.2. Kvantitativna analiza zemljovida

**Tablica 1.:** Zemljovidi u analiziranim udžbenicima povijesti petog razreda osnovne škole prema sadržaju prikaza

Nastavni sadržaj:	Zemljovidi u analiziranim udžbenicima prema tematici prikaza:		
	Povijest 5	Tragom prošlosti 5	Vremeplov 5
<b>Uvod u nastavu povijesti</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>2</b>
<b>Prapovijest</b>	<b>2</b>	<b>3</b>	<b>4</b>
Kameno doba	1	1	2
Kameno doba na prostoru Hrvatske	1	1	1
Metalno doba	0	0	0
Metalno doba na prostoru Hrvatske	0	1	1
<b>Civilizacije prvih pisama</b>	<b>8</b>	<b>8</b>	<b>8</b>
Mezopotamija (plodni polumjesec)	3	3	2
Egipat	1	1	1
Feničani	1	1	1
Židovi	1	1	1
Indija i Kina	1	1	2
Perzija	1	1	1
<b>Antička Grčka</b>	<b>7</b>	<b>7</b>	<b>5</b>
Grčka plemena- Peloponez	1	1	1
Grčki polisi i kolonije	1	1	1
Grci na antičkom prostoru Hrvatske	1	1	0
Grčko-perzijski ratovi	1	1	1
Peloponeski rat	1	1	1
Makedonska država Aleksandra Velikog	1	1	1
Helenizam	1	1	0
<b>Antički Rim- Republika i Carstvo</b>	<b>8</b>	<b>7</b>	<b>6</b>
Narodi na Apeninskom poluotoku	1	2	1
Rimska Republika	1	1	1
Punski ratovi	1	1	1
Rimsko Carstvo	3	2	1
Ilirska plemena na prostoru Hrvatske	1	0	1
Rimske provincije na prostoru Hrvatske	1	1	1
<b>Kršćanstvo- širenje kršćanske religije</b>	<b>0</b>	<b>1</b>	<b>1</b>
<b>Velika seoba naroda</b>	<b>2</b>	<b>2</b>	<b>1</b>
<b>Ukupno</b>	<b>27</b>	<b>28</b>	<b>27</b>

Kvantitativnom analizom zemljovida u tablici 1. prikazuje se važnost pojedinog nastavnog sadržaja prema broju korištenih zemljovida u udžbenicima petog razreda osnovne škole. Ukupni broj korištenih zemljovida sličan je, gotovo jednak. Analiza pojedinih nastavnih cjelina pokazala je da su odstupanja u broju zemljovida vrlo mala, osim u slučaju nastavnih tema „Uvoda u nastavu povijesti“ i „Prapovijest“ gdje je zabilježena veća raznolikost u broju zemljovida. Nastavne cjeline „Civilizacije prvih pisama“ i „Antička Grčka“ najbolje su

pokrivene zemljovidima. Iako, nastavna cjelina „Antički Rim“ sadrži velik broj zemljovida, zbog obujma nastavnog sadržaja koji obuhvaća zastupljenost zemljovida u cjelini je mala. Jedan od razloga je što su udžbenici ograničeni prostorom, stoga je u svrhu rada na više zemljovida potrebno posegnuti za dodatnim nastavnim sredstvima poput povijesnog atlasa ili radne bilježnice u kojima su mnogi događaji prikazani detaljnije. Unatoč tome, neke nastavni sadržaji ipak bi trebali biti potkrijepljeni minimalnim brojem zemljovida, te nikako ne bi smjeli izostati.

## 4. ANALIZA ZEMLJOVIDA U UDŽBENICIMA POVIJESTI ZA ŠESTI RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

### 4.1. Analiza sadržaja i strukture zemljovida

#### 4.1.1. Uvod u nastavu povijesti šestog razreda

Uvod u nastavu povijesti šestog razreda osnovne škole razlikuje se u analiziranim udžbenicima. Udžbenik „Tragom prošlosti 6“ započinje vremenskim pozicioniranjem srednjeg vijeka, bavi se pitanjima kada on zapravo počinje te koji procesi i događaji dovode do toga. U udžbeniku „Vremeplov 6“ na sličan način prikazuje se podjela i sami pojam srednjeg vijeka te daje kratki podsjetnik na neposredne događaje tj. seobu naroda. U sklopu toga nailazimo na prikaz zemljovida<sup>84</sup> „poznatog svijeta“ iz 1154. godine, arapskog kartografa Al Idrisa. Iako, strogo gledano takav prikaz spada u vizualni izvor, ipak je potrebno spomenuti i analizirati odabire prikaza starih zemljovida i njihovu funkciju u udžbenicima. Dakle, spomenuti zemljovid prikazuje izgled tadašnjeg poznatog svijeta, no prilikom postavljanja u udžbenik dolazi do intervencije; zemljovid je modificiran, tj. okrenut „naopako“. Razlog tome, iako ne potpuno jasan, je što je sam zemljovid izvorno orijentiran prema jugu, dok je ovdje prilagođen potrebama učenika, orijentiran prema sjeveru, prema današnjoj perspektivi. Mnogo bolje bilo bi ostaviti zemljovid u izvornom stanju, jer se na ovaj način gubi uvid u arapsku kartografiju i njihovu perspektivu viđenja svijeta, znatno drugačiju nego europska perspektiva srednjeg vijeka. Nadalje, zemljovid se može lako „okrenuti“ pomicanjem udžbenika, te time još više motivirati i aktivirati učenike u obradi nastavnog sadržaja, ali i omogućiti lakše pamćenje tog zemljovida: učenici će lakše i brže zapamtiti takav zemljovid položen „naopako“ razlikujući ga od drugih. U udžbeniku „Povijest 6“ potpuno izostaje uvod u srednji vijek i njegova klasifikacija, te udžbenik započinje nastavnom cjelinom „Europa i Sredozemlje nakon seobe naroda“. Udžbenik „Vremeplov 6“ pobrinuo se da uključi zemljovid<sup>85</sup> velike seobe naroda kojim se naglašava njezina važnost i uloga u predstojećim događajima, te je u funkciji ponavljanja gradiva.

---

<sup>84</sup> Šime Labor, S. Vinarić, J. Šilje Capor, M. Kujundžić, T. Pongrac, *Vremeplov 6* (Zagreb: Profil, 2014.), 4

<sup>85</sup> Labor, Vinarić i dr., *Vremeplov 6*, 5.

#### 4.1.2. Europa i Sredozemlje nakon seobe naroda- rani srednji vijek

Udžbenik „Povijest 6“ započinje nastavnom jedinicom o Bizantskom Carstvu, te doseljavanju Slavena. Ovdje nailazimo na zemljovid koji prikazuje doseljavanje Slavena. Zemljovid<sup>86</sup> prikazuje prostore i puteve doseljavanja Slavena koji su označeni linijama različitih boja. Na zemljovidu uočavamo nedostatak naziva za određene skupine Slavena. Prikazane su skupine južnih, zapadnih i istočnih Slavena, no niti za jednu skupinu nisu nabrojani svi narodi koji su je činili, već samo odabrani, dok su za ostale skupine ostavljene prazne linije. Takav prikaz izdvaja određene grupe, a druge zanemaruje i time stvara nepotpunost i nedosljednost prikaza. Ovakav zemljovid odgovara zemljovidu u radnoj bilježnici ili radnim listovima koji treba dodatno nadopuniti i dovršiti.

Slijede nastavne jedinice koje obrađuju nastanak i razvoj Franačke države. U sva tri analizirana udžbenika nalazimo barem jedan primjer zemljovida s prikazom stvaranja franačke države i franačke države u vrijeme Karla Velikoga kada je ona bila na vrhuncu moći, te po jedan zemljovid za prikaz raspada Franačke, odnosno njezine podjele. Zemljovidu su slične strukture, a razlikuju se po detaljnosti prikaza sadržaja. Sadržajem je najjednostavniji zemljovid u udžbeniku „Povijest 6“ koji prikazuje isključivo prostor franačke države, dok zemljovidu u preostala dva udžbenika prikazuju odnose franačke države i ostalih država na području tadašnje Europe. U udžbeniku „Povijest 6“, izuzevši spomenute zemljovide, nalazimo i primjer zemljovida koji ima snažna obilježja ilustracije. Takva kombinacija prikaza svojstvena je samo ovome udžbeniku. Dakle, na zemljovidu<sup>87</sup> se nalazi ilustrirani prikaz dva vladara, koji stoje na zemljovidu. Prikaz je koncentriran na prostor današnje Hrvatske i okolnih zemalja. Sam zemljovid nema jasno naglašenu temu prikaza već spada u osnovnu podlogu za izradu zemljovida korištenih u ovom udžbeniku. Uzevši u obzir samu ilustraciju, postoje mnogi primjeri starijih povijesnih karti na kojima se vladari prikazuju kako stoje ili hodaju po njezinoj površini.<sup>88</sup> To je uobičajen primjer koji simbolizira vladarevu moć tj. vlast nad određenim prostorom. Vladar ne hoda po zemljovidu već po teritoriju kojem vlada, u ovom slučaju zemljovid je metafora stvarne zemlje.<sup>89</sup> Koristeći istu logiku, dvije figure tj. vladara međusobno se rukuju i simboliziraju dogovor između dviju

---

<sup>86</sup> Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 6* (Zagreb: Alfa, 2015.), 9.

<sup>87</sup> Vidi prilog 4.

<sup>88</sup> Vidi str. 19.

<sup>89</sup> Jacob, *The Sovereign Map*, 320.

strana. Čitajući tekst uz sam prikaz, saznajemo da je prikazan Mir u Aachenu, u kojem su se kako je naglašeno u samom tekstu „...bizantski su se carevi Mirom u Aachenu zauvijek odrekli prava ... na teritorije nekadašnjeg Zapadnog Rimskog Carstva ...“<sup>90</sup>. Sam prikaz vladara vrlo je općenit, tj. dva vladara gotovo su identična, razlikuju se samo po boji odjeće i krunama na glavi. Iz samog zemljovida vrlo je teško zaključiti o kakvom se događaju radi, stoga je i sama namjena ovakvog prikaza upitna. Postavljaju se pitanja: kakvu ulogu taj zemljovid za učenike šestog razreda uopće ima i zašto je tako nedopunjen, nedovršen i neoznačen. Ako se želio prikazati sporazum u Aachenu, za podlogu se mogao koristiti prostor/zemljovid Europe na kojem je označena granica dvaju carstva, ali i Aachen kao mjesto potpisivanja sporazuma. Također, ilustrirani kraljevi mogli su biti različito prikazani kako bi se jasno naglasila i uočila razlika između njih, te njihovim izgledom simboliziralo o kojim vladarima tj. carstvima je riječ. Iz ovakvog prikaza može se malo toga iščitati zbog čega sama uloga i namjena zemljovida ostaje nejasna. Također, ovaj nepotreban prikaz (zemljovid) zauzima veliki (inače tako dragocjen) prostor u udžbeniku, umjesto da se taj prostor iskoristi u konkretnije nastavne svrhe.

U nastavku iste nastavne jedinice u udžbeniku „Povijest 6“ slijedi ponovno problematičan prikaz zemljovida, sličan prethodno spomenutom primjeru. Na zemljovidu<sup>91</sup> „Uspon i slabljenje Franačke“ ponovno se na jednak način korištenjem ilustracije vladara, ovog puta Karla Velikoga, prikazuju važni događaji u franačkoj povijesti. Zemljovid je polegnut i koristi kao podloga, ovaj put prikazuje različite faze razvoja franačke države, koje su pak ilustrirane pomoću strelica koje povezuju te događaje, a na njihovom vrhu stoji Karlo Veliki i njegova krunidba. Cijeli prikaz je trodimenzionalan, a zemljovid je polegnut kao ploha. Zbog toga je i korištenjem tih „strelica“ sam zemljovid teže čitljiv, ne sadrži sve svoje osnovne elemente te se postavlja pitanje njegove učinkovitosti. Svemu tome dodan je i primjer poštanske marke Republike Hrvatske iz 2000. godine koja prikazuje Karla Velikog i vrlo nečitljiv zemljovid. Slikovni prilog poštanske marke ulazi u već teško čitljiv zemljovid i dodatno narušava njegovu suverenost. U odnosu na prethodno analizirani zemljovid jedino pozitivno je što se ovdje iskoristio zemljovid, ali njegova je funkcija narušena ili poništena korištenjem nepotrebnog trodimenzionalnog prikaza, dodavanjem nekih stranih elemenata i izostavljanjem osnovnih elemenata zemljovida. Takav trodimenzionalni prikaz nije pogodan za korištenje u izradi zemljovida jer ilustracija dolazi u prvi plan dok se funkcija zemljovida stavlja u drugi

---

<sup>90</sup> Birin, Šarlija, *Povijest 6*, 11.

<sup>91</sup> Vidi prilog 5.

plan. Umetanjem raznih elemenata, ilustracija i slika dolazi do odvlačenja pozornosti promatrača zemljovida ili se ona stalno prekida.<sup>92</sup> Stoga, takav zemljovid nije razumljiv, a princip njegove izrade kontradiktoran: zašto se izrađuje zemljovid ako sama njegova struktura poništava njegovu funkciju? Takav je zemljovid izgubio didaktičku svrhu.

U nastavku susrećemo znatno manji broj zemljovida vezanih uz obradu širenja kršćanstva i crkvenog raskola. Također, susrećemo i prikaz starijeg zemljovida<sup>93</sup> srednjovjekovnog Konstantinopola iz 16. stoljeća u „Vremeplovu 6“, što je veoma korisno jer učenici mogu vidjeti tadašnja dostignuća kartografije, ali i usporediti ga s prikazima na zemljovidima ranijih razdoblja, primjerice sa spomenutim Al Idrisovim zemljovidom. Zemljovidi su većinom jednostavne strukture, pravilni i odgovarajućeg sadržaja. Prikazuju crkveni raskol i podjelu znanog svijeta nakon njega, kao i pravce djelovanja Ćirila i Metoda. U obradi teme o feudalnom društvu ne nalazimo zemljovide.

#### **4.1.3. Hrvatska u ranom srednjem vijeku**

U ovoj nastavnoj cjelini susrećemo veći broj zemljovida koji prikazuju događaje i procese u hrvatskoj povijesti u vrijeme ranog srednjeg vijeka. Time je obuhvaćeno doseljavanje Hrvata te događaji u vrijeme prvih hrvatskih vladara. Zemljovidi koji prikazuju prostorni raspored prvih sklavinija na prostoru Hrvatske zastupljeni su u svim udžbenicima međusobno slične strukture i sadržaja. U udžbeniku „Povijest 6“ nastavlja se upotreba zemljovida sa snažnim ilustracijskim obilježjima. Novi takav primjer je vezan uz doseljavanje Hrvata. Zemljovid<sup>94</sup> prikazuje prostor Europe s fokusom na prostor Hrvatske. S jedne strane nalazi se ilustracija barbarskog konjanika i vojnika dok s druge strane, na zapadnom dijelu Europe, lik dvorskog službenika. Lik dvorskog službenika okružen je gotovo cjelovitim krugom zvijezda plave boje, a u donjem dijelu zemljovida još nalazimo i prikaz arheološkog predmeta, prema svemu sudeći franačkog mača. Sama didaktička namjera ovog zemljovida u potpunosti je nejasna. Jedina funkcija koja se može iščitati je naglašavanje Hrvata kao neizostavnog člana europske zajednice od svojih samih početaka. Ona je već iskazana u tekstu uz zemljovid: „...Hrvati su već od ranoga srednjeg vijeka postali dio europske povijesti i kulture“<sup>95</sup>. Samim time sve potrebno već je izrečeno u tekstu uz zemljovid, stoga nije jasno čemu uopće ovakav

---

<sup>92</sup> Vidi str. 19. i 20.

<sup>93</sup> Labor, Vinarić i dr., *Vremeplov 6*, 18.

<sup>94</sup> Vidi prilog 6.

<sup>95</sup> Birin, Šarlija, *Povijest 6*, 38.



zemljovid služi. Također, spominjanje ideje europskog zajedništva u današnjem kontekstu u razdoblju srednjeg vijeka je poprilično neadekvatno. Treba uzeti u obzir i položaj zemljovida, koji zauzima polovicu stranice u udžbeniku, iz čega proizlazi snažna poruka u obliku vrijednosno — odgojne dimenzije, kao i funkciju stvaranja određenog prikladnog identiteta. Slijedi nekoliko zemljovida vezanih uz kneževine u Hrvatskoj u devetom stoljeću, uglavnom u vrijeme vladavine Trpimira, te pokrštavanju Hrvata.

Obrada Hrvatskog Kraljevstva u desetom i jedanaestom stoljeću obuhvaćena je prikazom nekoliko važnih događaja na zemljovidima. Prvi takav događaj u svim udžbenicima je vladavina Tomislava. Ovdje je prikazan prostor koji je bio pod vlašću Tomislava, kao i susjedna područja. Najdetaljniji prikaz nalazimo u udžbeniku „Tragom prošlosti 6“<sup>96</sup> gdje je na vrlo detaljan način prikazan prostor Hrvatske, vazalnih područja, te okolnih naroda. U udžbeniku „Povijest 6“ osim zemljovida koji prikazuje Hrvatsku u vrijeme Tomislava ponovno nalazimo jedan vrlo problematičan prikaz. Kao i u prethodnim primjerima radi se o korištenju ilustracije na zemljovidu. Ovoga puta zemljovid<sup>97</sup> prikazuje vladara Tomislava, tj. fokusiran je na sukobe s Mađarima i Bugarima. Zemljovid je korišten kao ploha, na njemu stoji ilustriran prikaz Tomislava, dok su prostori pod utjecajem Mađara i Bugara označeni plamenom. Odmah se postavlja pitanje kakav dojam ostavlja ovakav prikaz. Gorući plamenovi naglašavaju da se radi o nekom nasilnom događaju, predstavljaju uništenje, čime se cijelom prikazu, osobito Mađarima i Bugarima daje negativna i agresivna nota. Tomu doprinosi i tekst koji navodi kako je Tomislav uspješno ratovao s Bugarima i Mađarima. S druge strane, ako promotrimo sam prikaz hrvatskog vladara i usporedimo ga s prikazom Karla Velikoga<sup>98</sup> na prethodno analiziranom zemljovidu, zapažamo da su oni gotovo identični. Kod ovakvog prikaza postavljaju se mnoga pitanja: zašto se ponovno prikazuje vladavina Tomislava, kad je već detaljno prikazana na sljedećem zemljovidu; zbog čega se uvode ovakvi agresivni elementi kad se prikazuju „drugi“; nisu li se mogli sukobi prikazati uobičajenim označavanjem; te zbog čega dolazi do poistovjećivanja dvaju potpuno različitih vladara. Ova pitanja bude sumnju u svrsishodnost zemljovida, pokazujući da ono što se željelo izreći je već izrečeno u samome tekstu uz zemljovid, čime on ne donosi nikakve nove informacije i didaktičke vrijednosti.

---

<sup>96</sup> Brdal, Madunić, *Tragom prošlosti 6*, 47.

<sup>97</sup> Vidi prilog 7.a)

<sup>98</sup> Vidi prilog 5. i prilog 7. a) i b)

Preostale nastavne jedinice vezane uz obradu Hrvatskog Kraljevstva u 11. stoljeću obuhvaćaju nekoliko zemljovida poput trgovačkih puteva u Hrvatskoj i nastanka Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Zemljovid<sup>99</sup> latinski i glagoljski natpisi iz ranosrednjovjekovne Hrvatske u „Povijesti 6“ koriste veću količinu slikovnih priloga što je detaljnije objašnjeno na primjeru analize zemljovida „dolina Nila“.<sup>100</sup>

#### 4.1.4. Europa u vrijeme arapskih osvajanja

Zemljovide koji prikazuju prostor nastanjen arapskim stanovništvom, arapsko osvajanje i prodore na područje Europe, u razdoblju sedmog i osmog stoljeća, pronalazimo u svim analiziranim udžbenicima. Primjećujemo da su na svim zemljovidima<sup>101</sup> Arapi, odnosno područje koje oni nastanjuju, isključivo prikazani nijansama zelene boje tj. tamno zelenom bojom. U ovome slučaju dolazi do rezerviranja boje, nešto svakodnevno i neutralno ovakvim korištenjem postaje rezervirano. Zelena boja ovakvim isključivim načinom postaje amblem koji simbolizira ili predstavlja Arape i islam, njihovo stanovništvo i kulturu.<sup>102</sup> Na takav način učenici već od najranijih razdoblja nauče vezati ove pojmove za boju. Boja postaje amblem pripisujući se određenom događaju, procesu, religiji ili narodu, i na taj način gubi svoju neutralnost, postaje isključiva. Takvo pripisivanje značenja boji je neadekvatno jer može dovesti do kasnijeg nerazumijevanja ili krivog tumačenja zemljovida. Također, ovakav efekt može stvoriti određene averzije pojedinaca prema zelenoj boji. Stoga bi takvo davanje značenja određenim bojama trebalo izbjegavati i umjesto toga prikloniti se simbolima i označavanju.

Isti, prethodno spomenuti, pristup u označavanju Arapa i islama susrećemo i na sljedećim zemljovidima koji prikazuju križarske ratove. Križarski ratovi na zemljovidima u udžbenicima „Vremeplov 6“<sup>103</sup> i „Tragom prošlosti 6“<sup>104</sup> prikazani su na vrlo sličan način. Svi ratovi prikazani su na jednom zemljovidu, zbog čega su zemljovidi vrlo složene strukture i bogatog sadržaja. Kako bi se rasteretili i jasnije prikazali pojedini događaji, bilo bi bolje

---

<sup>99</sup> Birin, Šarlija, *Povijest 6*, 56 i 57.

<sup>100</sup> Vidi strana 29.

<sup>101</sup> Vidi prilog 8. a), b) i c)

<sup>102</sup> Snježana Koren, „Perceptions of Arabs in Croatian History Textbooks.“ u: *The Arab World in History Textbooks and Curricula*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: Slovenian National Commission for UNESCO, 2014), 29.

<sup>103</sup> Labor, Vinarić i dr., *Vremeplov 6*, 75

<sup>104</sup> Brdal, Madunić, *Tragom prošlosti 6*, 70.

koristiti dva ili više zemljovida. U udžbeniku „Povijest 6“ takav prikaz križarskih ratova u potpunosti izostaje, što možemo smatrati bitnim nedostatkom. U istom udžbeniku susrećemo detaljan prikaz<sup>105</sup> križarskih ratova na području jugozapadne Azije, čime se dobiva jasan uvid u položaj i smještaj tamošnjih križarskih grofovija i kneževina, te Jeruzalemske Kraljevine, koji je teško vidljiv iz prethodnih zemljovida križarskih pohoda. Najbolja opcija je korištenje oba primjera navedenih zemljovida u svim udžbenicima, jer bi se na taj način pružio cjeloviti prikaz ovih događaja. Uz svakodnevni život u Europi u vrijeme razvijenog srednjeg vijeka susrećemo zemljovide koji prikazuju prva sveučilišta u Europi i Hrvatskoj, trgovačke puteve, te širenje velike epidemije kuge u Europi.

#### **4.1.5. Hrvatska u doba Arpadovića i Anžuvinaca**

Prvi zemljovidi koje nalazimo u ovoj nastavnoj temi prikazuju provalu Tatara, te prostorni raspored hrvatskih velikaških obitelji. Zemljovid<sup>106</sup> koji prikazuje provalu Tatara susrećemo samo u udžbeniku „Povijest 6“ dok u ostalim udžbenicima prikaz izostaje. Prikaz rasprostranjenosti velikaških obitelji u Hrvatskoj na zemljovidu susrećemo u svim analiziranim udžbenicima. Uglavnom su vrlo jednostavne strukture, te siromašnog sadržaja. U nastavku susrećemo nekoliko zemljovida vezanih uz dolazak nove dinastije Anžuvinaca na Hrvatsko-Ugarsko prijestolje. Nalazimo i zemljovide koji prikazuju prostor Hrvatske nakon Zadarskog mira 1358. godine. U udžbeniku „Vremeplov 6“ nalazimo i zemljovid Dubrovačke Republike u 15. stoljeću. Srednjovjekovna bosanska država prikazana je u svim udžbenicima osim u „Povijesti 6“ gdje takvog zemljovida nema. Zemljovidi su vrlo slični i prikazuju prostorni obuhvat srednjovjekovne bosanske države do 15. stoljeća. U udžbeniku „Povijest 6“<sup>107</sup> susrećemo i zemljovide koji prikazuju kulturno naslijeđe na prostoru Hrvatske u vrijeme 14. i 15. stoljeća. Ovdje su prikazane najpoznatije romaničke i gotičke građevine u Hrvatskoj. Prikazane su u obliku fotografija umetnutih na zemljovid, što i nije najbolje rješenje iz razloga opisanih u prethodnim analizama.

---

<sup>105</sup> Birin, Šarlija, *Povijest 6*, 75.

<sup>106</sup> Isto 80.

<sup>107</sup> Isto 91 i 92.

#### 4.1.6. Velika geografska otkrića

Velika geografska otkrića predstavljaju značajno razdoblje u povijesnoj i kartografskoj znanosti. No, usprkos važnosti ove teme i brojnim mogućnostima za njezin maksimalni prikaz tijekom obrade nastavnog sadržaja, zemljovidi su različito zastupljeni u pojedinim udžbenicima. U udžbenicima „Povijest 6“ i „Vremeplov 6“ pronalazimo zemljovide slične strukture i sadržaja. Zemljovid<sup>108</sup> iz udžbenika „Povijest 6“ fokusira se na prikazivanje putovanja najpoznatijih moreplovaca — istraživača toga vremena: Bartholomea Diasa, Vasca de Game, Kristofora Kolumboa i Fernanda Magellana. Također, uz prikaze portugalskih i španjolskih luka, sadrži i toponime najpoznatijih luka u novome svijetu, koje su vrlo važni početni centri za odvijanje tadašnjih nadolazećih događaja. Prikaz na zemljovidu<sup>109</sup> u udžbeniku „Vremeplov 6“ sadrži sličan fokus, no umjesto naglašavanja toponima najvažnijih luka, što se može uzeti kao nedostatak, prikazuje se tadašnje europsko poimanje svijeta, odnosno prostore koje su Europljani dobro poznavali i one koje nisu uopće. Takav primjer daje učenicima dobar uvid u tadašnju svijest Europljana i njihovo razumijevanje svijeta, te naglašava kakvu su ulogu imala Velika geografska otkrića. Tome u prilog idu i prikazi starih zemljovida, primjerice Kolumbov i Magellanov zemljovid. U udžbeniku „Tragom prošlosti 6“ susrećemo najpotpuniji prikaz Velikih geografskih otkrića. To je omogućeno većim brojem zemljovida<sup>110</sup> iz tog vremena, ali i njihovim odabirom. Ovdje se nastoji dati potpunija slika što se postiže korištenjem Ptolomejevog zemljovida iz 150 g. pr. Kr. i postavljanjem pitanja za njegovu analizu. Zatim susrećemo zemljovid<sup>111</sup> slične strukture i sadržaja onome u „Povijesti 6“ koji prikazuje Velika geografska otkrića. Slijedi zemljovid<sup>112</sup> koji kao posljedicu otkrića prikazuje novoosnovane kolonije, naglašavajući njihovu važnost. Još jedan dobar prikaz i usporedbu nalazimo u istom udžbeniku u prethodnoj nastavnoj jedinici gdje su sažeta Velika geografska otkrića, usporedbom dvaju zemljovida — jednog iz 1470. godine prije otkrića i jednog iz 1579. godine nakon otkrića. Nakon toga sugerira se učeniku da korištenjem modernog atlasa uoče nedostatke i razlike na zemljovidima.

---

<sup>108</sup> Isto 104.

<sup>109</sup> Labor, Vinarić i dr., *Vremeplov 6*, 132.

<sup>110</sup> Brdal, Madunić, *Tragom prošlosti 6*, 136, 140 i 144.

<sup>111</sup> Isto 144.

<sup>112</sup> Isto 150.

#### 4.1.7. Osmansko Carstvo u Europi i Hrvatskoj

U ovoj nastavnoj cjelini susrećemo prikaze događaja koji datiraju od uspona i stvaranja Osmanskog Carstva, njegovog širenja i osvajanja, kao i zbivanja u Europi i Hrvatskoj u vrijeme ekspanzije Osmanlija. U svim udžbenicima nalazimo po jedan zemljovid koji prikazuje prostorni raspored Osmanskog Carstva. Oni su sličnog sadržaja, te prikazuju etape širenja Osmanskog Carstva od nastanka pa sve do 17. stoljeća. Iako je time prikaz dosta pojednostavljen i izostavlja pojedine važne događaje, ima i pozitivne strane jer daje cjeloviti pregled dugotrajnog nastanka i razvoja osmanske države kroz pojedine etape, no primjereniji za kraj nastavne cjeline ili ponavljanje.

Prilikom obrade osmanskih osvajanja na prostoru Hrvatske i susjednih zemalja koristi se po jedan zemljovid u svim analiziranim udžbenicima, dok je u udžbeniku „Povijest 6“ prikaz podijeljen na dva zemljovida kako bi se detaljnije prikazala osvajanja od 1526. do 1592. godine. Zemljovidi su slične strukture i sadržaja, prikazujući hrvatski prostor u 16. stoljeću, pritom naglašavajući pojedine etape širenja Osmanskog Carstva. Primjećujemo kako se zelena boja nastavlja kontinuirano koristiti za označavanje prostora pod vlašću i utjecajem Osmanlija. Takav način je kontinuitet koji proizlazi od ranijeg označavanja arapskog stanovništva, odnosno prostora koje većinski nastanjuje stanovništvo islamske religije. U „Vremeplovu 6“ nalazimo i zemljovid<sup>113</sup> iz 19. stoljeća koji prikazuje Hrvatsku i Bosanski pašaluk oko 1606. godine. Zemljovid je vrlo loše rezolucije zbog čega je teško iščitati pojedine elemente. Ukoliko je nemoguće iščitati glavne elemente sa zemljovida onda on postaje neupotrebljiv, čime je sama didaktička funkcija nepotpuna ili izostaje. Zbog toga prilikom odabira starih zemljovida treba pripaziti u kakvom su stanju izvorni zemljovidi i ukoliko je potrebno podvrgnuti ih tehničkim koracima za poboljšanje čitljivosti i vidljivosti prilikom prezentacije u udžbeniku.

U nastavku susrećemo zemljovide koji prikazuju ustroj Vojne krajine. Zemljovidi Vojne krajine sadržajno se razlikuju. U udžbenicima „Povijest 6“<sup>114</sup> i „Vremeplov 6“<sup>115</sup> zemljovidi prikazuju Vojnu krajinu na sličan način i u istome razdoblju, u etapama kada je osmanski prodor bio na svojem vrhuncu. Sadržajno, zemljovid u udžbeniku „Vremeplov 6“ je potpuniji jer je topografska struktura okolnih prostora potpunija, nego u slučaju zemljovida u „Povijesti 6“, gdje izostaju imena i označavanje okolnih prostora. U udžbeniku „Tragom prošlosti 6“

---

<sup>113</sup> Labor, Vinarić i dr., *Vremeplov 6*, 154.

<sup>114</sup> Birin, Šarlija, *Povijest 6*, 121.

<sup>115</sup> Labor, Vinarić i dr., *Vremeplov 6*, 164.

zemljovid<sup>116</sup> prikazuje prostor Vojne krajine u mnogo kasnijem razdoblju, vjerojatno u 18. stoljeću. Zbog toga u svim udžbenicima nedostaje cjeloviti prikaz Vojne krajine. U jednim ne postoji prikaz kasnijeg uređenja Vojne krajine nakon povlačenja Osmanlija, dok u drugima nedostaje prikaz organizacije Vojne krajine u vrijeme najveće ekspanzije Osmanlija. Za potpuno razumijevanje tog procesa prijeko je potrebno prikazati oba događaja na zemljovidima. U udžbeniku „Povijest 6“ nalazimo i zemljovid<sup>117</sup> koji prikazuje iseljavanje stanovništva s hrvatskog prostora zbog prodora Osmanlija. Takvi događaji demografske prirode su vrlo važni i pružaju izvrsnu osnovu za njihovu prezentaciju na zemljovidu, zbog čega bi se trebali češće prikazivati.

#### **4.1.8. Europska zbivanja u 16. i 17. stoljeću**

U obradi pojave i širenja reformacije, te burnih događaja na europskoj religijskoj sceni susrećemo nekoliko zemljovida sličnih tematika. Zemljovidi se bave prikazivanjem rasprostranjenosti religijskih skupina i vezanih događaja na području Europe. Strukturalno su međusobno slični, no sadržajno i načinom prikaza se razlikuju. U udžbeniku „Tragom prošlosti 6“ zemljovid<sup>118</sup> prikazuje prostorni obuhvat pojedinih religija označenih različitim bojama, te centre i puteve širenja reformacije. Problem nalazimo u prikazu područja pod Osmanskim Carstvom. Ono je ponovno prikazano zelenom bojom, no umjesto označavanja svake religije pojedinačno, muslimani, katolici i pravoslavci prikazani su zajedno zelenom bojom. Vrlo je nespretno prikazivati tako veliki prostor s često promjenjivom i heterogenom strukturom jednom bojom. Prostori sjeverne Afrike također su obuhvaćeni ovom podjelom, iako možemo biti sigurni da tamo nema pravoslavnog i katoličkog stanovništva u većinskom udjelu. Nadalje, prikaz prostora koji nastanjuju pravoslavci izostaje, jer se prikazuju religije koje imaju većinski udio na prikazanom prostoru. Na samom rubu karte zapaža se promjena boje koja može simbolizirati stanovništvo s većinskim udjelom pravoslavaca, no ono nije nigdje naglašeno, niti na zemljovidu niti u legendi. Dakle, glavni nedostatak ovog zemljovida je što ne posvećuje jednaku pažnju svim navedenim religijama, te neke od njih izostaju: muslimani i pravoslavci. Dok su katolici, kalvinisti i luterani detaljno prikazani, Osmansko Carstvo kao država zanimljive i heterogene religijske strukture prikazano je površno. Kako je ovo jedini zemljovid u sklopu ove tematike, dolazimo do zaključka da ova tematika i nije u

---

<sup>116</sup> Brdal, Madunić, *Tragom prošlosti 6*, 167.

<sup>117</sup> Birin, Šarlija, *Povijest 6*, 122.

<sup>118</sup> Vidi prilog 9.

potpunosti i najbolje prikazana na ovome zemljovidu, čime se onemogućuje konstrukcija potpunije slike o ovom razdoblju i prostoru. Takav način zahtijeva drugačiji ili dodatni zemljovid kako bi se dobio potpuni prikaz vjerske strukture Europe.

U udžbenicima „Povijest 6“ i „Vremeplov 6“ nalazimo zemljovid religijske podjele Europe u 16. stoljeću. Iako, su iste tematike i iste strukture prikaza, zemljovid<sup>119</sup> se razlikuju u sadržaju. U udžbeniku „Vremeplov 6“ na prostoru Balkanskog poluotoka kao dominantna religija prikazani su pravoslavci, dok su u udžbeniku „Povijest 6“ kao dominantna religija prikazani muslimani. U „Povijesti 6“ prikaz je pogrešan jer je prostor Balkanskog poluotoka pod osmanskom vlašću religijski bio vrlo heterogen i složen. Zbog toga prikaz dominantnog muslimanskog stanovništva na području cijelog Balkanskog poluotoka je netočan, čime je i ovakav zemljovid netočan. Detaljniji i točno definirani prikaz nalazimo u „Vremeplovu 6“<sup>120</sup> gdje su jasno označena područja na kojima se nalazi muslimansko stanovništvo. Taj je zemljovid najbolji prikaz religijske strukture u Europi od svih u analiziranim udžbenicima, jer jasno naglašava prostorni obuhvat pojedinih religijskih skupina, te se one mogu lagano iščitati bez dvoumljenja. Također, ovo je jedini pohvalni primjer gdje se muslimansko stanovništvo ne označava zelenom bojom, već se koristi nijansa tamno crvene boje.

Slijede zbivanja koja su se dogodila u vrijeme baroka u Europi. Ovdje nalazimo mali broj zemljovida različite tematike. U udžbeniku „Povijest 6“ nalazimo prikaz habsburških posjeda u vrijeme Karla V., dok u „Vremeplovu 6“ politički zemljovid Europe u 18. stoljeću.

#### **4.1.9. Hrvatska u vrijeme ranog novog vijeka**

Tema o Hrvatskoj u vrijeme ranog novog vijeka obuhvaća nekoliko zemljovida, te prati zbivanja u 16. i 17. stoljeću. U „Vremeplovu 6“ pronalazimo zemljovid<sup>121</sup> habsburških i mletačkih posjeda u Istri, koji je vrlo jednostavnog sadržaja i strukture, prikazujući prostor istarskog poluotoka i domenu utjecaja Mlečana i Habsburgovaca. U „Povijesti 6“ zemljovid<sup>122</sup> prikazuje širenje mletačkih posjeda u srednjoj i južnoj Dalmaciji, dok „Tragom prošlosti 6“ zemljovid<sup>123</sup> prikazuje istu tematiku, ali na cijelom području hrvatske obale. Nadalje, zemljovid u „Tragom prošlosti 6“ prikazuje posjede obitelji Zrinskih i Frankopana i prethodi

---

<sup>119</sup> Vidi prilog 10.

<sup>120</sup> Vidi prilog 10.

<sup>121</sup> Labor, Vinarić i dr., *Vremeplov 6*, 120.

<sup>122</sup> Birin, Šarlija, *Povijest 6*, 154.

<sup>123</sup> Brdal, Madunić, *Tragom prošlosti 6*, 205.

događajima u zrinsko-frankopanskoj uroti. U udžbeniku „Povijest 6“ u obradi zrinsko-frankopanske urote zemljovid<sup>124</sup> prikazuje uzroke hrvatskog nezadovoljstva Habsburgovcima. Zemljovid se koristi kao ploha, prikazan je prostor Hrvatske i okolnih područja u vrijeme vrhunca osmanske ekspanzije, te je dodana velika strelica koja označava hrvatske zahtjeve prema Beču. Na desnoj polovici zemljovida nalaze se natuknice, koje predstavljaju razloge hrvatskog nezadovoljstva Habsburgovcima, kako je u naslovu samog zemljovida već navedeno. Prva velika pogreška je korištenje natuknica na zemljovidu. Takav način je potpuno pogrešan pristup, zemljovid nije list papira na koji se ispisuju kojekakve natuknice, već prikaz određenog dijela Zemljine površine, događaja i procesa koji se odvijaju ili su se odvijali u prošlosti. Ukoliko je već potrebno nešto tekstualno izreći na zemljovidu, onda se takav tekst mora staviti unutar određenog okvira, a ne raspršiti preko cijele površine kartografskog prikaza. Sudeći prema samome događaju koji prikazuje, cijeli zemljovid djeluje kao pokušaj izraza nezadovoljstva prema habsburškom ignoriranju osmanskih osvajanja u hrvatskim zemljama, na način kao da se radi o sadašnjim aktualnim događajima. Zbog svega navedenog ponavlja se situacija u kojoj zemljovid nema nikakvu funkciju, nego naglašava ono što je već izrečeno u samom naslovu, ne sadrži didaktičku vrijednost, te neadekvatnim pristupom — umetanje teksta na površinu zemljovida — dovodi do narušavanja njegove suverenosti.

---

<sup>124</sup> Vidi prilog 11.



## 4.2. Kvantitativna analiza zemljovida

### Napomene prilikom čitanja Tablice 2. :

Zemljovidi označeni oznakom (\*) u tablici označavaju zemljovide koji spadaju u vrstu povijesnih izvora, a priloženi su u udžbenicima u obliku slikovnih priloga tj. povijesnog izvora kako bi učenici dobili uvid u razvoj zemljovida tijekom povijesti, prikazu pojedinih zbivanja iz tadašnjih perspektiva, itd. Primjeri takvih zemljovida su Al Idrisijev zemljo vid iz 1154. godine, Ptolomejev zemljo vid, zemljovidi Carigrada i dr. Ovi zemljovidi su u potpunosti ispravni no posebno su naznačeni kako bi se zapazio njihov udio i sklonost njihovom korištenju u udžbenicima jer daju dobar primjer razumijevanju prošlih događaja iz tadašnje perspektive.

Zemljovidi označeni oznakom (\*\*) u tablici odnose se isključivo na zemljovide u udžbeniku „Povijest 6“ koji posjeduju izrazita obilježja ilustracije. Takvi zemljovidi su većinom pojedinačno analizirani u prethodnom poglavlju. Posebno su izdvojeni zbog toga što većina ima upitnu didaktičku ulogu, zbog čega se moraju uzeti s rezervom, a njihova funkcija je prenošenje određenih poruka, najčešće vrijednosnih.

Nastavni sadržaj:	Zemljovid u analiziranim udžbenicima prema sadržaju:		
	Povijest 6	Tragom prošlosti 6	Vremeplov 6
<b>Pojam srednjeg vijeka</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>0</b>
<b>Europa i Sredozemlje nakon seobe naroda</b>	<b>6 (8**)</b>	<b>5</b>	<b>5* (3)</b>
Velika seoba naroda	0	1	1
Franačka država	2 + 2**	2	2
Širenje kršćanstva-Ćiril i Metod	0	1	0
Crkveni raskol 1054.	1	1	0
Doseljavanje Slavena	1	0	0
Feudalno društvo	0	0	0
Ostalo	2	0	2*
<b>Hrvatska u ranom srednjem vijeku</b>	<b>5 (8**)</b>	<b>5</b>	<b>5</b>
Doseljavanje Hrvata	1+ 1**	0	0
Prve Sklavinije	0	1	1
Pokrštavanje Hrvata	0	1	1
Hrvatska u doba kneza Trpimira	0	1	0
Hrvatska u doba kralja Tomislava	1+ 1**	1	1
Hrvatska u doba Petra Krešimira IV.	1	1	1
Ranosrednjovjekovni glagoljski i latinski natpisi	2	0	0
Ostalo	1**	0	1
<b>Europa u vrijeme arapskih osvajanja</b>	<b>2 (3**)</b>	<b>3</b>	<b>2</b>
Arapski poluotok	0	1	0
Arapska osvajanja	1	1	1
Križarski ratovi	0	1	1
Ostalo	1+1**	0	0
<b>Europa od 11. do 14. stoljeća</b>	<b>1</b>	<b>3</b>	<b>1*</b>
Srednjovjekovna sveučilišta u Europi	1	1	0
Ostalo	0	2	1*
<b>Hrvatska u doba Arpadovića i Anžuvina</b>	<b>6</b>	<b>3</b>	<b>5*(4)</b>
Posjedi plemićkih rodova u Hrvatskoj	1	1	1
Hrvatski prostor nakon Zadarskog mira	1	1	1
Srednjovjekovna bosanska država	0	1	1
Romaničke i gotičke građevine u Hrvatskoj	2	0	0
Ostalo	2	0	1+1*
<b>Humanizam i Renesansa</b>	<b>0</b>	<b>1</b>	<b>0</b>
<b>Velika geografska otkrića</b>	<b>1</b>	<b>5* (2)</b>	<b>3*(1)</b>
<b>Osmansko Carstvo u Europi i Hrvatskoj</b>	<b>7</b>	<b>3</b>	<b>5* (3)</b>
Širenje Osmanskog Carstva	1	1	1
Hrvatska u doba osmanskih osvajanja	2	1	1
Sustav vojnih krajina u Hrvatskoj	1	1	1
Ostalo	3	0	2*
<b>Europska zbivanja u 16., 17. i 18. stoljeću</b>	<b>2</b>	<b>1</b>	<b>2</b>
Religijska podjela Europe u 16. stoljeću	1	1	1
Ostalo	1	0	1
<b>Hrvatska u vrijeme ranog novog vijeka</b>	<b>3</b>	<b>3</b>	<b>1</b>
Mletački posjedi na prostoru Hrvatske	1	1	1
Ostalo	2	2	0
<b>Ukupno</b>	<b>33(39**)</b>	<b>32* (29)</b>	<b>29* (21)</b>

**Tablica 2.:** Zemljovid u analiziranim udžbenicima povijesti šestog razreda osnovne škole prema sadržaju prikaza

U analiziranim udžbenicima šestog razreda ukupni brojčani omjer zemljovida je međusobno sličan. U ovim udžbenicima uz standardne zemljovide izrađene za potrebe udžbenika susrećemo zemljovide i geografske karte iz razdoblja koja se obrađuju u nastavnom sadržaju. Zemljovid se počinju koristiti kao povijesni izvori. Radom na njima učenici mogu, na njima zanimljiv i lagan način, istraživati i pronaći nedostatke i razlike uspoređujući te zemljovide s kasnijim i suvremenim zemljovidima. Takav proces dovesti će do boljeg razumijevanja pojedinih razdoblja, kao i tadašnjeg shvaćanja svijeta, učenici će moći vidjeti svijet kroz oči tadašnjih pojedinaca, kultura i naroda, shvaćajući bitne procese koji su utjecali na tadašnja i buduća zbivanja. Takvo korištenje zemljovida je najizraženije u udžbeniku „Vremeplov 6“, te nekoliko primjera u „Tragom prošlosti 6“. U „Vremeplovu 6“ postoji kontinuirani prikaz zbivanja i događaja na primjeru starih povijesnih zemljovida kroz razdoblja čime se može uočiti napredak u kartografskoj znanosti. Primjer za to je prikaz Carigrada na zemljovidu kroz različita povijesna razdoblja.

Iako je ukupan omjer međusobno sličan, zastupljenost zemljovida u obradi pojedinih povijesnih razdoblja bitno se razlikuje od udžbenika do udžbenika. Najmanja odstupanja nalazimo u prve tri nastavne cjeline: Europa i Sredozemlje nakon seobe naroda, Hrvatska u ranom srednjem vijeku i Europa u vrijeme arapskih osvajanja. U spomenutim nastavnim cjelinama najviše odstupanja pronalazimo u udžbeniku „Povijest 6“ gdje susrećemo neadekvatno korištenje zemljovida sa izrazito ilustracijskim obilježjima, što je detaljno analizirano u prethodnom poglavlju. U „Povijesti 6“ pronalazimo i unikatne zemljovide rasprostranjenosti kulturne baštine u određenim razdobljima. Takvi su zemljovidi korisni jer omogućuju i prostornu percepciju rasprostranjenosti određenih kulturnih razdoblja na hrvatskom prostoru. Pomnijim pregledom tablice zapažamo i kategoriju „ostalo“. Ona obuhvaća jedinstvene prikaze koji se pronalaze u samo jednom od analiziranih udžbenika. Takvi primjeri su zemljovid „Cestovni pravci u Hrvatskoj u 11. stoljeću“ u „Vremeplovu 6“, zemljovid „Širenje kuge u Europi u 14. stoljeću“ u „Tragom prošlosti 6“ ili „Normanske i mađarske provale u Europi“ u udžbeniku „Povijest 6“. Sama brojnost ove kategorije ukazuje da udžbenici imaju različito shvaćanje važnosti nastavnog sadržaja. Prostor udžbenika ograničen je brojem korištenja teksta, slikovnih priloga i zemljovida, zbog čega odabir zemljovida oslikava i afinitet za prikazom pojedinih povijesnih zbivanja. Takvih primjera je nekoliko, kao nedostatak kompletnog prikaza križarskih pohoda u udžbeniku „Povijest 6“. Nepotpuno su prikazani i neki vrlo važni događaji ograničenim korištenjem zemljovida. Jedan od takvih su Velika geografska otkrića koja su najpotpunije prikazana u udžbeniku „Tragom

prošlosti 6“ gdje su ona oslikana korištenjem starih prikaza i shvaćanja svijeta. Glavni je nedostatak u svim udžbenicima što za tu temu nalazimo po jedan udžbenički prikaz Velikih geografskih otkrića, koji bi se mogao mnogo bolje razdijeliti na nekoliko zemljovida različitih faza otkrivanja dotad nepoznatih područja. U nepotpunosti prikaza možemo spomenuti i ograničenost prikaza nekih većih teritorijalnih jedinica na određena područja. Najbolji primjer je prikaz Habsburške Monarhije. Habsburška Monarhija vrlo rijetko je cjelovito prikazana. Prilikom obrade hrvatske povijesti uvijek se stavlja isključivo fokus na teritorij Hrvatske, dok se zanemaruje cjelokupni prostor Habsburške Monarhije. Primjerice prikazivanje većeg područja Habsburške Monarhije prilikom događaja u Hrvatskoj na istim zemljovidima dalo bi istovremeno uvid u događaje u Hrvatskoj, ali i na habsburškoj sceni što bi na učenike djelovalo pozitivno jer bi lakše povezivali istovremene procese, ali i odraz tih procesa na prilike na europskoj razini i obrnuto. Ovakvim stalnim fokusom na prostor Hrvatske i neposrednih dijelova okolnih zemalja naglašava događaje u Hrvatskoj koji su direktno vezani za taj nastavni sadržaj. No, da bi se shvatili lokalni događaji često je potrebno dati širu regionalnu sliku, u ovome slučaju dijelova habsburških prostora. Nepotpuni prikaz nalazimo i u obradi Vojne krajine gdje se burni događaji tijekom osmanskih osvajanja ne mogu reprezentativno prikazati na samo jednom zemljovidu.

Drastično brojčano smanjenje zemljovida susrećemo u nekoliko zadnjih nastavnih cjelina. Iako je važnost povijesnih zbivanja itekako velika, zemljovidi se počinju upotrebljavati u znatno manjoj mjeri. Takav način je razumljiv u obradi pojedinih kulturnih razdoblja primjerice baroka, ali je upotreba zemljovida i tamo moguća. No, mnogo važniji je minimalni broj zemljovida prilikom obrade religijske podjele Europe u 16. stoljeću. Zbog složenosti događaja potrebna su minimalno dva zemljovida; jedan koji se fokusira na reformacijski pokret i drugi koji se fokusira na rasprostranjenost pojedinih religija. Sve navedeno je vrlo teško i konfuzno prikazati jednim zemljovidom, što je objašnjeno u prethodnom poglavlju. Nadalje, izostaje i prikaz Tridesetogodišnjeg rata koji ima sve potrebne elemente prvog većeg europskog sukoba. U hrvatskoj povijesti ovog razdoblja također nedostaju pojedini prikazi. Tako nedostaju zemljovidi uz prikaz vrlo važnih događaja poput zrinsko-frankopanske urote i seljačke bune. Ne nalazimo ni na prikaze Europe u vrijeme vladavine Luja XIV. Izgled Europe u 18. stoljeću oslikan je zemljovidom samo u udžbeniku „Vremeplov 6“.

U udžbenicima šestog razreda gubi se usklađeni prikaz oslikavanja pojedinih događaja na kakav smo nailazili analizirajući udžbenike petog razreda. Događaji velike važnosti su prikazani, dok se u nekim povijesnim zbivanjima udžbenici razilaze i svaki kreće putem

svojeg prikaza, prikazujući ono što je iz njegove prezentacije najvažnije. Iako su oni različitog sadržaja, svi zemljovidi prikazuju zanimljive povijesne procese te je mali broj njih suvišan. Specifičnost za ovu analizu nalazimo u udžbeniku „Povijest 6“ gdje veliki broj zemljovida, njih čak sedam, otpada na upitnu kombinaciju zemljovida s ilustracijom, što je već detaljno analizirano. Ti zemljovidi zauzimaju veliki prostor u udžbenicima koji se zasigurno može mnogo bolje iskoristiti; npr. ilustracijama, povijesnim izvorima, zemljovidima vrijedne sadržajne strukture. Stoga bi zemljovidi trebali biti organizirani na obavezno i potpuno prikazivanje najvažnijeg nastavnog sadržaja, prikazujući detaljno i cjelovito povijesna zbivanja i procese.

## 5. ANALIZA ZEMLJOVIDA U UDŽBENICIMA POVIJESTI ZA SEDMI RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

### 5.1. Analiza sadržaja i strukture zemljovida

#### 5.1.1. Europa i svijet u osvit modernog doba

Nastavni sadržaj u udžbenicima sedmog razreda započinje stanjem u Europi i Hrvatskoj u drugoj polovici 18. stoljeća. Učenici se susreću s razdobljem prosvjetiteljstva i prosvijećenog apsolutizma. Stoga najprije nalazimo zemljovide koji prikazuju državne tvorevine u Europi u 18. stoljeću. Takve zemljovide nalazimo u „Vremeplovu 7“ i „Tragom prošlosti 7“<sup>125</sup>. Oni sadržajno prikazuju rasprostranjenost država na prostoru europskog kontinenta što služi kao ponavljanje događaja obuhvaćenih u prethodnom razredu, ali i kao uvod u nadolazeća povijesna zbivanja. Na oba zemljovida koriste se jaki kontrasti boja čime se omogućava pregledno i jasno određivanje prostora pod određenim državnim tvorevinama. Zemljovid u „Vremeplovu 7“<sup>126</sup> je sadržajno detaljniji jer koristi pune nazive državnih tvorevina, navodi unutarnju podjelu istih, te dodatno ističe pojedine elemente, primjerice granice Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda dodatno su naglašene crnom linijom. No, na oba zemljovida nastavlja se tradicija označavanja zelene boje za prostore pod Osmanskim Carstvom. U udžbeniku „Povijest 7“ ne nalazimo takve zemljovide, već samo prikaz hrvatskog prostora sredinom 18. stoljeća koji je također prisutan i u ostala dva udžbenika. Iako sadržajno slični, zemljovidi isti sadržaj prikazuju na drugačiji način. Na sva tri zemljovida prikazuje se prostor Hrvatske podijeljen između Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Dubrovačke Republike. Na zemljovidu<sup>127</sup> u udžbeniku „Povijest 7“ prikazan je cjelokupan prostor današnje Hrvatske. U „Vremeplovu 7“<sup>128</sup> perspektiva je stavljena na prostor današnje središnje i istočne Hrvatske, te daje najdetaljniji prikaz navodeći imena i raspored županija, pukovnija i gradskih središta. U udžbeniku „Tragom prošlosti 7“<sup>129</sup> fokus je stavljen na cijelu Habsburšku Monarhiju s hrvatskim prostorima. Dakle, sva tri zemljovida sadržajno su točna i prikazuju isti sadržaj, no na različiti način: prvi je koncentriran samo na prostor Hrvatske, drugi je vrlo detaljan i fokusira se na točan prikaz određenog dijela

<sup>125</sup> Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, *Tragom prošlosti 7* (Zagreb: Školska knjiga, 2014.), 10.

<sup>126</sup> Damir Agičić, *Vremeplov 7* (Zagreb: Profil, 2014.), 9.

<sup>127</sup> Miroslav Akmađža, Stjepan Bekavac, *Povijest 7* (Zagreb: Alfa, 2015.) 12.

<sup>128</sup> Agičić, *Vremeplov 7*, 14.

<sup>129</sup> Erdelja, Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, 12.

Hrvatske, dok je treći najcjelovitiji prikaz, upravo onakav oblik kakav je nedostajao prilikom obrade Habsburške Monarhije u udžbenicima šestog razreda.

Prva industrijska revolucija prikazana je na zemljovidu samo u „Vremeplovu 7“<sup>130</sup> i to na području hrvatskih zemalja, prikazujući rasprostranjenost prirodnih resursa i povezane industrijske djelatnosti.

Postanak Sjedinjenih Američkih Država prikazan je u svim udžbenicima, no kao i u prethodnom primjeru nalazimo na različite načine prikaza istog sadržaja. U udžbenicima „Povijest 7“<sup>131</sup> i „Vremeplov 7“<sup>132</sup> zemljovidi su sadržajno slični, prikazuju trinaest prvotnih američkih kolonija pod britanskom vlašću na obali Atlantika. Pritom je zemljovid u „Vremeplovu 7“ detaljniji jer na području današnjih američkih saveznih država prikazuje i granice tadašnjih kolonija, kao i najvažnije bitke. U udžbeniku „Tragom prošlosti 7“<sup>133</sup> prikazuje se cijeli prostor današnjeg SAD-a gdje je naznačeno širenje i načini širenja SAD-a na njegov današnji prostor. Prva dva zemljovida obuhvaćaju detaljni prikaz događaja koji se obrađuje, a to su prvih trinaest američkih država čime učenici mogu konstruirati potpunu sliku o nastanku SAD-a i američkom ratu za nezavisnost detaljnim označavanjem tog područja. Treći zemljovid daje cjelokupni prikaz nastanka SAD-a, te svojim sadržajem odlazi u dalje razdoblje 19. stoljeća do krajnjeg širenja SAD-a. Iako, prikazom cjelokupnog područja zemljovid nastoji biti potpun, on to nije jer žrtvuje detaljni prikaz trinaest američkih kolonija zbog nadolazećih, u ovom nastavnom sadržaju, ne toliko važnih događaja.

### 5.1.2. Europska zbivanja od 1789.-1815.

Napoleonova osvajanja prikazana su zemljovidima u svim udžbenicima. Zemljovidi su slične strukture i sadržaja. Naglašava se jasna razlika između Francuskog Carstva, pripojenih dijelova, zavisnih zemalja o Napoleonu, te samostalnih država. Označene su i najvažnije bitke, putevi pohoda, te pomorske blokade. Ipak, sadržajno najbogatiji zemljovidi su u udžbenicima „Tragom prošlosti 7“<sup>134</sup> i „Vremeplov 7“<sup>135</sup>, iz kojih se može konstruirati cjelokupna slika tijeka Napoleonovih osvajanja. Važno je spomenuti kako se na zemljovidu u

---

<sup>130</sup> Agičić, *Vremeplov 7* (Zagreb: Profil, 2014.), 19.

<sup>131</sup> Akmadža, Bekavac, *Povijest 7*, 14

<sup>132</sup> Agičić, *Vremeplov 7*, 22.

<sup>133</sup> Erdelja, Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, 20.

<sup>134</sup> Isto 52.

<sup>135</sup> Agičić, *Vremeplov 7*, 45.

„Tragom prošlosti 7“ prikazuje širi okvir, čime je slika upotpunjena, kao i označavanje Osmanskog Carstva neutralnom bojom. Zemljovid koji prikazuje Ilirske pokrajine nalaze se u svim udžbenicima osim u „Povijesti 7“. Radi se o vrlo sličnim zemljovidima jednostavne strukture i sadržaja. U udžbenicima „Tragom prošlosti 7“ i „Vremeplov 7“ susrećemo zemljovide koji prikazuju Europu nakon Bečkog kongresa 1815. godine i njegove odredbe (promjene granica). Sadržajno su vrlo slični i ne razlikuju se u svojim prikazima. Jedina razlika između ova dva zemljovida je u različitom načinu prikaza naziva pojedinih državnih tvorevina. U udžbeniku „Tragom prošlosti 7“<sup>136</sup> koristi se jednostavniji pristup, te stoga pronalazimo nazive poput Francuska, Habsburška Monarhija, Švedska, dok se u udžbeniku „Vremeplov 7“<sup>137</sup> koristi detaljniji pristup označavanja, zbog čega je označen puni naziv državnih tvorevina: Francusko Carstvo, Austrijsko Carstvo ili Kraljevina Švedska. Iako, su oba zemljovida točna i važeća, označavanje punim nazivom, koje nije uvijek u potpunosti moguće zbog ograničenog prostora, dovodi do stvaranja kompletnije slike povijesnog razdoblja. Uzimajući ovaj konkretni primjer naglašavanjem punog naziva učenici mogu lagano uočiti da je Europa bila prvenstveno sastavljena od različitih carstava i kraljevina, te raspadanje i razloge ukidanja Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti i dr.

### 5.1.3. Hrvatski narodni preporod i pojava modernih nacija u Europi

Hrvatski narodni preporod u analiziranim udžbenicima ističe se zemljovidima različitog sadržaja. U udžbeniku „Povijest 7“ ne nalazimo ni jedan primjer zemljovida. U „Vremeplovu 7“ nalazi se zemljovid koji prikazuje uređenje hrvatskih zemalja polovicom 19. stoljeća. U „Tragom prošlosti 7“ nalazimo dva zemljovida. Prvi prikazuje rasprostranjenost hrvatskih narječja na prostoru Hrvatske, kao važan element u formiranju standardnog hrvatskog jezika, ali i Hrvatskog narodnog preporoda. Na drugom zemljovidu<sup>138</sup> prikazan je izgled Velike Ilirije opisane u djelu „Disertacije“ grofa Janka Draškovića. Primjer prikaza „Velike Ilirije“ na zemljovidu, odličan je primjer kako iskoristiti zemljovid za objašnjenje nekih naizgled neprostornih procesa. Prikazivanje ciljeva političkog programa hrvatskih preporoditelja na zemljovidu omogućuje učenicima povezivanje nečeg zapisanog i imaginarnog, u ovome slučaju političke ideje, sa stvarnim prostorom. Dakle, prezentiranjem ideje ili misli na zemljovidu, ideja dobiva stvarnu notu i postaje prostorni proces.

<sup>136</sup> Erdelja, Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, 59.

<sup>137</sup> Agičić, *Vremeplov 7*, 53.

<sup>138</sup> Erdelja, Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, 75.



#### 5.1.4. Revolucije 1848. godine: Europa i Hrvatska

Zemljovide koji prikazuju revolucionarna zbivanja u Europi 1848. godine nalazimo u svim udžbenicima. Svi zemljovidi sadržajno su vrlo slični i prikazuju mjesta izbijanja revolucija na prostoru Europe. Revolucije u udžbeniku „Vremeplov 7“ detaljnije su okarakterizirane jer ih se dijeli na socijalne i nacionalne revolucije. Razliku nalazimo i u samom korištenju simbola<sup>139</sup>. U „Vremeplovu 7“ mjesta izbijanja revolucija označena su simbolom zastavice čime se daje neutralniji prikaz — zastavica označava neki prostor, nešto ističe. U udžbenicima „Povijest 7“ i „Tragom prošlosti 7“ ista mjesta izbijanja revolucija označena su simbolom plamena. Simbol plamena može se upotrebljavati u pozitivnom i negativnom kontekstu. U ovome kontekstu revolucije se javljaju kao odraz potlačenosti nižih društvenih slojeva zbog stoljetnih socijalnih i ekonomskih opresija, koje će za posljedicu imati početke stvaranja ravnopravnijih društvenih uređenja s demokratskim obilježjima. Zbog toga sama uloga simbola plamena je jasno naglašena. Simbol zastavice je pogodniji za označavanje jer osim svojeg neutralnog obilježja, svojom formom omogućava preglednije i točnije označavanje određenih toponima, u ovome slučaju mjesta izbijanja revolucija.

Prikaz revolucionarnih zbivanja 1848. godine u Hrvatskoj na zemljovidu<sup>140</sup> nalazimo samo u udžbeniku „Tragom prošlosti 7“. Prikazani su vojni pohodi bana Jelačića, označeni linijama različitih boja. Zemljovid je jednostavne strukture i sadržaja.

#### 5.1.5. Europa u drugoj polovici 19. stoljeća

Europska zbivanja u drugoj polovici 19. stoljeća započinju zemljovidima koji prikazuju ujedinjenje Italije i ujedinjenje Njemačke. Zemljovidi koji prikazuju ujedinjenje Italije nalaze se u svim analiziranim udžbenicima. Zemljovidi u udžbenicima „Tragom prošlosti 7“<sup>141</sup> i „Vremeplov 7“<sup>142</sup> različitim načinom prikazuju Kraljevstva Italije, tj. postupno pripajanje određenih područja. Za prikaz ujedinjenja Italije u udžbeniku „Povijest 7“ koristi se prikaz na tadašnjem letku<sup>143</sup> koji je poticao ujedinjenje. Ovakav način je dobar jer prikazuje ujedinjenje Italije iz tadašnje perspektive. Ujedinjenje njemačkih zemalja prikazano je na zemljovidima u

---

<sup>139</sup> Vidi prilog 12. a) i b)

<sup>140</sup> Erdelja, Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, 100.

<sup>141</sup> Isto 118.

<sup>142</sup> Agičić, *Vremeplov 7*, 113.

<sup>143</sup> Akmadža, Bekavac, *Povijest 7*, 81.

udžbenicima „Tragom prošlosti 7“ i „Vremeplov 7“, ne i u „Povijesti 7“. Zemljovidu su bogatog sadržaja, s time da je zemljovid<sup>144</sup> u „Vremeplovu 7“ detaljniji, no oba zemljovida dobro su organizirani i pregledni. Slijede zemljovid koji se bave Velikom istočnom krizom. U tom kontekstu zemljovid u udžbenicima „Tragom prošlosti 7“<sup>145</sup> i „Vremeplov 7“<sup>146</sup> prikazuju prostor Jugoistočne Europe, preciznije Balkanskog poluotoka, nakon završetka Berlinskog kongresa i provedbe Sanstefanskog mirovnog sporazuma. Zemljovidu su međusobno sličnog sadržaja. Iako se zemljovid<sup>147</sup> u „Povijesti 7“ bavi posljedicama istih događaja, on prvenstveno prikazuje promjene samo na prostoru Bosne i Hercegovine. Detaljiziranjem izabranog prostora Bosne i Hercegovine stvara se nedostatak u konstruiranju kompletne slike odredbi Berlinskog kongresa na području Jugoistočne Europe.

### 5.1.6. Hrvatska u drugoj polovici 19. stoljeća

Slijede zemljovidu koji prikazuju organizaciju hrvatskih zemalja pod Austro-Ugarskom nakon Austro-ugarske nagodbe. Ovi zemljovidu izostaju samo u udžbeniku „Povijest 7“, dok su u preostala dva udžbenika vrlo sličnog sadržaja i jednostavnog prikaza. Prikazuju cjelokupni prostor Austro-Ugarske na kojemu su pomoću kontrasta boja naglašeni austrijski i ugarski dio Monarhije, dok je prostor Rijeke istaknut na zemljovidu<sup>148</sup> u „Tragom prošlosti 7“. U „Povijesti 7“ nalazimo priloženi plan grada Zagreba<sup>149</sup> iz 1865. godine. Planovi gradova u udžbenicima su rijetki, no njihova primjena na učenicima poznatim primjerima može biti vrlo korisna. Iako, planovi grada prvenstveno daju uvid u urbanistički razvoj što je posebno interesantno iz geografske perspektive, u povijesnoj perspektivi mogu služiti kao važan izvor iz kojeg se može iščitati intenzitet važnosti pojedinih naselja, dinamika njihovog razvoja, promjene u socijalnim strukturama, gospodarski napredak i promjene itd. Sličan primjer susrećemo u udžbeniku „Vremeplov 7“<sup>150</sup> gdje se koristi prikaz podijele područja kotara i grada Rijeke, odnosno prostor „Riječke krpice“. U udžbeniku „Tragom prošlosti 7“ susrećemo njemu svojstven prikaz prometne strukture tj. željezničke strukture u 1878. godini na području hrvatskog dijela Austro-Ugarske Monarhije. U udžbeniku „Vremeplov 7“

---

<sup>144</sup> Agičić, *Vremeplov 7*, 115.

<sup>145</sup> Erdelja, Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, 127.

<sup>146</sup> Agičić, *Vremeplov 7*, 124.

<sup>147</sup> Akmadža, Bekavac, *Povijest 7*, 90.

<sup>148</sup> Erdelja, Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, 138.

<sup>149</sup> Akmadža, Bekavac, *Povijest 7*, 94.

<sup>150</sup> Agičić, *Vremeplov 7*, 161.

nalazimo zemljovid iz kraja 19. stoljeća koji prikazuje ulazak Vojne krajine u sastav Hrvatske.

### 5.1.7. Europa u doba imperijalizma

U ovom nastavnom sadržaju, pojedinačno različito koncipiranom u udžbenicima, obrađuje se raširenost kolonijalnih velesila u svijetu u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća. S toga karte prikazuju kolonijalnu podjelu svijeta, a nalazimo ih u svim analiziranim udžbenicima. Karte su međusobno sadržajno slične, bogatog su sadržaja, a razlikuju se prema detaljnosti. Najdetaljnija karta<sup>151</sup> je u udžbeniku „Vremeplov 7“ koji zbog dobro organizirane legende prikazuje veliki broj malih otočnih kolonija, legenda sadrži 21 element. Karta<sup>152</sup> u „Povijesti 7“ ističe se u donosu na druge karte jer stavlja drugačiji fokus na prikazane kontinente, u prvom planu je euroazijski kontinent.

### 5.1.8. Prvi svjetski rat

Nakon prikaza kolonijalne podjele svijeta slijede zemljovidi vezani uz prilike neposredno uoči Prvog svjetskog rata. To su zemljovidi koji prikazuju Balkanske ratove, te izgled Jugoistočne Europe i Balkanskog poluotoka prije i poslije sukoba, no na različit način. U udžbeniku<sup>153</sup> „Povijest 7“ prikazuje se prostor dijela Balkanskog poluotoka nakon završetka Balkanskih ratova, a u središtu prikaza je teritorij Bugarske. U udžbeniku „Vremeplov 7“ zemljovid<sup>154</sup> prikazuje cjelokupni prostor Balkanskog poluotoka nakon završetka Balkanskih ratova. U udžbeniku „Tragom prošlosti 7“ nalazimo dva zemljovida<sup>155</sup> koji prikazuju Balkanski poluotok prije i nakon Balkanskih ratova. Najpotpuniji prikaz je onaj u „Tragom prošlosti 7“ gdje je prikazano stanje prije i poslije sukoba. Preostala dva zemljovida nisu pogrešna prikazujući samo posljedice, jer se veliki broj zemljovida koji obuhvaćaju područje Balkanskog poluotoka može pronaći za usporedbu u prethodnim poglavljima. U udžbeniku „Tragovi prošlosti 7“ susrećemo zemljovid<sup>156</sup> raspodjele kolonijalnih posjeda uoči Prvog svjetskog rata. Ovakav zemljovid je ponavljanje prethodnog nastavnog sadržaja, te nije

---

<sup>151</sup> Isto 140.

<sup>152</sup> Akmadža, Bekavac, *Povijest 7*, 126.

<sup>153</sup> Isto 145.

<sup>154</sup> Agičić, *Vremeplov 7*, 188.

<sup>155</sup> Erdelja, Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, 182 i 183.

<sup>156</sup> Isto 180.

potreban, jer se sadržajno bitno ne razlikuje od zemljovida korištenih prilikom obrade europskog imperijalizma i kolonijalizma.

Prvi svjetski rat u analiziranim udžbenicima prikazan je različitom količinom zemljovida. Prikaz suprotstavljenih strana sila Atante i Centralnih sila, kao i najvažniji sukobi prikazani su na zemljovidima u „Tragom prošlosti 7“<sup>157</sup> i „Vremeplovu 7“<sup>158</sup>. Zemljovid koji prikazuje tijek rata u Europi u oba spomenuta udžbenika sličnog su sadržaja, stavljajući važnost na prikaz članica suprotstavljenih sila, neutralnih država i mjesta važnih sukoba. Zemljovid u „Vremeplovu 7“ daje veću važnost prikazu pridruživanja novih članica zaraćenim silama tijekom rata, dok onaj u „Tragom prošlosti 7“ naglasak stavlja na detaljniji prikaz važnih bitki i bojišnica. U „Tragom prošlosti 7“ kao zaključak nastavnog sadržaja Prvog svjetskog rata susrećemo zemljovid<sup>159</sup> Europe nakon Prvog svjetskog rata koji prikazuje političke tj. teritorijalne posljedice i promjene proizašle iz ovog velikog sukoba. Uspoređujući ga s prethodnim zemljovidom učenici mogu dobiti cjelokupnu sliku značaja toga sukoba, ali i promjene koje je donio. U udžbeniku „Povijest 7“ u poglavlju o Prvom svjetskom ratu nalazimo samo jedan zemljovid. To je zemljovid<sup>160</sup> koji se može svrstati u Europu nakon Prvog svjetskog rata prikazujući raspad Austro-Ugarske Monarhije kao i nastanak novih država na njezinom bivšem teritoriju. S toga u „Povijesti 7“ zemljovid koji prikazuje tijek i obilježja Prvog svjetskog rata u potpunosti izostaje.

---

<sup>157</sup> Isto 186.

<sup>158</sup> Agičić, *Vremeplov 7*, 191.

<sup>159</sup> Erdelja, Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, 194.

<sup>160</sup> Akmadža, Bekavac, *Povijest 7*, 155.

## 5.2. Kvantitativna analiza zemljovida

Nastavni sadržaj:	Zemljovid u analiziranim udžbenicima prema sadržaju:		
	Povijest 7	Tragom prošlosti 7	Vremeplov 7
<b>Europa i svijet u osvit modernog doba</b>	<b>2</b>	<b>3</b>	<b>4</b>
Europa u 18. stoljeću	0	1	1
Hrvatski prostori u 18. stoljeću	1	1	1
Industrija Hrvatske u prvoj pol. 19. st.	0	0	1
Postanak Sjedinjenih Američkih Država	1	1	1
<b>Europska zbivanja od 1789.-1815.</b>	<b>1</b>	<b>3</b>	<b>3</b>
Europa u doba Napoleona	1	1	1
Bečki kongres 1815. godine	0	1	1
Ilirske pokrajine	0	1	1
<b>HNP* i pojava modernih nacija u Europi</b>	<b>0</b>	<b>2</b>	<b>1</b>
Hrvatska sredinom 19. stoljeća	0	0	1
Hrvatska narječja	0	1	0
„Velika Ilirija“	0	1	0
<b>Europa u prvoj polovici 19. stoljeća</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>0</b>
<b>Revolucije 1848. godine: Europa i Hrvatska</b>	<b>1</b>	<b>2</b>	<b>1</b>
Revolucionarna zbivanja u Europi 1848. godine	1	1	1
Vojni pohodi bana Jelačića	0	1	0
<b>Europa u drugoj polovici 19. stoljeća</b>	<b>2</b>	<b>3</b>	<b>3</b>
Ujedinjenje Italije	1	1	1
Ujedinjenje Njemačke	0	1	1
Balkanski poluotok nakon Berlinskog kongresa	1	1	1
<b>Hrvatska u drugoj polovici 19. stoljeća</b>	<b>1</b>	<b>2</b>	<b>3</b>
Austro-Ugarska Monarhija	0	1	1
Ostalo	1	1	2
<b>Europa u doba imperijalizma</b>	<b>1</b>	<b>1</b>	<b>1</b>
<b>Prvi svjetski rat</b>	<b>2</b>	<b>5</b>	<b>2</b>
JI Europa i Balkanski ratovi	1	2	1
Raspodjela svjetskih kolonija	0	1	0
Europa u Prvom svjetskom ratu	0	1	1
Europa nakon Prvog svjetskog rata	1	1	0
<b>Ukupno</b>	<b>10</b>	<b>21</b>	<b>18</b>

\* HNP = Hrvatski narodni preporod

**Tablica 3.:** Zemljovid u analiziranim udžbenicima povijesti sedmog razreda osnovne škole prema sadržaju prikaza

Slika zemljovida u udžbenicima povijesti sedmog razreda, bitno se razlikuje od slike u udžbenicima petog i šestog razreda osnovne škole. Prvo što možemo uočiti čitajući tablicu 3. je znatno manji broj korištenih zemljovida. Također, razlike od udžbenika do udžbenika su velike. Najveća razlika je između udžbenika „Povijest 7“ i „Tragom prošlosti 7“ gdje u prvom ima dvostruko manje zemljovida nego u drugom. Osim toga u udžbeniku „Povijest 7“ ima bitno manje zemljovida nego u udžbenicima „Povijest 5“ i „Povijest 6“. Nadalje, u svim analiziranim udžbenicima ukupni broj zemljovida manji je za deset ili više zemljovida uspoređujući udžbenike istih izdavača iz prethodno analiziranih razreda. Postavlja se pitanje koji je uzrok ovakve tendencije smanjenja korištenja zemljovida u udžbenicima povijesti. Odgovor možemo pronaći čitajući tablicu 3. Prikazuju se isključivo teme koje se smatraju najvažnijim, uglavnom politička povijest, što je vidljivo jednakim rasporedom zemljovida istog sadržaja u analiziranim udžbenicima. Kategorija „ostalo“ koja je bila vrlo razvijena u šestom razredu ovdje gotovo u potpunosti izostaje. To znači da se raznovrsnost prikaza na zemljovidima gubi, te ne postoji želja za prikazivanjem povijesnih procesa i događaja izvan propisanih okvira nastavnog sadržaja. Sljedeći razlog možemo pronaći u samoj drugačijoj strukturi nastavnog sadržaja odnosno strukturi povijesnih zbivanja. Nastavni sadržaj je bogatiji zbog čega je logično da se i broj korištenih zemljovida sukladno sa sadržajem povećava. No, zbog takvog povećanja i složenijih događaja moguće je da se broj zemljovida smanjuje kako bi ustupio mjesto tekstu, povijesnim izvorima, te slikovnim priložima. Jedan od takvih primjera je nužnost većeg posvećivanja pažnje prilikom obrade pojave i razvoja u kulturi i znanosti: novi napredak u znanosti, razvoj industrije, novi pravci i razvoj umjetnosti, tehnološka dostignuća, političke ideje i dr., koji se neće prikazivati korištenjem zemljovida već drugim metodama. No, sve te povijesne pojave i procesi, iako naizgled „statični“ u sebi sadržavaju prostornu strukturu jer su se svi odvijali u stvarnom prostoru, čime svaki od njih ima mogućnost prikaza na zemljovidu. Ukoliko se neki od tih fenomena ne prikažu na zemljovidu učenici neće dobiti cjelokupnu sliku tih događaja jer će im izostati prostorna perspektiva, odnosno neće ih moći svrstati i povezati sa stvarnim prostorom. Kao primjer možemo uzeti industrijske revolucije koje se obrađuju u svim analiziranim udžbenicima, no nigdje ne postoji primjer zemljovida koji prikazuje neke od njezinih obilježja, bilo da se radi o prikazu rasporeda važnih sirovina i resursa, etape razvoja i zahvaćanja industrijske revolucije u pojedinim zemljama, ili o prikazu preduvjeta razvoja industrije poput prometnih infrastruktura i smještaja industrijskih grana. Drugi primjer je prikaz političkih ideja na zemljovidima koje se također mogu vrlo kvalitetno prikazati, a nalazimo ga u udžbeniku

„Tragom prošlosti 7“ na zemljovidu „Velike Ilirije“ koja je jedini prikaz na zemljovidu vezan uz ideje Hrvatskog narodnog preporoda.

Prilikom obrade i važnih političkih događaja i događaja koji imaju za posljedicu teritorijalne promjene poput ratnih sukoba ponovno nalazimo na različiti odnos. Neki događaji od presudne važnosti u potpunosti izostaju u prikazu na zemljovidima. Takav primjer je zemljovid Prvog svjetskog rata koji je prikazan s jednim do dva zemljovida, dok u „Povijesti 7“ njegov prikaz u potpunosti izostaje. Prvi svjetski rat ima niz mogućnosti i načina kako maksimalno iskoristiti zemljovide: od prikaza ratnih sukoba, ratnih stradanja i demografskih promjena, inovacija i korištenja novih izuma i tehnologija, do prikaza njegovih posljedica ne samo teritorijalnih već društvenih i gospodarskih. S druge strane neki bitni događaji poput Američkog građanskog rata pogodni za prikaz na zemljovidu u potpunosti izostaju. Stoga smanjenje ovakve tendencije može biti zbog nekoliko razloga. Jedan od razloga može biti manja produkcija zemljovida zbog nedostataka predložaka starijih zemljovida na temelju kojih se izrađuju novi, ili je u pitanju problem financiranja izrade potpuno novih zemljovida. Nadalje, zbog prostorne ograničenosti udžbenika neki zemljovidni mogu se nalaziti i u radnim bilježnicama, koje nisu predmet analize ovog rada. Takvu činjenicu ipak moramo uzeti s rezervom jer možemo uočiti da su udžbenici u sedmom razredu brojem stranica manji nego u prijašnjim razredima. Na kraju, ne smijemo odbaciti mogućnost manje sklonosti korištenja zemljovida kao sredstva obrade nastavnog sadržaja.

## 6. ANALIZA ZEMLJOVIDA U UDŽBENICIMA POVIJESTI ZA OSMI RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

### 6.1. Analiza sadržaja i strukture zemljovida

Analiza zemljovida u udžbenicima osmog razreda, razlikovat će se od dosadašnje analize u prethodnim razredima. Razlika je u broju analiziranih udžbenika. U osmom razredu imamo četiri propisana udžbenika tj. dva udžbenika od istoga izdavača, Profila.<sup>161</sup> Kako u ovoj analizi imamo dva udžbenika istog naziva „Povijest 8“ u daljnjoj analizi, zbog preglednijeg pristupa, koristit ćemo sljedeće proizvoljno određene nazive samo za potrebe ove analize:

\*, „Povijest 8A“ – slovo „A“ označava udžbenik izdavačke kuće Alfe, autora Stjepana Bekavca i Marija Jareba, te

\* „Povijest 8P“ – slovo „P“ označava udžbenik izdavačke kuće Profil, autorice Snježane Koren.

#### 6.1.1. Versajski poredak

Nastavni sadržaj u udžbenicima osmog razreda započinje obradom složenih događaja i procesa koje su posljedice Prvog svjetskog rata. Zbog toga susrećemo zemljovide koji prikazuju Europu prije i poslije Prvog svjetskog rata. Takav slijed zemljovida nalazimo u svim udžbenicima osim u „Povijesti 8A“ gdje je prikazana Europa nakon rata. Na tome zemljovidu<sup>162</sup> uočavamo sadržajni propust — područja određenih država nisu označena u legendi ili su označena istom bojom, tj. njihova imena nisu naznačena poput država Mađarske, Irske, i dr. Slijede zemljovidi koji prikazuju novonastale države na prostoru bivše Austro-Ugarske Monarhije koje nalazimo u „Povijesti 8A“<sup>163</sup> i „Tragom prošlosti 8“<sup>164</sup>. U nastavku se nalaze raznovrsni zemljovidi poput zemljovida članica Lige Naroda u „Tragom prošlosti 8“ i zemljovida teritorijalnih gubitaka Njemačke odredbom Versajskog sporazuma. Teritorijalni gubici Njemačke prikazani su u „Povijesti 8P“ i „Vremeplovu 8“, u prvom<sup>165</sup>

---

<sup>161</sup> Udžbenik autorice Snježane Koren „Povijest 8“ i do sada analizirani udžbenik iz serije „Vremeplov“, autorice Vesne Đurić.

<sup>162</sup> Stjepan Bekavac, Mario Jareb, *Povijest 8* (Zagreb: Alfa, 2017.), 13.

<sup>163</sup> Bekavac, Jareb, *Povijest 8*, 9

<sup>164</sup> Krešimir Erdelja, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 8* (Zagreb: Školska knjiga, 2014.), 17

<sup>165</sup> Snježana Koren, *Povijest 8* (Zagreb: Profil, 2014.), 12 i 13.



udžbeniku mnogo detaljnije s nizom pitanja za promišljanje i analizu, nego u drugom<sup>166</sup> udžbeniku. Ova tematika je vrlo važna jer prikazuje razmjer posljedica Versajskog sporazuma na Njemačku, koja je formalno prikazana kao glavni i jedini krivac rata. Bez toga prikaza na zemljovidu učenici neće moći konstruirati potpunu sliku koju su te posljedice ostavile na Njemačku, izrazito važne u odigravanju događaja koji će uslijediti u međuratnom razdoblju.

### 6.1.2. Totalitarni režimi između dva rata

Prilikom obrade totalitarnih režima susrećemo mali broj zemljovida. U udžbenicima „Povijest 8A“ i „Tragom prošlosti 8“ zemljovidi potpuno izostaju. U udžbenicima „Povijest 8P“<sup>167</sup> i „Vremeplov 8“<sup>168</sup> prikazan je prostor SSSR-a, u prvom s detaljno prikazanim republikama koje su ga činile. SSSR u ovom razdoblju postaje važan element u događajima koji slijede u međuratnim godinama, te je prikaz njegovog uređenja važno naglasiti prikazom na zemljovidu. Također, događaji u Rusiji za vrijeme građanskog rata imali su važan utjecaj na tijek Prvog svjetskog rata zbog čega mogu biti pogodni za prikaz na zemljovidu. S druge strane preostali totalitarni režimi nisu uopće prikazani zemljovidima, iako kod nekih događaja postoji mogućnost prikaza poput širenja fašističkih i nacističkih ideja u Italiji, odnosno Njemačkoj ili na cjelokupnom prostoru Europe.

### 6.1.3. Hrvatska u prvoj Jugoslaviji

Obrada ovog nastavnog sadržaja u analiziranim udžbenicima počinje zemljovidima različitog sadržaja. U udžbeniku „Vremeplov 8“ na zemljovidu<sup>169</sup> je prikazan prijedlog ustroja Austro-Ugarske Monarhije trijalističkog uređenja iznesenom u Svibanjskoj deklaraciji. Ovaj primjer pokazuje kako su zemljovidi pogodni za prikaz prijedloga ideja promjena teritorija često prisutnih u povijesnim događajima, odnosno sporazumima. Nadalje, kako bi se dobila potpuna slika bitno je koristiti ili priložiti zemljovid, unutar nastavne cjeline, koji prikazuje trenutačno ili prijašnje stanje analiziranog prostora za usporedbu i analizu. Na taj način učenici će vizualno lakše i efikasnije upamtiti prostorne promjene unoseći ih u svoju

---

<sup>166</sup> Vesna Đurić, *Vremeplov 8* (Zagreb: Profil, 2014.), 19.

<sup>167</sup> Koren, *Povijest 8*, 49.

<sup>168</sup> Đurić, *Vremeplov 8*, 59.

<sup>169</sup> Isto 77.

mentalnu kartu. Zemljovid<sup>170</sup> raspada Austro-Ugarske Monarhije na nove državne tvorevine prikazan je u udžbeniku „Povijest 8P“. U ovome udžbeniku zemljovid je smješten u kasniju cjelinu jer se u udžbeniku daje cjeloviti kontinuirani prikaz razvoja hrvatskog prostora u međuratnom razdoblju. Slijede zemljovidi teritorijalnog ustroja Države Slovenaca, Hrvata i Srba prisutnim u svim udžbenicima. No, zemljovidi na različit način prikazuju isti sadržaj, stavljajući na njih različiti naglasak. U „Tragom prošlosti 8“ i „Povijesti 8P“ zemljovidi su najdetaljniji i međusobno slični, jer prikazuju istaknutim načinom dijelove Države SHS i naznačene granice, dok je u „Povijesti 8P“ označena i pripadnost tih teritorija prijašnjim dijelovima Austro-Ugarske Monarhije. U „Vremeplovu 8“ na zemljovidu je prikazan prostor Države SHS stavljajući naglasak na označavanje njezinog teritorija koji ulazi u sastav Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, bez naglašavanja unutarnje podjele.

U daljnjem nastavnom sadržaju susrećemo primjer upotrebe zemljovida za prikaz različitih načina državnog uređenja. Zemljovidi se nalaze u udžbenicima „Tragom prošlosti 8“<sup>171</sup> i „Vremeplov 8“<sup>172</sup>. Centralno i federativno uređenje prikazano je na odvojenim zemljovidima, dok se za primjer uzima prostor Kraljevstva SHS, jer su u pregovorima postajale upravo te dvije mogućnosti organizacije. Ovakav odabir zemljovida je dobar jer iskorištava mogućnosti zemljovida: zemljovid se ne koristi samo za prikaz teritorijalnog ustroja nego i za prikaz funkcioniranja različitih oblika unutarnjih političkih uređenja. Zemljovidi u oba udžbenika prikazuju uređenje na vrlo sličan način, s time da je onaj u „Vremeplovu 8“ pogodniji jer naglašava dvostranu komunikaciju između jedinica vlasti u federativnom uređenju. Etape nastanka Kraljevstva SHS prikazane su zemljovidima u „Vremeplovu 8“ i „Povijesti 8P“. Oni prikazuju postupni prikaz formiranja Kraljevstva SHS, prikazujući postepeno pristupanje drugih država. U ovome primjeru zemljovid dobiva dinamiku prikazujući različite faze formiranja određenog teritorija, te njegov konačan izgled. Nadalje, slijede zemljovidi koji prikazuju teritorijalni izgled Kraljevstva SHS nakon završetka formiranja. Na zemljovidu u „Tragom prošlosti 8“ prikazano je i razgraničenje proizašlo iz Rapallskog ugovora. Posebni zemljovidi koji prikazuju razgraničenje s Italijom iz Rapallskog ugovora nalazimo u „Povijesti 8P“ i „Vremeplovu 8“. Oba zemljovida su sadržajno jednostavni i međusobno su vrlo slični. U „Vremeplovu 8“ u obradi ove tematike susrećemo i jedinstveni primjer gdje je prikazan zemljovid Istre<sup>173</sup> iz razdoblja nakon Rapallskog ugovora. U ovom primjeru

---

<sup>170</sup> Koren, *Povijest 8*, 81.

<sup>171</sup> Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*, 68 i 69.

<sup>172</sup> Đurić, *Vremeplov 8*, 84.

<sup>173</sup> Isto 92

zemljovid se koristi kao vizualni element u dočaravanju slike nasilne talijanizacije na ovome području, konkretno na primjeru talijaniziranih toponima istarskih naselja. Takav prikaz omogućuje učenicima uočavanje razine intenziteta kojim se provodila talijanizacija, te razmišljanje o njezinom utjecaju, načinu provedbe i izgledu svakodnevnog života. Slijede zasebni zemljovid u udžbenicima „Tragom prošlosti 8“<sup>174</sup> i „Vremeplov 8“<sup>175</sup> koji prikazuju uređenje Kraljevstva SHS nakon Vidovdanskog ustava, podjelu na trideset i tri oblasti. Takav prikaz je dobar, no u ovom primjeru ne donosi mnogo novih informacija jer se od učenika ne očekuje da znaju nazive pojedinih oblasti, niti su one navedene na zemljovidu ili u samome tekstu udžbenika.

Postanak i uređenje Kraljevine Jugoslavije na banovine potkrijepljen je prikazom na zemljovidima u svim analiziranim udžbenicima. Naglasak je na unutarnjem uređenju Kraljevine Jugoslavije, odnosno podijeli na devet banovina. Sadržajno su slični, te se razlikuju uglavnom u načinu prikaza i topografskim detaljima. Zemljovide koji prikazuju Banovinu Hrvatsku nalazimo u svim udžbenicima osim u „Povijesti 8A“ gdje izostaje. Oni su vrlo slične strukture i sadržaja, te korištenjem različitih boja ističu prostor Banovine Hrvatske. Podloga i prostorni obuhvat koji se prikazuju na ovom zemljovidu u većini je udžbenika jednak zemljovidima koji prikazuju prvotnu podjelu Kraljevine Jugoslavije na Banovine. Zbog takve tematike ova dva prikaza, mogu se istovremeno prikazati na jednom zemljovidu otvarajući prostor za prikaz drugih tematika.

#### 6.1.4. Drugi svjetski rat

Obradom nastavnog sadržaja Drugog svjetskog rata u analiziranim udžbenicima pronalazimo različitu rasprostranjenost zemljovida, većinom različitog sadržaja. Prvi zemljovidi koje susrećemo različitog su sadržaja poput napada na SSSR i prvotnih osvajanja Italije i Njemačke. Zemljovide njemačkih osvajanja uoči rata pronalazimo u svim udžbenicima osim u udžbeniku „Povijest 8A“. Udžbenik „Vremeplov 8“<sup>176</sup> prikazuje isključivo područje Njemačke, dok se udžbenici „Povijest 8P“<sup>177</sup> i „Tragom prošlosti 8“<sup>178</sup> fokusiraju na cjelokupni prostor Europe, time obuhvaćajući i talijansko pripojenje Albanije.

---

<sup>174</sup> Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*, 78.

<sup>175</sup> Đurić, *Vremeplov 8*, 98.

<sup>176</sup> Isto 125.

<sup>177</sup> Koren, *Povijest 8*, 153.

<sup>178</sup> Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*, 106.

Ovi zemljovidi su važni jer prikazuju rezultate politike popuštanja, jačanje i ekspanzivnu dinamiku prijeratne Njemačke, što će se intenzivirati u Drugom svjetskom ratu. Drugi svjetski rat započinje zemljovidima koji prikazuju Europu i prostor Sjeverne Afrike u fazama osvajanja sila Osovine do kraja 1942. godine. Sadržajno su međusobno vrlo slični, te se razlikuju po detaljnosti prikaza navedenih događaja, te prostoru prikaza. Zbog toga kao najpotpunije zemljovide možemo izdvojiti zemljovide u udžbenicima „Povijest 8P“<sup>179</sup> i „Tragom prošlosti 8“<sup>180</sup>, jer daju uvid u događaje na prostoru Sjeverne Afrike. Oni su uravnoteženi u količini prikazanog sadržaja, zbog čega uglavnom izostaje označavanje mjesta važnih sukoba, koje je zamijenjeno topografskim označavanjem važnijih gradova. U „Vremeplovu 8“ prikaz sukoba u Europi i Africi dopunjen je zasebnim zemljovidom prostora sjeverne Afrike i južne Italije prikazujući protunapade savezničkih snaga. U istoimenom udžbeniku pronalazimo i zasebni zemljovid savezničke invazije u Normandiju, gdje su prikazani putevi i imena savezničkih operacija. Tijek Drugog svjetskog rata na području Pacifika prikazan je samo u udžbenicima „Povijest 8P“<sup>181</sup> i „Tragom prošlosti 8“<sup>182</sup>. Ti zemljovid i strukturno međusobno su slični. Događaji na Pacifiku igrali su vrlo važnu ulogu u oblikovanju slijeda događaja u Drugom svjetskom ratu; poput japanskog napada na Pearl Harbor, atomske bombe u Hiroshimi i Nagasakiju, japanska agresija na Kinu, zbog čega čine važan element u konstruiranju potpune slike Drugog svjetskog rata.

Događaji u Drugom svjetskom ratu na prostoru Hrvatske, započinju sa zemljovidima koji prikazuju podjelu Jugoslavije pod talijanskom i njemačkom okupacijom. Zemljovide ove tematike nalazimo u svim analiziranim udžbenicima, a oni su sadržajem i strukturom međusobno vrlo slični. U „Povijesti 8A“ slijede dva zemljovida svojevrsna ovom udžbeniku: zemljovid naziva „logori u NDH“, te „koncentracijski logori Trećeg Reicha“. Na prvom<sup>183</sup> prikazan je raspored ustaških koncentracijskih logora na području NDH. Logori su označeni simbolom stražarskog tornja<sup>184</sup>, te možemo uočiti varijaciju u veličini simbola koji označavaju njihovu veličinu.<sup>185</sup> Na ovome zemljovidu tematika je prikazana površno, ne

---

<sup>179</sup> Koren, *Povijest 8*, 153.

<sup>180</sup> Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*, 122.

<sup>181</sup> Koren, *Povijest 8*, 152.

<sup>182</sup> Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*, 124.

<sup>183</sup> Vidi prilog 13.

<sup>184</sup> Snježana Koren, „Nastava povijesti između historije i pamćenja“ u: *U: Kultura sjećanja: 1945.*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek (Zagreb: Disput, 2009), 258.

<sup>185</sup> Snježana Koren, „Nastava povijesti između historije i pamćenja“ u: *U: Kultura sjećanja: 1945.*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek (Zagreb: Disput, 2009), 258-259.

prikazuju se razlike između koncentracijskih logora i logora smrti. Drugi zemljovid<sup>186</sup> slične tematike prikazuje koncentracijske logore na prostoru Trećeg Reicha koji su označeni simbolom mrtvačke lubanje, te je za razliku od prvoga primjera jasno naglašena razlika između koncentracijskih logora i logora smrti. Oba zemljovida sadržajno su vrlo siromašna, te nisu u potpunosti iskorišteni. Kako bi se to ostvarilo mogli su se prikazati i drugi elementi vezani uz koncentracijske logore poput: broja stradalih i zatočenih u pojedinim logorima, godina otvaranja i zatvaranja logora, stradanja prema nacionalnostima i dr. Sam odabir simbola je neprimjeren jer prilikom obrade ovakve teme treba sačuvati dostojanstvo stradalih žrtava koje su bile nasilno i neopravdano dovedene i zatvarane u ovakve logore. Stoga simbol mrtvačkih lubanja više odgovara označavanju masovnog ratnog sukoba ili masovnih napada kemijskim oružjem izvršenih u prvom i drugom svjetskom ratu, dok simboli stražarskih tornjeva asociraju na zatvorske ustanove koje se, iako sličnog izgleda, ne mogu uspoređivati s logorima, jer je u logore nasilno dovedeno civilno stanovništvo, dok se u zatvorske ustanove dovode krivično osuđeni pojedinci. Zbog toga kako učenici iz određenih simbola ne bi stekli krivu sliku događaja ili ih krivo protumačili, na konkretnom primjeru najbolje je koristiti jednostavne i neutralne načine označavanja.

Zemljovidi koji slijede vezani su uz događanja na prostoru Jugoslavije nakon 1941. godine. Ovdje susrećemo zemljovide koji prikazuju prostore pod partizanskim nadzorom, kontinuiranim prikazom od 1941.-1944., čime se konstruira slika širenja i djelovanja partizanskog pokreta. Navedene zemljovide nalazimo u udžbenicima „Povijest 8A“<sup>187</sup> i „Tragom prošlosti 8“<sup>188</sup>, a oni su sadržajno i strukturalno slični, jer koriste iste predloške zemljovida iz udžbenika prije 1990. godine. U udžbeniku „Povijest 8A“ slijede dva zemljovida svojevrsta ovome udžbeniku; zemljovid „kraja rata u Jugoslaviji“ i zemljovid „križnog puta“<sup>189</sup>. Na drugom primjeru pronalazimo iste nedostatke pri označavanju logora (označavanje korištenjem simbola stražarskog tornja) kao i u prethodno analiziranom zemljovidu „logori u NDH“. U udžbenicima „Povijest 8P“ i „Tragom prošlosti 8“ susrećemo zemljovide koji prikazuju četničku zamisao obnove Jugoslavije, odnosno fokusiraju se na prikaz zamisli Velike Srbije. Zemljovidi su sadržajno slični, s time da je zemljovid u „Povijesti 8P“<sup>190</sup> preuzet kao povijesni izvor. Na kraju nastavne cjeline u udžbeniku „Tragom prošlosti 8“ zemljovid prikazuje prodore saveznika i oslobađanje teritorija pod vlašću i

---

<sup>186</sup> Vidi prilog 14.

<sup>187</sup> Bekavac, Jareb, *Povijest 8*, 98.

<sup>188</sup> Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*, 136.

<sup>189</sup> Vidi prilog 15.

<sup>190</sup> Koren, *Povijest 8*, 173.

okupacijom sila Osovine. Ovaj zemljovid<sup>191</sup> je vrlo sličan ranijem koji prikazuje Drugi svjetski rat, te malo detaljnije prikazuje već dijelom prikazane događaje i njihov nastavak.

### 6.1.5. Doba hladnog rata i dekolonizacija

Obrada poslijeratnog razdoblja koje je obilježio sukob interesa SAD-a i SSSR-a, poznatije i kao razdoblje Hladnog rata, u analiziranim udžbenicima započinje zemljovidima poslijeratne Europe. Zemljovidi<sup>192</sup> u udžbenicima „Povijest 8P“ i „Vremeplov 8“ identični su, te prikazuju novonastale granice. U „Tragom prošlosti 8“ zemljovid<sup>193</sup> je drugačije strukture, te osim novih granica prikazuje i neke granice prije rata, primjerice granice Poljske iz 1939. godine, te naglašava promjene teritorija, time i zemljovid dobiva na dinamici. U udžbeniku „Povijest 8A“ takav zemljovid izostaje. Slijede zemljovidi podjele Njemačke na okupacijske zone, koje pronalazimo u svim analiziranim udžbenicima. Oni su sličnog sadržaja i jednostavni, naglašavajući četiri okupacijske zone: britansku, sovjetsku, francusku i američku zonu, dok su u „Povijesti 8A“ i „Tragom prošlosti 8“ naglašeni i teritoriji koji su pripojeni SSSR-u i Poljskoj. Nadalje, u udžbeniku „Tragom prošlosti 8“ susrećemo svojevrsni zemljovid<sup>194</sup> jednostavne strukture i sadržaja koji prikazuje zemlje s komunističkim poretom u Europi, nakon 1945. godine. Blokowska podjela Europe prikazana je u svim analiziranim udžbenicima, s time da se u udžbeniku „Tragom prošlosti 8“<sup>195</sup> prikazuje blokowska podjela svijeta. Oba načina prikaza zasebno su dobra jer prvi prikazuje detaljnije odnose u Europi koji su važni u obradi nadolazećih zbivanja, dok drugi primjer daje cjelokupni prikaz svih članica NATO saveza i Varšavskog pakta. No, zemljovidi koji prikazuju blokovsku podjelu u Europi mogu biti mnogo bolje iskorišteni jer osim političke podjele mogu prikazati i osnivanje novih ekonomskih saveza poput EEZ-a, EFTA i SEV-a, ali pritom gubeći globalni aspekt. Najbolji takav primjer<sup>196</sup> je u „Povijesti 8P“ i „Vremeplovu 8“ koji kombinacijom boja i simbola različitih udruženja detaljno prikazuju političko-ekonomsku podjelu Europe nakon 1949. godine.

Dekolonizacija na području Afrike i Azije prikazuje se na zemljovidima u svim udžbenicima osim u udžbeniku „Povijest 8A“ gdje u potpunosti izostaje. Načini prikaza i

---

<sup>191</sup> Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*, 142.

<sup>192</sup> Koren, *Povijest 8*, 214.

<sup>193</sup> Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*, 150.

<sup>194</sup> Isto 155.

<sup>195</sup> Isto 160.

<sup>196</sup> Vidi prilog 16.

odabir događaja koji se prikazuju su različiti. Najkompletniju sliku dekolonizacije nalazimo u „Povijesti 8P“ i „Tragom prošlosti 8“ gdje je prikazan prostor Afrike i Azije, dok je u „Vremeplovu 8“ prikazan samo prostor Afrike. Ti zemljovidi su jednostavne strukture i detaljnog sadržaja, prikazujući pripadnost kolonija prije osamostaljenja i godine njihovog osamostaljenja. Slijede različiti zemljovidi koji prikazuju važne ratne sukobe u vrijeme razdoblja Hladnog rata. Udžbenik „Tragom prošlosti 8“ sadrži zemljovid<sup>197</sup> Vijetnamskog rata, dok udžbenik „Vremeplov 8“ sadrži zemljovid<sup>198</sup> Korejskog rata. Slijede prikazi Arapsko-izraelskog sukoba u svim analiziranim udžbenicima osim u „Povijesti 8A“, te zemljovid<sup>199</sup> Indijskog poluotoka u „Tragom prošlosti 8“. Na ovome primjeru vidimo raznolikost kod pojedinih udžbenika u naglašavanju određenih događaja. Na kraju ove nastavne cjeline u udžbenicima „Povijest 8A“ i „Tragom prošlosti 8“ susrećemo i kartu zemalja pripadnika pokreta nesvrstanih.

#### 6.1.6. Hrvatska u drugoj Jugoslaviji

Nastavna cjelina Hrvatska u drugoj Jugoslaviji, vrlo siromašna zemljovidima, započinje događajima u Jugoslaviji nakon završetka Drugog svjetskog rata. Zbog toga prve zemljovide koje susrećemo prikazuju ustroj Federativne Narodne Republike Jugoslavije (dalje FNRJ). Pronalazimo ih u svim analiziranim udžbenicima osim u „Povijesti 8A“ gdje izostaju. Pravilnih su struktura i jednostavnog, međusobno sličnog sadržaja, dok zemljovid<sup>200</sup> u „Povijesti 8P“ ima manji nedostatak jer grb FNRJ-a prelazi granice zemljovida čime narušava njegovu cjelovitost. Slijedi zemljovid<sup>201</sup> „razgraničenja s Italijom nakon rata“ u udžbeniku „Povijest 8P“ koji detaljnim prikazom pojašnjava razgraničenja na području sjeveroistočnog Jadrana, konkretnije prostor slobodnog teritorija Trst.

---

<sup>197</sup> Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*, 163.

<sup>198</sup> Đurić, *Vremeplov 8*, 184.

<sup>199</sup> Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*, 179.

<sup>200</sup> Koren, *Povijest 8*, 252.

<sup>201</sup> Isto 253.

### 6.1.7. Postanak i razvoj samostalne Hrvatske države

Nastavna cjelina postanka i razvoja samostalne Hrvatske u analiziranim udžbenicima je različito strukturirana što je najbolje vidljivo iz strukture i tematike zemljovida koji se koriste. Prvotno nalazimo zemljovid<sup>202</sup> strukture stanovništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u udžbeniku „Povijest 8P“ koji prikazuje vrlo heterogenu strukturu stanovništva, koja konstruira sliku nadolazećih događaja u raspadu SFRJ. Slijede prikazi vezani uz zbivanja na području Hrvatske u vrijeme Domovinskog rata. U udžbeniku „Vremeplov 8“ susrećemo zemljovid<sup>203</sup> koji prikazuje okupirana područja Hrvatske 1991. godine. Nakon toga slijede ujednačeni zemljovidi koji prikazuju akcije oslobođenja teritorija Hrvatske za vrijeme Domovinskog rata, koje su detaljno navedene i prikazane na jednom zemljovidu. Takav prikaz nalazimo u udžbenicima „Povijest 8P“<sup>204</sup>, „Tragom prošlosti 8“<sup>205</sup> i „Vremeplov 8“<sup>206</sup>. U udžbeniku „Povijest 8A“ zemljovidi su drugačije organizirani, te ovdje nalazimo „zemljovid Velikosrpske agresije na Hrvatsku 1991. godine“ sličan prethodno navedenom primjeru u „Vremeplovu 8“, nakon čega se operacije „Bljesak“ i „Oluja“ pojedinačno prikazuju na zasebnim zemljovidima. Slijedi zemljovid<sup>207</sup> „zločini nad Hrvatima i ostalim nesrpskim stanovništvom u Republici Hrvatskoj“ na kojem se ponovno koristi simbol mrtvačkih lubanja identičan pri označavanju koncentracijskih logora, koji i nije primjeren za prikazivanje ovakve tematike.

### 6.1.8. Hrvatska i svijet u trećem tisućljeću

Završetak nastavnog sadržaja povijesti osmog razreda obilježen je nastavnom cjelinom o Hrvatskoj i svijetu u suvremenom dobu. U ovoj nastavnoj cjelini zemljovidi su vrlo rijetki u svim analiziranim udžbenicima, te susrećemo samo zemljovide Europske Unije 2013. godine. Oni su jednostavnog sadržaja, prikazujući članice Europske Unije prema godinama njihovog pristupanja.

---

<sup>202</sup> Isto 217.

<sup>203</sup> Đurić, *Vremeplov 8*, 235.

<sup>204</sup> Koren, *Povijest 8*, 290.

<sup>205</sup> Erdelja, Stojaković. *Tragom prošlosti 8*, 220.

<sup>206</sup> Đurić, *Vremeplov 8*, 241.

<sup>207</sup> Bekavac, Jareb, *Povijest 8*, 176.



## 6.2. Kvantitativna analiza zemljovida

Nastavni sadržaj:	Zemljovid u analiziranim udžbenicima prema sadržaju:			
	Povijest 8A	Tragom prošlosti 8	Vremeplov 8	Povijest 8P
<b>Versajski poredak</b>	<b>2</b>	<b>4</b>	<b>3*</b>	<b>4</b>
Europa prije Prvog svjetskog rata	0	1	1	1
Europa nakon Prvog svjetskog rata	1	1	1	1
Raspad Austro-Ugarske Monarhije	1	1	0	1
Teritorijalni gubici Njemačke	0	0	1*	1
Liga naroda	0	1	0	0
<b>Demokratski procesi između dva rata</b>	<b>0</b>	<b>2</b>	<b>0</b>	<b>0</b>
<b>Totalitarni režimi između dva rata</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>1</b>	<b>1</b>
Teritorijalni ustroj SSSR-a	0	0	1	1
<b>Hrvatska u prvoj Jugoslaviji</b>	<b>2</b>	<b>8</b>	<b>11</b>	<b>7*</b>
Londonski ugovor	0	1	0	0
Prijedlog trijalističkog uređenja A-U	0	0	1	0
Država Slovenaca, Hrvata i Srba	0	1	1	1
Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca	1	1	1	1
Centralističko uređenje (Kraljevstvo SHS)	0	1	1	0
Federativno uređenje (Kraljevstvo SHS)	0	1	1	0
Etape stvaranja Kraljevstva SHS	0	0	1	1
Rapallski ugovor	0	0	2	1
Vidovdanski ustav	0	1	1	0
Podjela Kraljevine Jugoslavije na banovine	1	1	1	1
Banovina Hrvatska	0	1	1	2*
<b>Drugi svjetski rat</b>	<b>7</b>	<b>7</b>	<b>6</b>	<b>6</b>
Napad na SSSR 1941. godine	0	0	0	1
Osvajanja Njemačke uoči rata	0	1	2	1
Drugi svjetski rat- Europa i Afrika	1	2	1	1
Drugi svjetski rat- Pacifik	0	1	0	1
Podjela Jugoslavije 1941. godine	1	1	1	1
Područja pod partizanskim nadzorom	1	1	0	0
Četnička zamisao obnovljene Jugoslavije	0	1	0	1
Ostalo	4	0	2	0
<b>Doba Hladnog rata i dekolonizacija</b>	<b>3</b>	<b>11</b>	<b>6</b>	<b>6</b>
Europa nakon Drugog svjetskog rata	0	1	1	1
Podjela Njemačke na okupacijske zone	1	1	1	1
Blokovska podjela Europe ili svijeta	1	1	1	1
Dekolonizacija u Africi i Aziji	0	1	1	2
Zemlje članice pokreta nesvrstanih	1	1	0	0
Ostalo	0	6	2	1
<b>Hrvatska u drugoj Jugoslaviji</b>	<b>0</b>	<b>1</b>	<b>1</b>	<b>2</b>
Zemljovid FNRJ*	0	1	1	1
Razgraničenje s Italijom nakon rata	0	0	0	1
<b>Postanak i razvoj samostalne Hrvatske</b>	<b>4</b>	<b>1</b>	<b>2</b>	<b>2</b>
Domovinski rat	4	1	2	1

Ostalo	0	0	0	1
<b>Hrvatska i svijet u trećem tisućljeću</b>	<b>1</b>	<b>1</b>	<b>1</b>	<b>1</b>
Europska Unija 2013. godine	1	1	1	1
<b>Ukupno</b>	<b>19</b>	<b>35</b>	<b>31</b>	<b>29</b>

**Tablica 4.:** Zemljovidi u analiziranim udžbenicima povijesti osmog razreda osnovne škole prema sadržaju prikaza

Kvantitativna analiza udžbenika povijesti osmog razreda provedena u Tablici 4. prikazuje odnose između sadržaja koji se prikazuju na zemljovidima zasebno u svakom udžbeniku. Konačni rezultati daju nam odnos ukupnog broja svih zemljovida iz kojih se jasno može iščitati važnost koja se pridaje korištenju zemljovida u obradi nastavnih sadržaja povijesti u osmom razredu osnovne škole. Ukupan broj zemljovida prolazi male varijacije u udžbenicima „Povijest 8P“ i „Vremeplov 8“, dok udžbenik „Tragom prošlosti 8“ sadrži maksimalan, a „Povijest 8A“ minimalan broj zemljovida u analizi udžbenika osmog razreda. Ta maksimalna razlika između navedena dva udžbenika iznosi šesnaest zemljovida. Stoga u „Povijesti 8A“ nalazimo gotovo duplo manje zemljovida nego u ostalim udžbenicima. Odgovor na takav veliki jaz između dvaju analiziranih udžbenika leži u samoj pretpostavci da se mjesto zemljovida ustupa drugim načinima i sredstvima obrade nastavnog sadržaja, što je u potpunosti ispravno ukoliko su svi važni prostorni događaji i procesi adekvatno obrađeni i prikazani na zemljovidima. S druge strane u udžbeniku „Tragom prošlosti 8“ veliki broj zemljovida, trideset i pet, ne znači nužno da su svi važni povijesni i prostorni događaji obrađeni i prikazani. Razliku najbolje uočavamo u usporedbi analiziranih nastavnih cjelina. Primjerice u nastavnim cjelinama „Hrvatska u prvoj Jugoslaviji“ nalazimo vrlo detaljnu pokrivenost zemljovidima u većini udžbenika; prikazani su gotovo svi važniji i istaknutiji događaji. Ta nastavna cjelina ili sadržaj može se izdvojiti kao najbolje i najdetaljnije prikazana cjelina na zemljovidima u nastavnom sadržaju povijesti osmog razreda. No, neki zemljovid čine se suvišni poput zemljovida podjele Kraljevstva SHS-a na trideset i tri oblasti koje nisu posebno navedene u nastavnom sadržaju. Nadalje, Drugi svjetski rat kao izrazito važna povijesna cjelina prikazana je sličnim brojem zemljovida kao i prethodno spomenuta. No, detaljnijom analizom uočavamo da u nju ulaze i hrvatski prostori, zbog čega na zbivanje sukoba na globalnoj razini otpadaju dva do tri zemljovida, a u „Povijesti 8A“ samo jedan zemljovid. Takav mali broj zemljovida ne može biti dovoljan za potpunu konstrukciju slike kompleksnih događaja u vrijeme Drugog svjetskog rata. Primjerice u udžbeniku „Vremeplov 8“ nalazimo veći broj zemljovida koji prikazuju Drugi svjetski rat, no unatoč tome izostaju

neki ključni prikazi poput zbivanja na Pacifiku. Neki događaji nastoje se prikazati tekstualnim povijesnim izvorima i fotografijama zbog čega se ne prikazuju istovremeno i na zemljovidima. Takav primjer su posljedice Drugog svjetskog rata koje se podjednako dobro mogu prikazati i na zemljovidima; poput demografskih posljedica, materijalnih posljedica i druge koje su već spomenute na primjeru analize Prvog svjetskog rata.

Nešto bolji rezultati su u nastavnoj cjelini Doba Hladnog rata i dekolonizacija, gdje je većina najvažnijih procesa i zbivanja obrađena putem zemljovida, dok raznolikost nalazimo u prikazu događaja na globalnoj razini poput Vijetnamskog i Korejskog rata, naftnih kriza i događaja u Jugožapadnoj i Središnjoj Aziji. Takvi događaji su u vrlo kompleksnom odnosu s događajima na današnjoj globalnoj razini, te iako teže shvatljivi učenicima ove dobi, često se marginaliziraju. Marginaliziranje nekih događaja na zemljovidima kod učenika mogu dovesti do stvaranja nepotpunih slika jer iz drugih utjecaja mogu konstruirati krive slike. Kao primjer možemo uzeti Vijetnamski rat koji je pogodan zbog svojih zbivanja za prikaz na zemljovidima: od ratnih operacija do masovnih civilnih stradanja, o kojem učenici većinom saznaju prije obrade gradiva iz različitih popularnih hollywoodskih blockbuster filmova koji većinom daju sliku iz američke perspektive, dok su stvarni događaji i procesi daleko složeniji.

U zadnjem dijelu analiziranih udžbenika javlja se tendencija opadanja zemljovida. Oni postaju rjeđi i jednostavnijeg sadržaja i strukture. Takve su nastavne cjeline koje obrađuju nastavni sadržaj vezan uz Hrvatsku u drugoj Jugoslaviji, Domovinski rat i svijet u modernom dobu. Neki prikazi u potpunosti izostaju, poput zemljovida vezanih uz povijest SFRJ, njezinog raspada i utjecaja na daljnja zbivanja, koje nalazimo samo u „Povijesti 8P“. Događaji vezani uz Domovinski rat uglavnom su prikazani na jednom do dva zemljovida s naglaskom na završnim događajima. Hrvatska i svijet u trećem tisućljeću obuhvaća po jedan zemljovid u analiziranim udžbenicima, a to je zemljovid Europske Unije 2013. godine. Drugi važni događaji na globalnoj razini koji i danas utječu na daljnje oblikovanje povijesti poput naftnih kriza, sukoba, ili važnih procesa kao globalizacija, ostaju ponovno marginalizirani. Stoga na kraju ove analize zaključujemo da je izbor zemljovida dosta neuravnotežen, ponekad prikazujući predetaljno, a ponekad ispuštajući važne događaje i procese. Upravo, zbog toga u budućim udžbenicima trebalo bi veću važnost posvetiti odabiru prikaza na zemljovidu u cilju postizanja uravnoteženosti prikaza na zemljovidima, što će za rezultat kod učenika dati pravilno i kritički konstruirane slike prošlosti.

## 7. ZAKLJUČAK

Povijesni zemljovidi su neizostavni i sastavni element u obradi povijesnog nastavnog sadržaja. Oni na jedinstven način pomažu u shvaćanju i prezentiranju povijesnih zbivanja prikazujući ih u prostornom odnosu. Radom na povijesnim zemljovidima učenici dobivaju kompletan uvid u shvaćanje procesa i događaja koji su utjecali na oblikovanje i tijek povijesnih zbivanja, dajući im stvarnost prezentacijom u stvarnom prostoru. Rezultat tog rada dovesti će učenike do konstrukcije vlastite slike prošlosti. Formirana slika ili učenička interpretacija događaja, vrlo je složena i oblikovana nizom intelektualnih radnji kako prilikom samog čitanja zemljovida, tako i prilikom njegove izrade. Upravo ti složeni intelektualni procesi bili su glavna tema ovog rada. Analiziranjem glavnih elemenata karte, pronalazili smo uzorke i načine različitih prenesenih informacija kao dijelova slagalice, koji u konačnici čine kompletnu interpretaciju tj. sliku povijesnog događaja.

Konstruirajući odgovor na istraživačka pitanja ovog rada potrebno je dati konačni pregled osobina najznačajnijih analiziranih elemenata. U analiziranim udžbenicima povijesti naslov karte zauzima različite položaje. Negdje igra vrlo naglašenu ulogu i nalazi se iznad karte, dok u drugim primjerima zauzima manje upečatljivo mjesto nalazeći se ispod ili pored povijesnog zemljovida. Ovakav neupečatljiv prikaz naslova je mnogo korisniji jer učenici prvo zapažaju zemljovid, a zatim naslov, zbog čega dobivaju mogućnost promišljanja o prikazanom prostoru i povijesnim zbivanjima. Naslov karte dolazi kao potvrda onoga što su definirali ili kao poučavanje i definicija do tada nepoznatog prostora ili nekih novih informacija. Također, zastupljeni su i primjeri gdje naslov izostaje ili umjesto naslova susrećemo tekstualne ulomke koji već naglašavaju i sumiraju ono što zemljovid želi prikazati. Time se stvara dvostruki efekt koji smanjuje prvotnu ulogu pretrage učeničke intelektualne arhive o pojedinim prostorima, njihovim obilježjima i vezanim događajima. Prilikom analize elementa okvira karte, nismo naišli na bitna odstupanja, oni su vrlo jednostavni i naglašeni, i ispunjavaju svoju funkciju. No, često je prisutno prelaženje granica okvira nerazboritom organizacijom prostora, zbog čega vidamo nekoliko primjera gdje raznorazni elementi ulaze u prostor zemljovida. Time dolazi do narušavanja zemljovida kao cjeline, odnosno suverenosti prikaza.

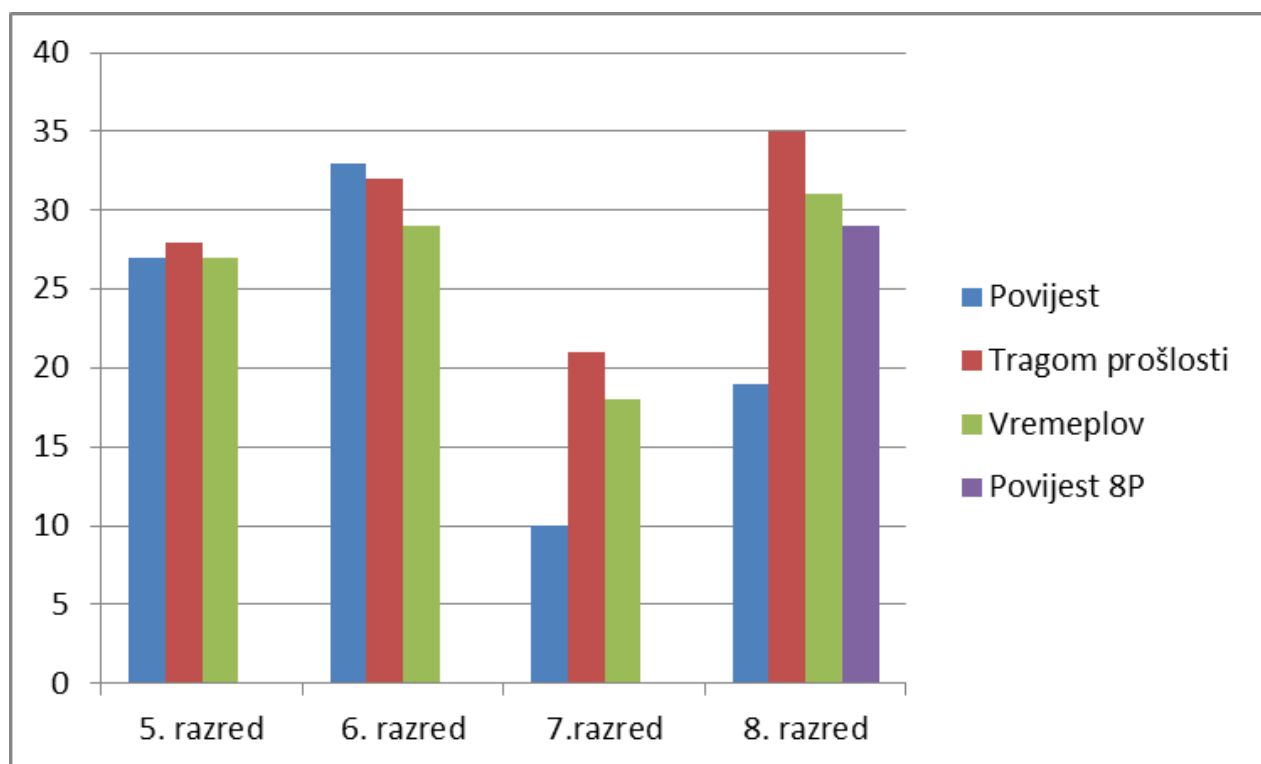
Svakako najznačajniji element u konstrukciji slika prošlosti predstavlja legenda tj. korištene boje i simboli. Boje svojim neutralnim djelovanjem imaju ulogu naglašavanja i organizacije

prostora. No, na analiziranim kartama mogli smo uočiti gubitak njezinog neutralnog obilježja na način da se učestalo koristi za prikazivanje određenih povijesnih događaja i procesa i/ili društvenih skupina i njihovih obilježja. Upravo takav je spomenuti primjer zelene boje koja se učestalo koristi za označavanje prostora pod arapskim stanovništvom i kulturom, i/ili islamskom religijom, koji se prenosi na veliku većinu analiziranih udžbenika. Takav primjer je negativan jer zelena boja gubi svoju neutralnu osnovnu funkciju organizacije prostora. Takav će način kod učenika za posljedicu stvoriti vezivanje zelene boje ili zeleno obojenog prostora na karti za prostor naseljen arapsko-islamskim stanovništvom i kulturom. Učenici na taj način mogu smanjiti svoje zapažanje znajući unaprijed da će na svakoj sljedećoj karti zeleni prostor biti pripisan ovim elementima. Uzimajući u obzir da tematske povijesne karte nemaju nikakav unaprijed određeni sustav označavanja bojama, onda ovakav način dovodi u konačnici do krivog čitanja karti. Na nekoj sljedećoj tematskoj karti zelena boja neće možda označavati ovaj prostor nego prostor neke druge države i/ili povijesnog zbivanja čime učenici svojom memoriranom predodžbom mogu krivo pročitati kartu. S time će i svaka sljedeća karta biti ugrožena, a njezina didaktička uloga umanjena, jer se prilikom izrade karte zaboravlja osnovno pravilo povijesnih tematskih karti: svaka karta je *svijet za sebe* i nemoguće ju je točno pročitati i protumačiti, bez njezine legende.

Simboli, podjednako kao i boja, imaju važnu funkciju jer svojim djelovanjem kod učenika mogu izazvati i aktivirati određene emocionalne efekte koje oni svjesno ili nesvjesno počinju vezati za određene događaje. Imajući to na umu, analiziranjem smo objektivno i kritički pristupali simbolima, njihovim značenjima i svrhama njihovog odabira. Time smo naišli na niz simbola koji su neprimjereno korišteni. Većinom smo nailazili na manje propuste, simbole koji su svojim djelovanjem mogli izazvati negativne efekte ili stvoriti negativan predefekt o pojedinom povijesnom događaju, čime se narušavala mogućnost kritičkog i objektivnog prosuđivanja učenika. No, bilo je i nekoliko primjera gdje pojedini simboli nisu bili primjereni, jer su već sa samim odabirom na pogrešan način tumačili prikaz povijesnih zbivanja.

Naposljetku dolazimo i do ne manje važnog elementa, a to je točka promatranja. Povijesni zemljovid u većini su prezentirani na pregledan način, stavljeni u perspektivu *ptičjeg pogleda* koja daje najpregledniju funkciju i učenicima najorganiziraniji pregled zemljovida. U nekoliko naglašenih primjera imali smo i korištenje *bočne* perspektive, stavljanja fokusa na određene figure, tj. povijesne osobe, pritom zanemarujući sadržaj koji se prikazuje. Nadalje, sama čitljivost zemljovida je u većini slučajeva vrlo dobra. Smanjena ili ograničena čitljivost

proizlazi kao posljedica prostornih odnosa u udžbeniku; poneki zemljovidi manje prostorne površine gube na čitljivosti, ili prilikom skeniranja povijesnih izvora dolazi do nečitljivosti određenih elemenata.



**Slika 5.:** Graf prikazuje cjelokupnu kvantitativnu analizu zemljovida udžbenika povijesti za osnovnu školu.

Na točku promatranja nadovezuje se i sami sadržaj prikaza. Graf vrlo zorno prikazuje odnose broja zemljovida za svaki razred osnovne škole, pojedino u svakom od analiziranih udžbenika. Iz njega možemo iščitati odnos autora udžbenika prema obrađenom nastavnom sadržaju, detaljnije prikazan u kvantitativnim analizama. Prvo što uočavamo je nejednak broj zemljovida u svim razredima. Jedino u prvome stupcu, u petome razredu, broj udžbenika zadržava određenu konstantu, što sugerira da je sadržaj povijesti petog razreda vrlo slično prikazan zemljovidima u svim analiziranim udžbenicima<sup>208</sup>. Od šestog razreda odnos zemljovida postaje nejednak, važnost prikaza određenih povijesnih sadržaja postaje jedinstven za udžbenik i njegove autore.<sup>209</sup> Najveći broj zemljovida je svakako u udžbenicima šestog

<sup>208</sup> Pogledom na Tablicu 1. možemo iščitati najvažnije sadržaje u udžbenicima petog razreda osnovne škole.

<sup>209</sup> Detaljnije o korištenom sadržaju pronalazimo u provedenim kvantitativnim analizama zemljovida. Vidi Tablica 1.-4.

razreda (veća količina nastavnog sadržaja u odnosu na druge razrede) iz čega zaključujemo da je taj nastavni sadržaj najinteresantniji i najvažniji za prezentaciju učenicima. Gotovo identična situacija je u udžbenicima osmog razreda, dok u udžbenicima sedmog razreda nalazimo vrlo mali broj zemljovida, osjeća se njihovo drastično smanjenje. Svakako treba spomenuti i općeniti trend naglašavanja određenih povijesnih sadržaja, dok se pojedini sadržaji u potpunosti zanemaruju. U cjelini je prisutan naglasak na povijesna zbivanja na prostoru Hrvatske i Europe, dok globalna svjetska zbivanja nisu podjednako naglašena. Ovakav način naizgled je logičan, jer se stavlja naglasak na prostore koji su učenicima bliži i poznatiji, ali se tu nazire i europocentričnost. No, mnogi događaji više nisu u potpunosti razumljivi bez globalne perspektive, pogotovo u procesu globalizacije kada različiti lokalni elementi dobivaju globalnu perspektivu. Iako, takva perspektiva, teško razumljiva učenicima osnovne škole, može se ostvariti i nagovijestiti drugačijim, ravnomjernim, pažljivim rasporedom i odabirom zemljovida. Naravno, treba naglasiti da se cijeli rad temelji na analizi zemljovida u udžbenicima, dok zemljovidi u radnim bilježnicama nisu uzeti u obzir. Zbog toga kod nekih povijesnih sadržaja i tema konačna slika može biti malo drugačija.

Sažeti prikaz cjelokupne analize daje odgovor na glavno istraživačko pitanje. Kada bi se sažeo u jednu rečenicu glasio bi: **povijesni zemljovidi kao medij komunikacije, proizlazeći iz interakcije autora zemljovida i učenika, koji na temelju svojeg prethodnog znanja i dobivenih informacija, te pobuđenih reakcija, stvara složeni intelektualni proces formiranja slika prošlosti.** Pritom je vrlo važno da učenici pristupaju objektivno i kritički korištenju zemljovida, kako bi konstruirana slika prošlosti bila potpuna. To će se omogućiti ponajprije kritičkim pristupom autora karte, ali i djelovanjem nastavnika koji će učenicima pokazati zemljovid kao složeni medij prijenosa informacija i poučiti ih njegovoj kvalitetnoj analizi; kritičkim i objektivnim pristupom.

Rad završavamo pitanjem: jesmo li danas, u eri napredne satelitske tehnologije, dostigli konačnu kartu? Odgovor najbolje sažima kratki citat:

„...Karta nikad neće biti teritorij ...zato što karta nikad nije fotografija, nego će uvijek ostati proizvod geografske interpretacije ...“<sup>210</sup>

---

<sup>210</sup> Jacob, *The Sovereign Map*, 366.

U ovom citatu leži odgovor na postavljeno pitanje, a glasi geografska interpretacija, u slučaju povijesnih zemljovida, povijesna interpretacija. Svaki kartografski prikaz baziran je na selektivnosti, autor zemljovida svojim odabirom i selektivnošću daje svojstvenu subjektivnu interpretaciju. Imajući to u obziru, ni najsuvremenija tehnologija satelitskih snimki nije u mogućnosti dati konačnu kartu, jer i one prolaze kroz selektivnost, izostavljajući određene elemente tj. informacije. Zbog toga *konačna karta* ne može postojati, ona će uvijek biti nečija interpretacija, nečiji *pogled na svijet*.



## 8. POPIS SLIKA

**Slika 1.:** Primjer grafičkog mjerila

Izvor: Damir Agičić, *Vremeplov 7* (Zagreb: Profil, 2014.), 115.

**Slika 2.:** Primjer grafičkog mjerila

Izvor: Željko Brdal, Margita Madunić, *Tragom prošlosti 6* (Zagreb: Školska knjiga, 2014.), 60.

**Slika 3.:** List iz Millerovog atlasa koji prikazuje Indijski ocean.

Izvor: <http://expositions.bnf.fr/marine/albums/miller/index.htm>

**Slika 4.:** „Fabulous History of the King Gaul“

Izvor: Christian Jacob, *The Sovereign Map* (London: The University of Chicago Press, Ltd., 2017.)- figure 46.

**Slika 5.:** Graf prikazuje cjelokupnu kvantitativnu analizu zemljovida udžbenika povijesti za osnovnu školu.

## 9. BIBLIOGRAFIJA

### 9.1. Literatura

- 1.) Altić Slukan, Mirela. *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Samobor: Meridijani, 2003.
- 2.) Atkinson, David, Peter Jackson, David Sibley i Neil Washbourne, ur. *Kulturna geografija: kritički rječnik ključnih pojmova*. Preveo Damjan Lalović, 55-61. Zagreb: Disput, 2008.
- 3.) Black, Jeremy. *Maps and history : constructing images of the past*. New Haven ; London : Yale University Press, 1997.
- 4.) Beller, Manfred and Joep Leerssen, ur. *Imagology : the cultural construction and literary representation of national characters : a critical survey*, 273.-278. Amsterdam: Rodopi, 2007.
- 5.) Jacob, Christian. Edward H. Dahl. ur. *The Sovereign Map: Theoretical Approaches in Cartography throughout History*. Translated by Tom Conley. London: The University of Chicago Press, Ltd., 2017.
- 6.) Koren, Snježana., „Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini.“ U: *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek, 239-264. Zagreb: Disput, 2009.
- 7.) Koren, Snježana., „Perceptions of Arabs in Croatian History Textbooks.“ U: *The Arab World in History Textbooks and Curricula*, ur. Danijela Trškan, 27-34. Ljubljana: Slovenian National Commission for UNESCO, 2014.
- 8.) Lapaine, Miljenko. „Karta i/ili zemljovid?“ *Kartografija i geoinformacije* vol. 10, br. 1 (2002.): 194.
- 9.) Monmonier, Mark. *How to Lie with Maps*, 2. izd. Chicago: The University of Chicago Press, 1996.

## 9.2. Izvori

- 1.) Agičić, Damir. *Vremeplov 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.
- 2.) Akmadža, Miroslav, Stjepan Bekavac. *Povijest 7: udžbenik za sedmi razred osnovne škole*, 2. izd. Zagreb: Alfa, 2015.
- 3.) Bančić, Sonja, Sanja Cerovski, Štefica Paladino. *Tragom prošlosti 5: udžbenik povijesti u petom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- 4.) Bekavac, Stjepan. *Povijest 5: udžbenik za peti razred osnovne škole*, 2. izd. Zagreb: Alfa, 2015.
- 5.) Bekavac, Stjepan, Mario Jareb. *Povijest 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole*, 3. izd. Zagreb: Alfa, 2017.
- 6.) Birin, Ante, Tomislav Šarlija. *Povijest 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole*, 2. izd. Zagreb: Alfa, 2015.
- 7.) Brdal, Željko, Margita Madunić. *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti u šestom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- 8.) Đurić, Vesna. *Vremeplov 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.
- 9.) Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 7: udžbenik povijesti u sedmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- 10.) Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 8: udžbenik povijesti u osmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- 11.) Koren, Snježana. *Povijest 8: udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.
- 12.) Labor, Šime, Snježana Vinarić, Jelena Šilje Capor, Manuela Kujundžić, Tin Pongrac. *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.

13.) Šarunić, Duša, Darko Benčić. *Vremeplov 5: udžbenik povijesti za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.

### **Internetski izvori**

URL 1 (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30670>)

## 10. SAŽETAK

Povijesni zemljovid čine važan element u prezentaciji i obradi povijesnog nastavnog sadržaja. Cilj ovoga rada je istražiti kako i na koji način povijesni zemljovid u udžbenicima povijesti utječu na konstruiranje slika prošlosti. Cilj se ostvaruje analizom udžbenika povijesti za osnovnu školu koji su odobreni za uporabu u tekućoj školskoj godini u Republici Hrvatskoj, od petog do osmog razreda osnovnih škola. Rad je sastavljen od tri glavne cjeline. U prvoj cjelini (drugo poglavlje) iznose se glavna obilježja karte i njezini elementi. U drugoj cjelini (od trećeg do šestog poglavlja) provodi se analiza povijesnih zemljovida u odabranim udžbenicima povijesti. Analizirani zemljovid rastavljaju se na osnovne elemente, pritom slažući mozaik njihove interpretacije. U zaključnom dijelu rada (poglavlje sedam), razmatraju se dobiveni rezultati prezentirajući odgovor na temeljno istraživačko pitanje.

**Ključne riječi:** karta, zemljovid, povijesni zemljovid, interpretacija povijesnih događaja, elementi karte, kartografski prikaz, prostorni obrat, udžbenik povijesti.

## 11. SUMMARY

History maps have an important role in presenting and developing historical teaching content. The aim of this study is to explore how and in which way, historical maps in history textbooks, affect the construction of images of the past. The aim is accomplished by analysing history textbooks for primary schools, from fifth to eighth grade, approved for use in Republic of Croatia, in current school year (school year 2017./2018.). The paper is organized in three main parts. In first part (Second Chapter), the main characteristics and elements of a map, are presented. In second part (from Third to Sixth Chapter), history maps in history textbooks are being analysed. Analysed history maps are disassembled to basic elements, matching the mosaic of their interpretation. In the closing part of the paper (Chapter Seven), the obtained results are pondered by presenting the answer to the fundamental research question.

**Keywords:** map, historical map, interpretation of historical events, elements of a map, cartographic image, spatial twist, history textbook.

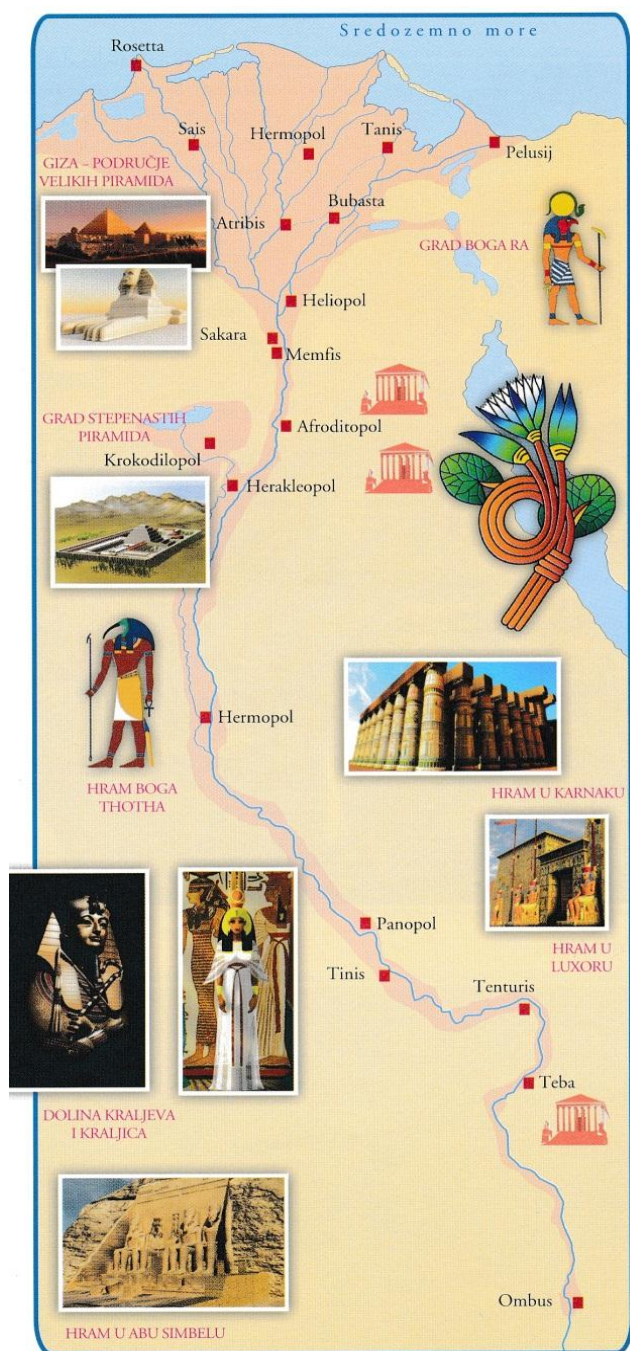
## 12. PRILOZI



**Prilog 1.:** Dio stranice udžbenika *Vremeplov 5* sa prikazom dvaju analizirana zemljovida<sup>211</sup>

- a) Na slici lijevi zemljovid: zemljovid prikazuje prostor Istočne Europe 1878. godine
- b) Na slici desni zemljovid: topografska karta Europe

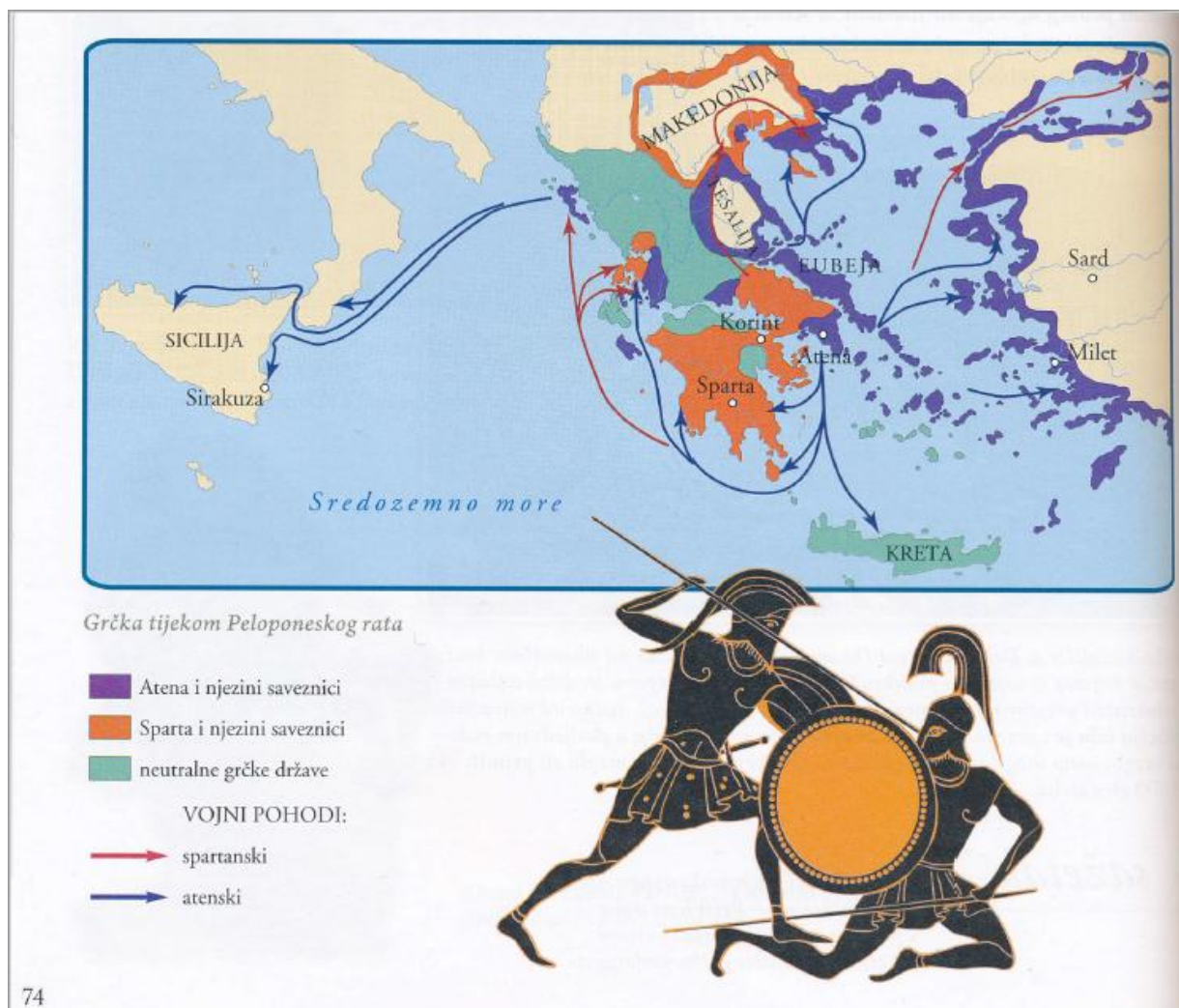
<sup>211</sup> Duša Šarunić i Darko Benčić, *Vremeplov 5* (Zgreb: Profil, 2014.), 10.



**Prilog 2.:** Zemljovid doline Nila u udžbeniku *Povijest 5*<sup>212</sup>. Uz zemljovid se nalazi i tekst, naslov zemljovida- „dolina Nila, drugo civilizacijsko središte starog Istoka“

<sup>212</sup> Stjepan Bekavac, *Povijest 5* (Zagreb: Alfa, 2015.), 35.





**Prilog 3.:**Ulomak stranice iz udžbenika *Povijest 5* sa zemljovidom *Grčka tijekom Peloponeskog rata* i slikovnim prikazom<sup>213</sup>

<sup>213</sup> Stjepan Bekavac, *Povijest 5* (Zagreb: Alfa, 2015.), 74.



niji europski vladar srednjega vijeka.



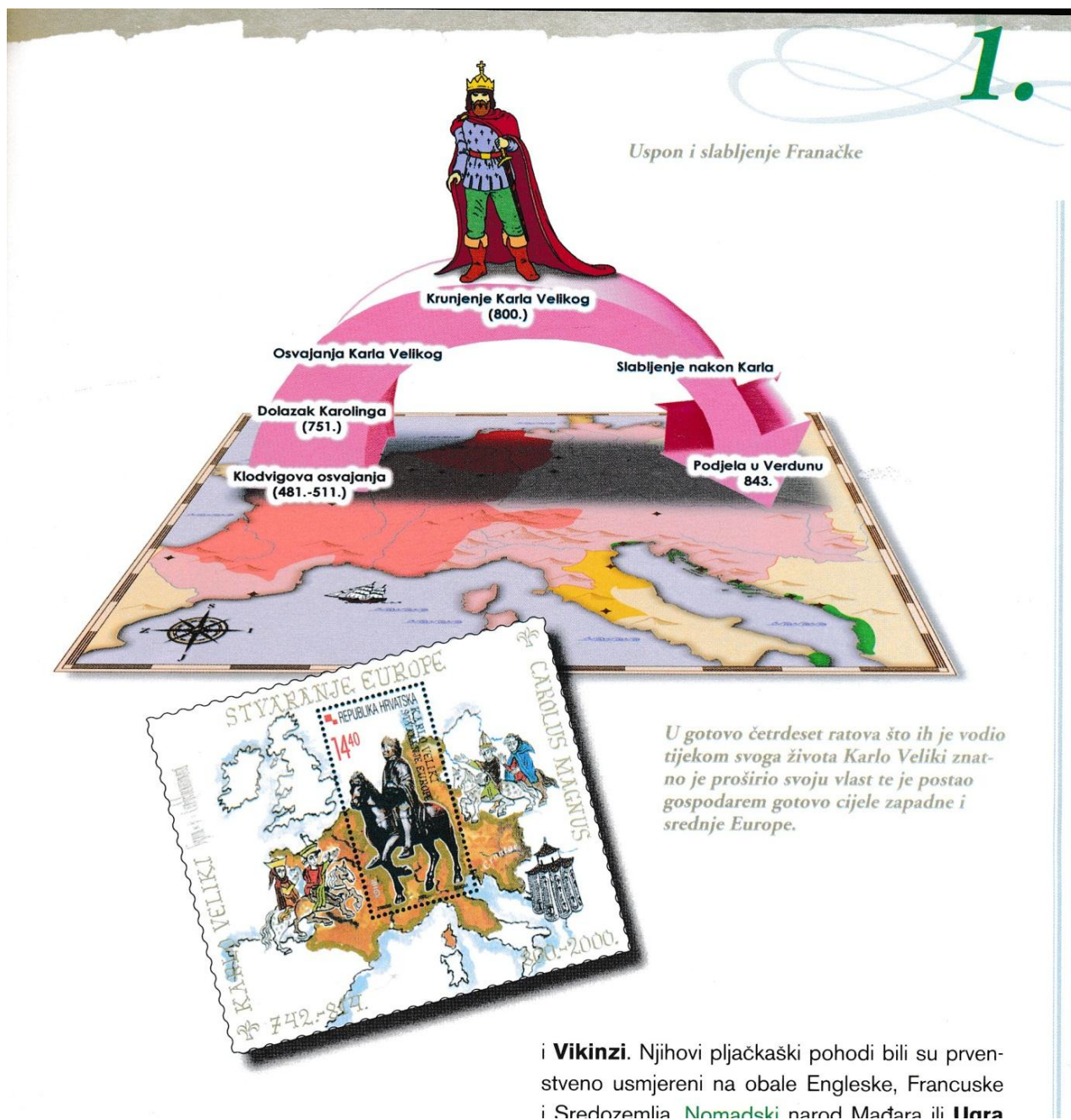
Priznavši Karlu Velikom pravo na carsku krunu, bizantski su se carevi Mirom u Aachenu zauvijek odrekli prava koja su kao nasljednici rimskih careva polagali na teritorije nekadašnjeg Zapadnog Rimskog Carstva.

11

**Prilog 4.:** Dio stranice udžbenika *Povijest 6* sa zemljovidom *mira u Aachenu 812. godine*.<sup>214</sup>

Uz navedeni zemljovid nalazi se i tekst: „Priznavši Karlu Velikom pravo na carsku krunu, bizantski su se carevi Mirom u Aachenu zauvijek odrekli prava koja su kao nasljednici rimskih careva polagali na teritorije nekadašnjeg Zapadnog Rimskog Carstva.“

<sup>214</sup> Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 6* (Zagreb: Alfa, 2015.), 11.



**Prilog 5.:** Ulomak stranice iz udžbenika *Povijest 6* s zemljovidom *Uspon i slabljenje Franačke*.<sup>215</sup>

Uz zemljovid nalazi se i sljedeći tekst: „U gotovo četrdeset ratova što ih je vodio tijekom svoga života Karlo Veliki znatno je proširio svoju vlast te je postao gospodarem gotovo cijele zapadne i srednje Europe.“

<sup>215</sup> Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 6* (Zagreb: Alfa, 2015.), 13.



**Prilog 6.:** Ulomak stranice iz udžbenika *Povijest 6* sa analiziranim zemljovidom.<sup>216</sup>

Uz zemljovid nalazi se i ulomak teksta: „Doseljavanjem u zaleđe istočne jadranske obale, prihvaćanjem tekovina antičke civilizacije te franačkih i bizantskih kulturnih elemenata Hrvati su već od ranog srednjeg vijeka postali dio europske povijesti i kulture.“

<sup>216</sup> Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 6* (Zagreb: Alfa, 2015.), 38.

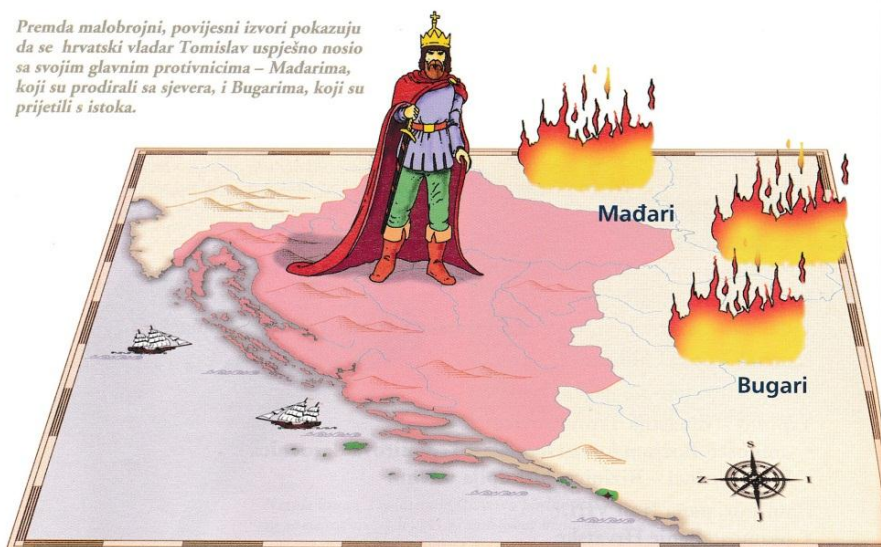


novi hrvatski vladar **Tomislav** (prije 914. do oko 928.) koji je ne samo **uspješno odbio njihove napade**, već je i **proširio svoju vlast na Donju Panoniju**, čime su **sjever i jug Hrvatske prvi put u povijesti bili sjedinjeni**.

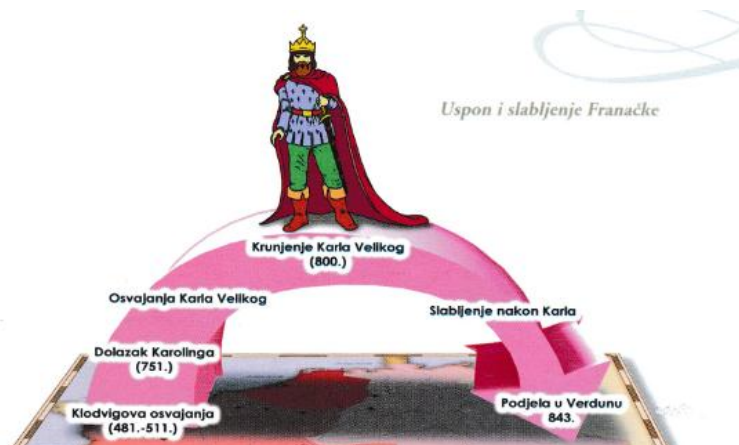


Kako je doseljenje Madara i jačanje Bugara utjecalo na razvoj srednjovjekovne Hrvatske?

Premda malobrojni, povijesni izvori pokazuju da se hrvatski vladar Tomislav uspješno nosio sa svojim glavnim protivnicima – Madarima, koji su prodirali sa sjevera, i Bugarima, koji su prijetili s istoka.



a)



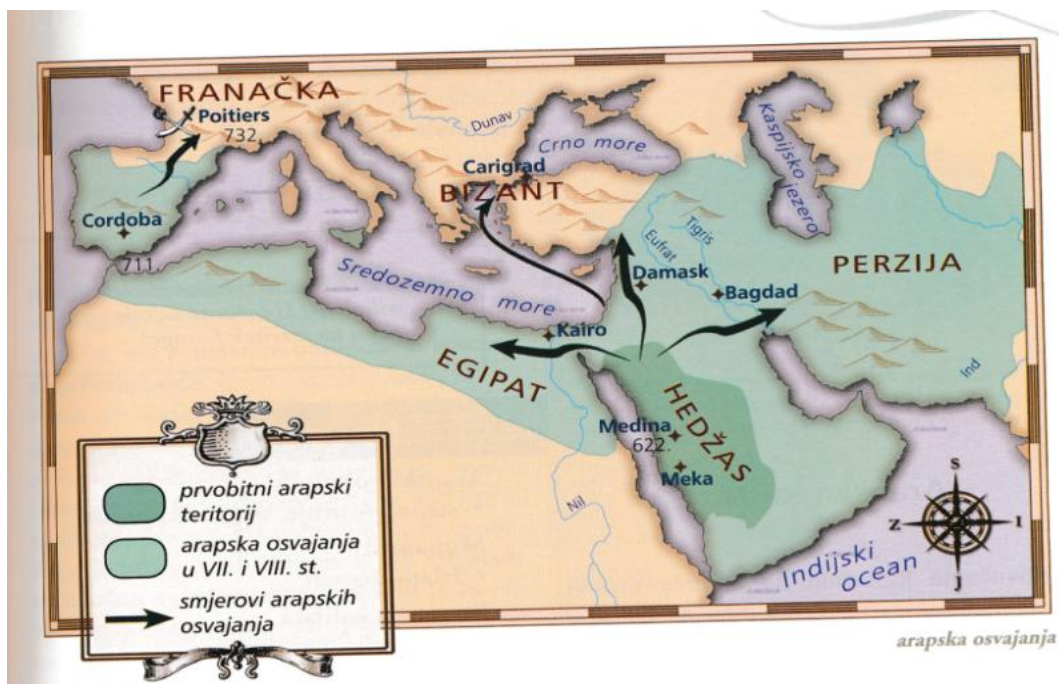
b)

**Prilog 7.: a)** Zemljovid u udžbeniku *Povijest 6* s likom vladara Tomislava.<sup>217</sup>

Uz zemljovid nalazi se i ulomak teksta: „Premda malobrojni, povijesni izvori pokazuju da se hrvatski vladar Tomislav uspješno nosio sa svojim glavnim protivnicima- Madarima, koji su prodirali sa sjevera, i Bugarima, koji su prijetili s istoka.“

**b)** Dio zemljovida *Uspon i slabljenje Franačke* s figurom Karla Velikog (prilog 5.) za usporedbu s figurom hrvatskog vladara Tomislava (prilog 7. a)).

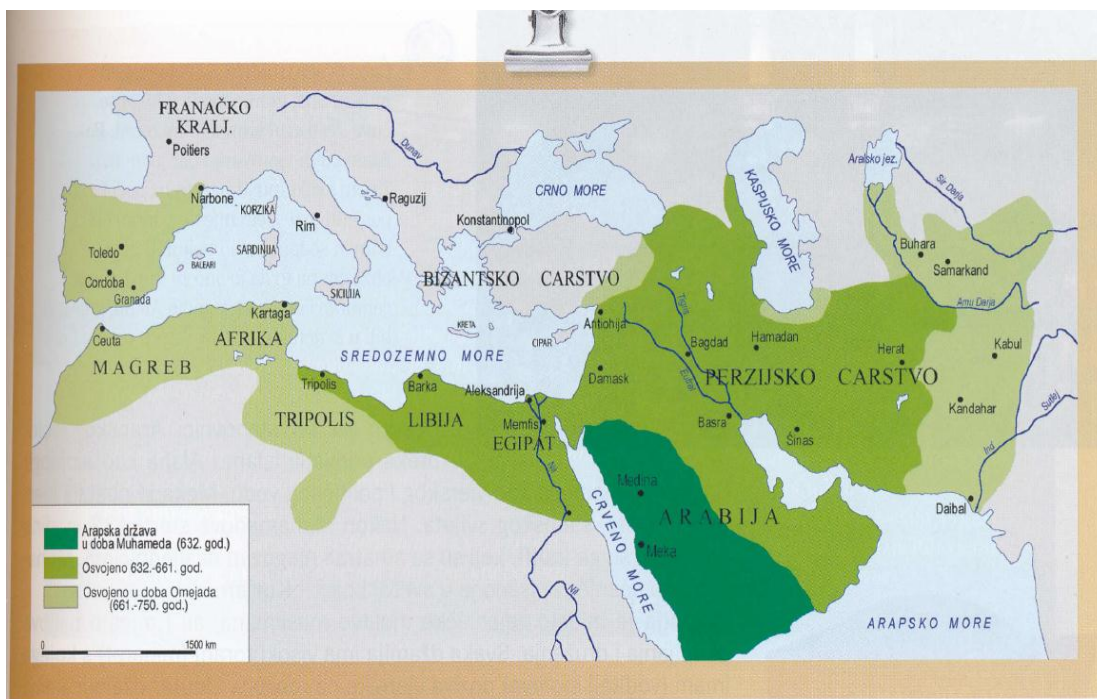
<sup>217</sup> Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 6* (Zagreb: Alfa, 2015.), 44.



a)



b)



c)

**Prilog 8.:** Primjeri korištenja zelene boje na zemljovidima prilikom označavanja povijesnih zbivanja vezanih uz Arape i širenje islama iz sva tri analizirana udžbenika:

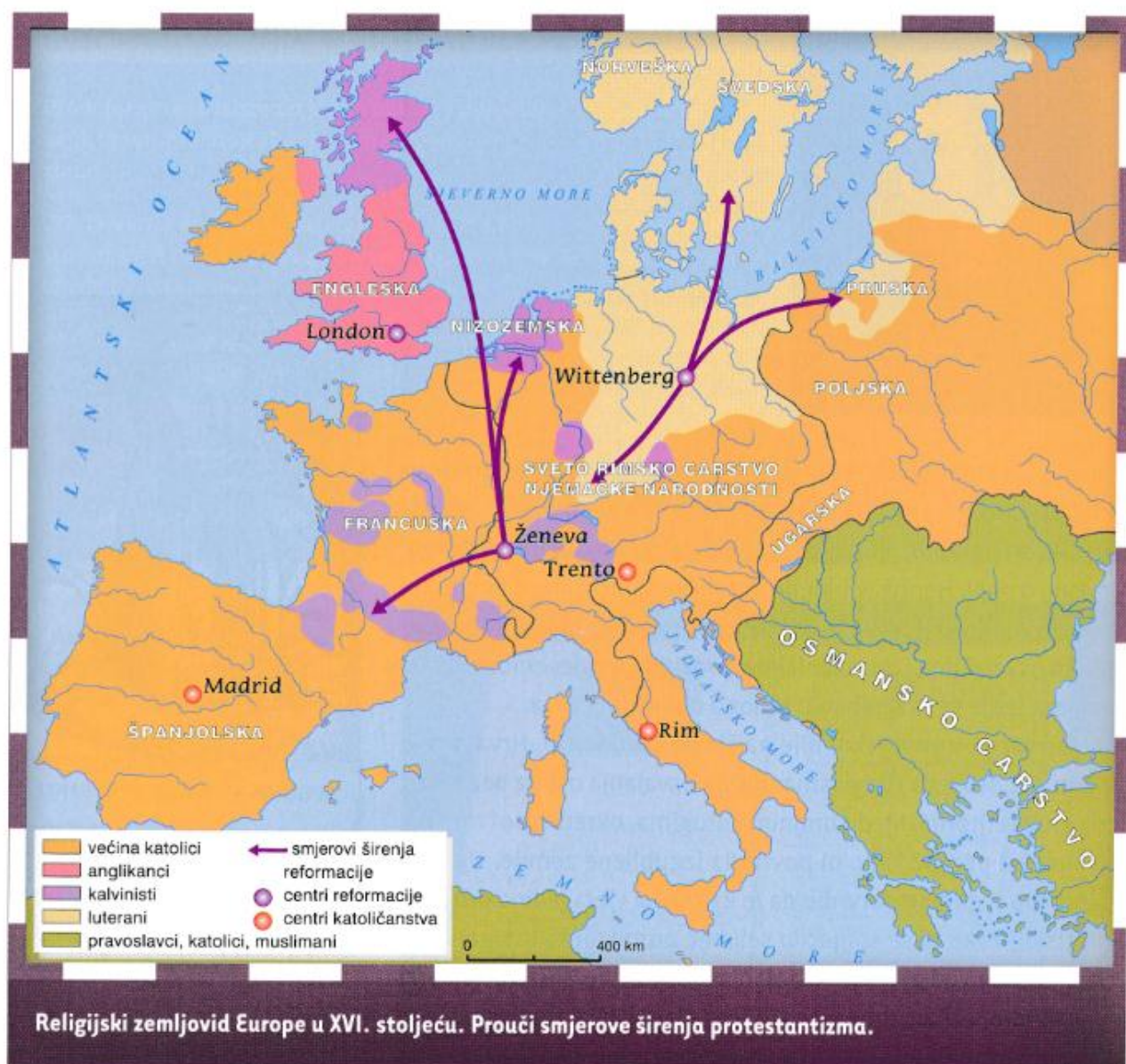
a) *Povijest 6*<sup>218</sup>, b) *Tragom prošlosti 6*<sup>219</sup> c) *Vremeplov 6*<sup>220</sup>.

<sup>218</sup> Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 6* (Zagreb: Alfa, 2015.), 73.

<sup>219</sup> Željko Brdal, Margita Madunić, *Tragom prošlosti 6* (Zagreb: Školska knjiga, 2014.), 66.

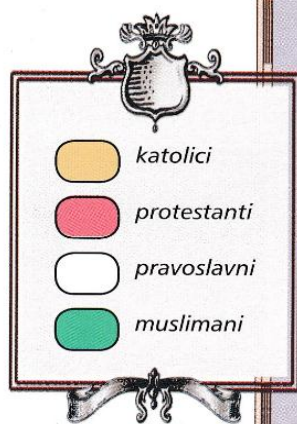
<sup>220</sup> Šime Labor, S. Vinarić, J. Šilje Capor, M. Kujundžić, T. Pongrac, *Vremeplov 6* (Zagreb: Profil, 2014.), 67.





**Prilog 9.:** *Religijski zemljovid Europe u 16. stoljeću.*<sup>221</sup>

<sup>221</sup> Željko Brdal, Margita Madunić, *Tragom prošlosti 6* (Zagreb: Školska knjiga, 2014.), 176.

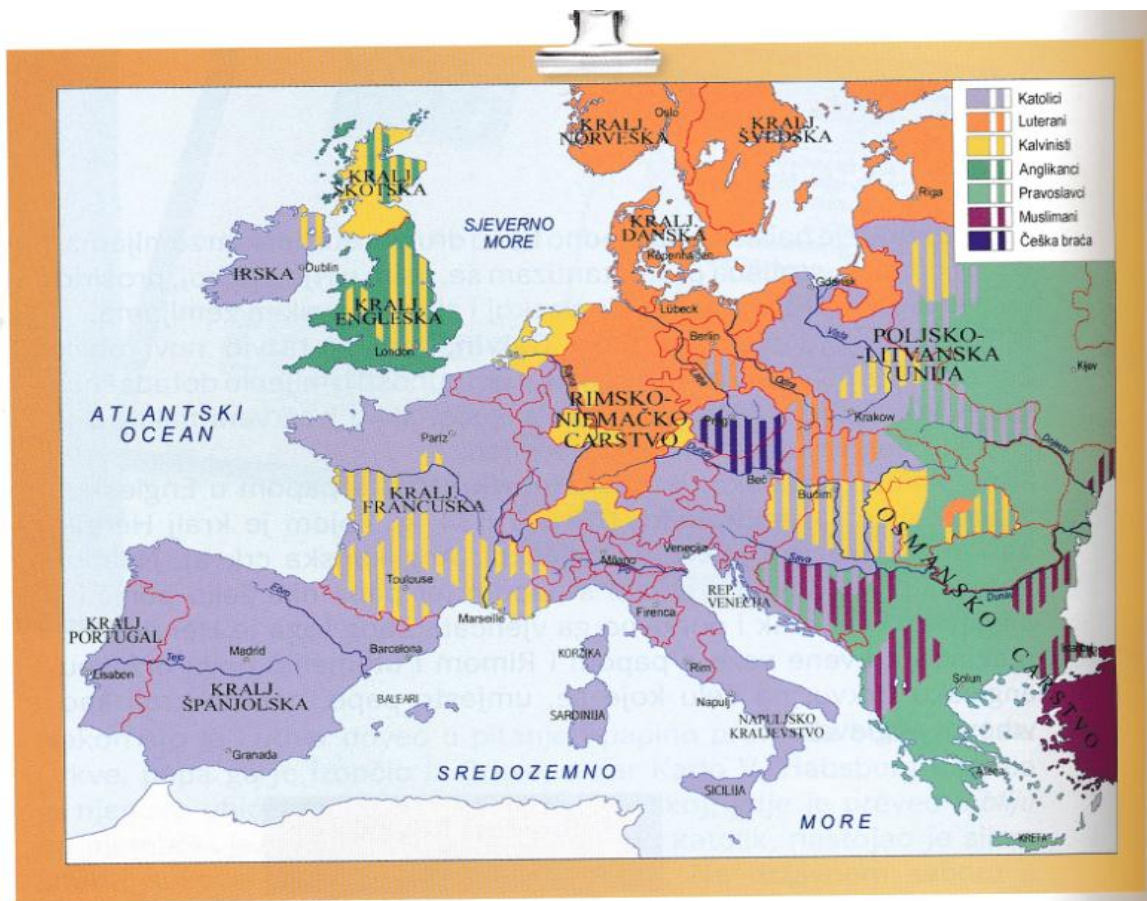


*vjerska podjela  
Europe nakon  
reformacije*



a)





b)

**Prilog 10.:** Zemljovidi religijske podjele Europe u 16. stoljeću.

a) Zemljovid vjerske podjele Europe nakon reformacija<sup>222</sup>, iz udžbenika *Povijest 6*.

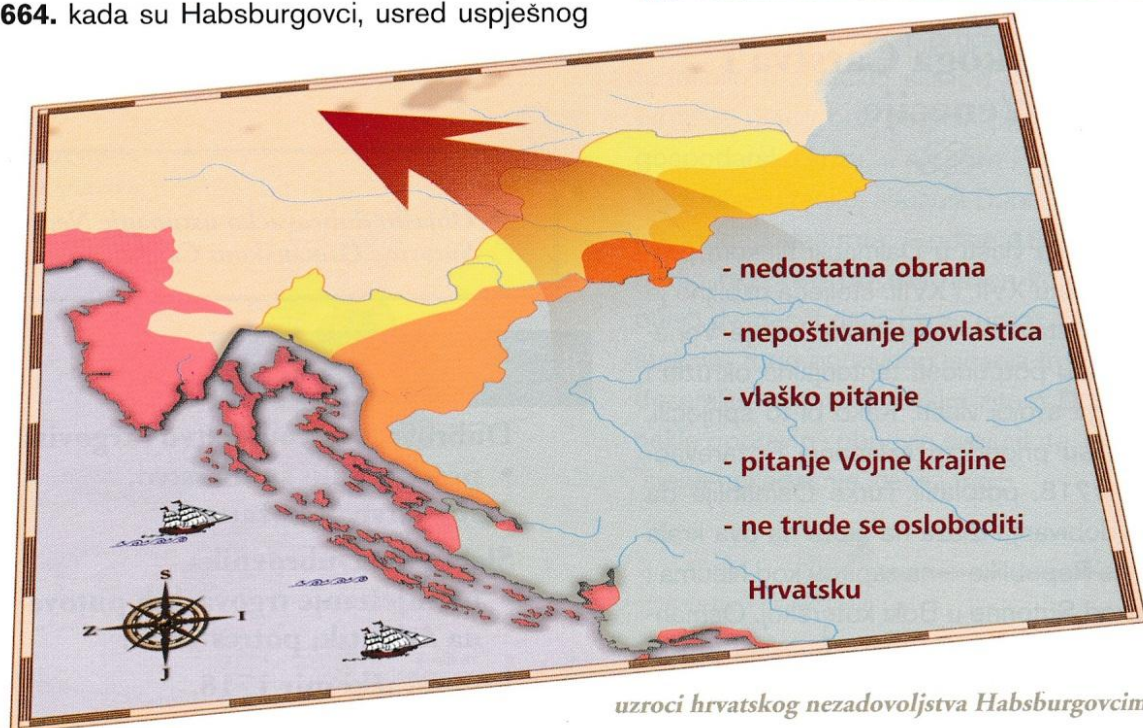
b) Zemljovidi religijske podjele Europe u 16. stoljeću, iz udžbenika<sup>223</sup> *Vremeplov 6*.

<sup>222</sup> Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 6* (Zagreb: Alfa, 2015.), 132.

<sup>223</sup> Šime Labor, S. Vinarić, J. Šilje Capor, M. Kujundžić, T. Pongrac, *Vremeplov 6* (Zagreb: Profil, 2014.), 174.

smatralo da Habsburgovci ne ulažu dovoljno truda u oslobođenje Ugarske od osmanlijske vlasti. Svoj vrhunac to je nezadovoljstvo dostiglo **1664.** kada su Habsburgovci, usred uspješnog

*plemstva vladavinom Habsburgovaca.  
Zbog čega je hrvatsko i ugarsko plemstvo  
dijelilo nezadovoljstvo Vašvarskim mirom?*



158

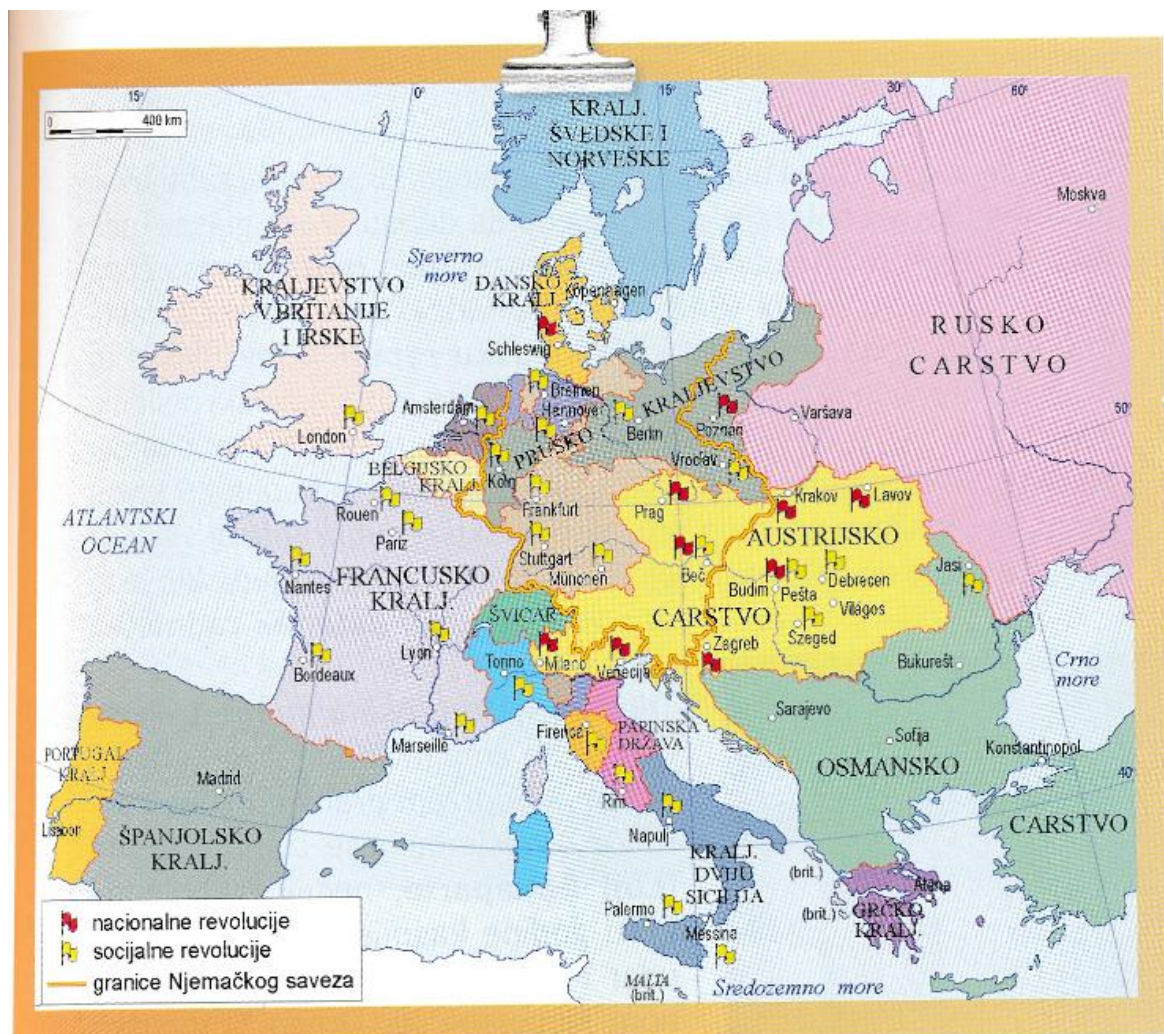
**Prilog 11.:** Zemljovid *uzroci hrvatskog nezadovoljstva Habsburgovcima.*<sup>224</sup>

<sup>224</sup> Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 6* (Zagreb: Alfa, 2015.), 158.





a)



b)

**Prilog 12.:** Zemljovidi revolucionarnih zbivanja u Europi 1848./49. prikazuju ulogu simbola u konstrukciji slika određenih povijesnih događaja: a) udžbenik *Tragom prošlosti* 7<sup>225</sup>

b) udžbenik *Vremeplov* 7<sup>226</sup>

<sup>225</sup> Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, *Tragom prošlosti* 7 (Zagreb: Školska knjiga, 2014.), 102.

<sup>226</sup> Damir Agičić, *Vremeplov* 7 (Zagreb: Profil, 2014.), 91.



logori u NDH

🏰 najveći logori  
🏠 ostali logori



ustaški znak



86

**Prilog 13.:** Zemljovid logori u NDH.<sup>227</sup>

Koncentracijski logori Trećeg Reicha



🏠 koncentracijski logori

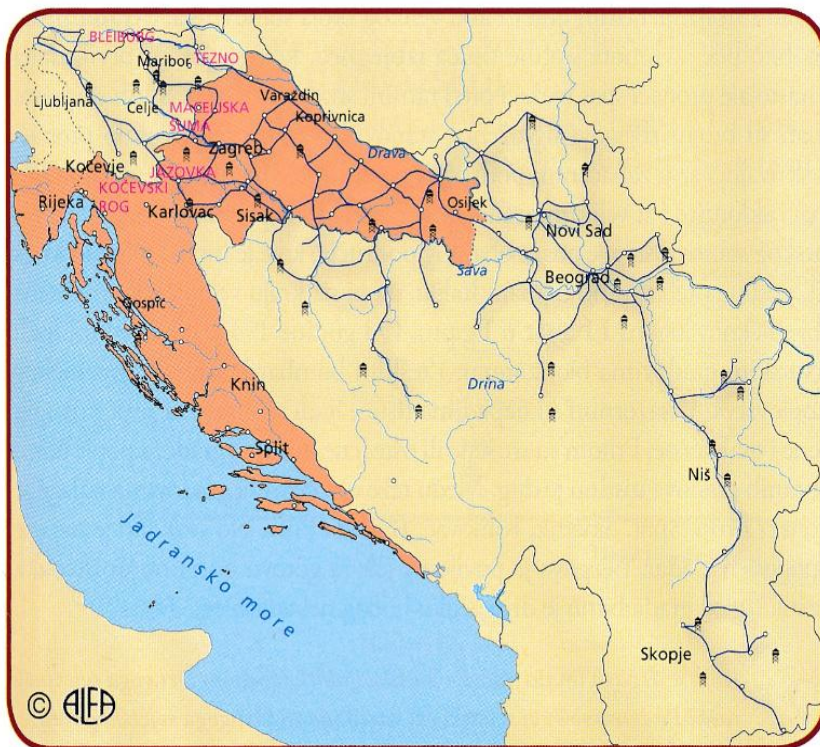
🏠 logori smrti (logori za istrebljenje)

97



**Prilog 14.:** Zemljovid koncentracijski logori Trećeg Reicha<sup>228</sup>.

<sup>227</sup> Stjepan Bekavac, Mario Jareb, *Povijest 8* (Zagreb: Alfa, 2017.), 86.

<sup>228</sup> Stjepan Bekavac, Mario Jareb, *Povijest 8* (Zagreb: Alfa, 2017.), 97.



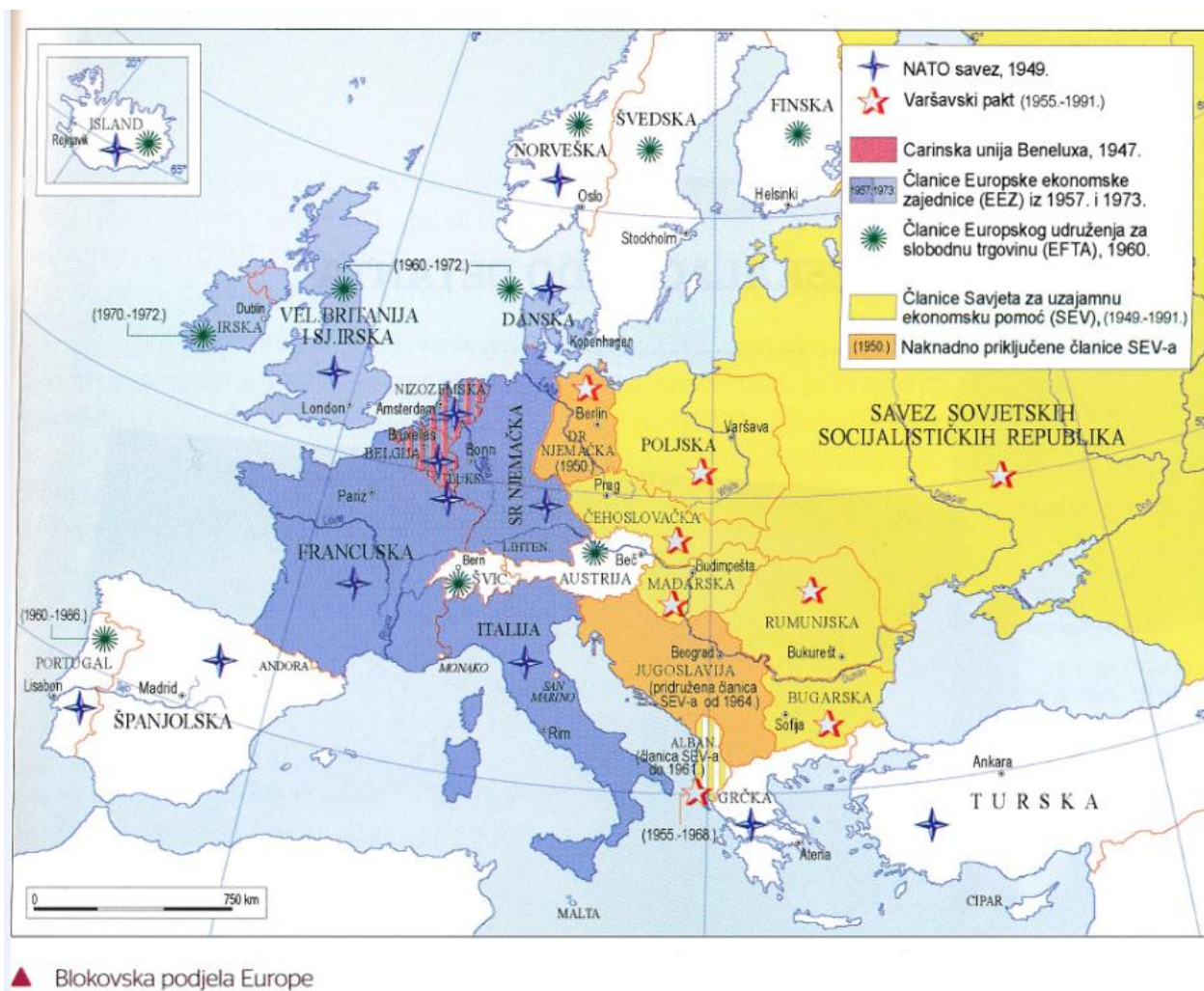
## Križni put

-  križni putevi
-  jugoslavenski komunistički logori
- JAZOVKA mjesta izručenja i mjesta s najvećim poznatim brojem žrtava

## Prilog 15.: Zemljovid *Križni put*<sup>229</sup>

<sup>229</sup> Stjepan Bekavac, Mario Jareb, *Povijest 8* (Zagreb: Alfa, 2017.), 107.





**Prilog 16.:** Zemljovid *blokovske podjele Europe*<sup>230</sup>.

<sup>230</sup> Snježana Koren, *Povijest 8* (Zagreb: Profil, 2014.), 219.